

Тварам да шыбеніцы

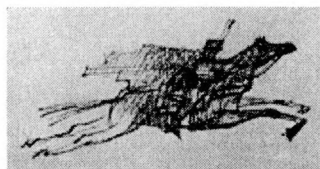
Язэп
Янушкевіч

Памяці Генадзя Кісялёва
In memoriam
Phd Hienadz Kisiałoŭ
(1932—2008)

Да 150-годзьдзя
Паўстаньня
1863-1864 гадоў

Да 175-годзьдзя
з дня нараджэньня
Кастуся Каліноўскага

THE
LIBRARY
OF THE
MUSEUM OF
ART AND
ARCHAEOLOGY
OF THE
UNIVERSITY OF
CAMBRIDGE

THE
LIBRARY
OF THE
MUSEUM OF
ART AND
ARCHAEOLOGY
OF THE
UNIVERSITY OF
CAMBRIDGE

THE
LIBRARY
OF THE
MUSEUM OF
ART AND
ARCHAEOLOGY
OF THE
UNIVERSITY OF
CAMBRIDGE

THE
LIBRARY
OF THE
MUSEUM OF
ART AND
ARCHAEOLOGY
OF THE
UNIVERSITY OF
CAMBRIDGE

Язэп Янушкевіч

**Тварам
да
шыбеніцы**

*Кастусь Каліноўскі і
Паўстаньне 1863-1864 гадоў
у беларускай паэзіі*

Анталогія

УДК 821.161.3 Язэп Янушкевіч (082.2)(82-1)

ББК 84стд1-5(4Бел)я.43 Язэп Янушкевіч

Янушкевіч Я. «Тварам да шыбеніцы»: Кастусь Каліноўскі і Паўстаньне 1863-1864 гадоў у беларускай паэзіі: Анталогія. - Ракаў, 2013. - 137 стар. + 4 чорн.-бел. укл.

Зборнік выходзіць да 150-годзьдзя ПАЎСТАЊНЯ 1863—1864 гадоў у Беларусі-Літве і да 175-годзьдзя з дня нараджэньня Кастуся КАЛІНОЎСКАГА (1838—1864). У выданьні пададзена спадчына К.Каліноўскага: «Мужыцкая праўда» (№ 1-7) і тры «Лісты з-пад шыбеніцы». Апошнія («Лісты з-пад шыбеніцы») друкуюцца ў даўнім перакладзе (1980 г.) на ангельскую мову (пераклад Янкі Запрудніка, Томаса Бэрда), а таксама ўпершыню на польскай (пераклад Чэслава Сэнюха, Яна Гушчы) і ўкраінскай (пераклад Ігара Білінскага, Олександра Ірваньця, Наталкі Пазьняк) мовах.

Другую частку выданьня склала «Паэтычная Калінаўскіяна», у якой сабраныя творы 55 беларускіх аўтараў, прысьвечаныя тэме паўстаньня 1863—1864 гадоў і постаці ягонага кіраўніка Кастуся Каліноўскага, празванага «апошнім каралём Літвы».

Аўтар-складальнік — пісьменьнік-архівіст Язэп Янушкевіч.

Wydanie zawiera spuściznę publicystyczną K.Kalinowskiego w tym 7 numerów «gazety» «Mużyczkaja prawda» (№ 1-7) i trzy «Listy spod szubienicy». Ostatnie («Listy spod szubienicy») zamieszczono w dawnym (1980 r.) tłumaczeniu na język angielski (tłumaczenie Janki Zaprudnika, Tomasa Berda), jak również po raz pierwszy na języki: polski (tłumaczenie Czesława Seniucha, Jana Huszczy) i ukraiński (tłumaczenie Igora Bilińskiego, Olesia Irwańcia, Nat. Pożniak).

Druga część wydania zawiera «Poetyckie Kalinauskiana», w skład których weszły utwory 55 białoruskich autorów, poświęcone tematyce Powstania Styczniowego oraz postaci jego przywódcy Kastusia Kalinoŭskaha, nazywanego «ostatniem królem Litwy».

Redaktor-edytor — pisarz-archiwista Jazep Januškiewicz.

У выданні подано спадчыну К. Калиновського у вигляді семи чисел «газети» «Мужыцкая правда» (№ 1-7) і трьох «Листів з-під шибениці». Останні («Листи з-під шибениці») надруковано в давнішнім перекладі (1980 р.) англійською мовою (переклад Янки Запрудніка, Томаса Берда), а також вперше, польською (переклад Чеслава Сеньюха, Яна Гушчи) та українською (переклад Ігоря Білінського, Олександра Ірваньця, Наталки Позняк) мовами.

ПАДЗЯКА тым, хто паспрыяў выданьню:

Рыгору *Барадуліну*, *Настасьці Жарскай*, *А.Кашлею (Andrzej Kaszlej)*, *Агнэшы Крыжаньскай-Душ* (*Agnieszka Krzyżańska-Duś*), *Ігару Ліхавому*, *Вячаславу Паўлаўцу*, *Міхасю Скоблю*, *Валянціну Стэху*, *Ч.Сэнюху (Czesław Seniuch)*.

У афармленьні выданьня скарыстаны афортны трыпціх мастака-графіка *Галіны Хінка-Янушкевіч*: «ЯНЫ ПАСТАЯЛІ ЗА НАС» (1988): «Час сьмяротных сноў» (на воладцы); «Паланэз Агінскага»; «Удовам 1863 года».

Некаторыя творы ўзятыя з сайта «Сьвіслацкія аркушы» (стваральнік сайта *Зьміцер Кузьменка*).

© Янушкевіч Язэп, укладаньне з тэксталагічнай падрыхтоўкай 2013

© Вільчыч В., афармленьне, 2013

© Хінка-Янушкевіч Г., афармленьне, 2013

«Калі над табою маскаля ўжо ня будзе!»

*І трупаў, трупаў — Божа слаўны!
Хто не расстрэляны — вісіць,
Хто не павешаны — сасланы,
Або за кратамі сядзіць.*

*... Не пераможаце ідэі
Вялікай праўды на зямлі.*

М.Машара

Паэма «Сьмерць Кастуся
Каліноўскага» (1934)

У кожнага народа ёсць імёны — сінонімы словам «ВОЛЯ», «БРАТЭРСТВА». У балгараў — гэта *Хрыста Боцеў*, у венграў-мадзяраў — паэт *Шандар Пецефі*, у італьянцаў — *Джузэпе Гарыбальдзі*, у палякаў — *Шыман Канарскі*, у расейцаў — *Герцэн, Дабралюбаў*...

У беларусаў такім нацыянальным героем змагаром за волю роднага народа стаў *Кастусь Каліноўскі* — правадыр паўстання 1863 года на Беларусі-Літве...

...Як у XV стагодзьдзі, падчас Дубровенскай бітвы (пад Грунвальдам, 15 ліпеня 1410 года), калі крыжакі зьмялі польскіх рыцараў і нават прарваліся да сыцяганосца ды скінулі вялікі каралеўскі штандар Ягайлы, літоўскія палкі на чале з Вітаўтам (асабліва вызначыліся аршанская, смаленская й мсьціслаўская харугвы) ўратавалі ад хуткага і немінучага разгрому саюзныя войскі, гэтак у 1863 годзе, празь лічаныя месяцы пасля распачатага паўстання, калі польскія атрады генерала Лянгевіча былі разьбітыя расейскімі палкамі, на нейкі момант усе надзеі сталі ўскладацца на нацыянальна-вызваленчы рух у Беларусі і Літве, дзе ў шэрагі касіянераў пайшлі сяляне, местачкоўцы. Ф. Энгельс (знаўца нямецкай і эўрапейскай

гісторыі), які пільна сачыў за разгортваньнем паўстаньня, 8 красавіка 1863 года занатаваў: «...літоўскі рух цяпер самы важны, таму што ён:

1) выходзіць за межы Кангрэсавай Польшчы,

2) у ім прымаюць вялікі ўдзел сяляне...»

Але ваеннае шчасьце адварнулася ад паўстанцаў. Амаль 200-тысячнае расейскае войска, аддадзенае пад кіраўніцтва генералу Мураўёву, паслядоўна і жорстка душыла паўстанцкі рух. Гераічная барацьба ў лясной Беларусі не стала ў народзе такой прыцягальнай легендай, як гісторыя ўзьнікненьня галоўнага набата паўстаньня, беларускага «Колокола» — нелегальнай і непадцэнзурнай газеты «Мужыцкая праўда», што не ў эміграцыі, а тут, на роднай зямлі, стала гаварыць беларускаму людзю праўду. Па-беларуску. Праўду, па якой сасьмяглі сялянскія душы...

...27 лютага 1839 года ў Вільні быў публічна расстраляны рэвалюцыянер-дэмакрат Шыман Канарскі. Жыхары сталі сьведкамі чарговай расправы расейскіх карнікаў з рэвалюцыйным рухам у краіне. Адзін з сучасьнікаў пасля пакараньня Канарскага запісаў: «Патрэбен муж з сэрцам Вашынгтона і Іпсілантыя, з сілаю і розумам Напалеона. Ня трэба адчайвацца: 3 пінскіх балот і курных хат пэўна выйдзе гэты герой».

Ён зьявіўся на сьвет 2 лютага 1838 года ў маленькай вёсачцы Мастаўляны Гродзенскага павета. У метрычных кнігах мясцовага парафіяльнага касцёла яго спачатку запісалі Вінцэнтам, сынам Сымона Каліноўскага і Веранікі Каліноўскай з Рыбінскіх. І толькі пазьней — пад двума імёнамі: Вінцэнта-Канстанціна. Юнак абраў сабе другое, якое ў старажытных рымлян азначала «непахісны», «трывалы», «цвёрды», а ў сялянскім абыходку гучала: Кастусь.

Потым, не па ўласнай волі, ён будзе мець шмат імёнаў і прозьвішчаў, паэтычных і зьдэклівых: Яська-гаспадар з-пад Вільні, Васіль Сьвітка, Макарэвіч, Чарноцкі, Хам, Канстанцін Хамовіч, Хамуціус, Ігнась Вітажэнец. І ўсе яны засьведчаць перад гісторыяй годнасьць іх уладальніка, бо праўдзіва сказана: няма імені, якое нельга ня ўславіць.

У нацыянальна-вызваленчай барацьбе Кастусь меў папярэднікаў, сяброў-паплечнікаў, але найбліжэйшым дарадчыкам і настаўнікам на шляху станаўленьня Каліноўскага-рэвалюцыянера быў яго старэйшы брат Віктар, студэнт-медык Маскоўскага ўніверсітэта, а пазьней — няштатны супрацоўнік публічнай бібліятэкі ў Пецяўбургу, апантаны гісторык, тонкі знаўца старажытных летапісаў, «пісаных крывіцкай гаворкай». Менавіта ён, Віктар, абудзіў у хлапчуку неспатольную прагу да ведаў, і калі потым, у 1856—1860 гадах, Кастусь стане студэнтам камеральнага факультэта Пецяўбургскага ўніверсітэта, ён пераканаецца ў праўдзівасьці братавых слоў пра тое, што найлепшым універсітэтам для чалавека зьяўляецца сумленьне напісаная кніга. А для народа гэтую «акадэмію» можа замяніць праўдзівае слова.

Асэнсоўваючы ў тагачаснай палітычнай атмасферы трагічны во-

пыт папярэднікаў, будучы правадыр антыцарскага паўстання найбольш спрыяльнае выйсьце бачыў у стварэнні друкаванага органа, адрасаванага сялянскім масам. Па прыкладу Герцэна і Агарова, Каліноўскі заснаваў вольны нацыянальны друк — першую беларускую газету «Мужыцкая праўда», якая ў XX стагодзьдзі лічаныя разы друкавалася бяз выняткаў-купюр (1928, 1988). Нягледзячы на тое, што паплечнікам кіраўніка паўстання 1863—1864 гадоў на Беларусі і Літве ўдалося наладзіць выданьне толькі 7 нумароў, у абуджэньні сьвядомасьці беларусаў яна адыграла выключную ролю. Унікальнасьць яе відавочная: «Мужыцкая праўда» — ці не адзінае пэрыядычнае выданьне сярэдзіны XIX стагодзьдзя ў Эўропе, непасрэдна адрасаванае селяніну, у якой так ясна былі накрэсьлены сацыяльная і палітычная мэты:

1) вызваліцца ад прыгнёту расейскіх акупантаў;

2) даць зямлю мужыку-беларусу.

... Ці не здзейсьнілі тым самым беларускія дэмакраты заклік А. Герцэна, зьвернуты са старонак «Колокола» напярэдадні паўстання: «... **быць Літве, Беларусі і Украіне з кім яны хочуць або ні з кім, абы толькі волю іх ведаць — не падробную, а сапраўдную**».

...У сваіх рэляцыях жандары ахрысьцілі «Мужыцкую праўду» «разбуральнай газетай», вобразна і дакладна сфармуляваўшы пагрозу, якую несьлі «лятучыя лісткі» (А. Герцэн) беларускай газеты царызму, яго хвалёным тром кітам — праваслаўю, самадзяржаўю і народнасьці (апошняя мела на ўвазе «единую и неделимую»). Для высьвятленьня адносін Кастуса Каліноўскага да рэлігійнага пытаньня варта паглыбіцца ў гістарычныя факты. А яны сьведчаць, што на зыходзе XVIII стагодзьдзя 80 адсоткаў вясковага насельніцтва Беларусі былі уніятамі (дасьледваньні Анатоля Грыцкевіча). Ведаючы такое, мы зразумеем, чаму адзін з царскіх саноўнікаў, пасланы ў 1790-я гады Кацярынаю II для «геаграфічнага вывучэньня новадалучаных абшараў» у сваёй вернападданьніцкай запісцы назваў уніяцкую рэлігію «народнай». Бо за яе моцна трымаўся гарапашны селянін, якому па характару сваіх будзённых заняткаў і прыроджанай філасофіі — самаадданай павагі да вопыту, звычаяў і нораваў дзядоў і прадзедаў, — кідацца з каталіцтва ў праваслаўе ці яшчэ кудысьці было не ўласьціва. Магчыма, прымаўка «Чыя ўлада, тых і рэлігія» і нарадзілася колісь у плебейскім асяродзьдзі, але не зьяўлялася для селяніна-аратая ўзорнай. На Беларусі скасаваньне уніі адбылося ў 1839 годзе — менш чым за 25 гадоў да паўстання. Скасаваньне гвалтоўнае, пад посьвіст казацкай нагайкі і галашэньне жанок, бы перад пагібельлю сьвету. І Кастусь, як вопытны рэвалюцыянер, ня мог не ўлічыць рэлігійных настрояў «нізоў». Таму і прысьвяціў гэтаму пытаньню асобны нумар «Мужыцкай праўды» (№ 6).

Калі і ў ХХІ стагодзьдзі дэмакратычная Беларусь разьлічвае на дапамогу Эўразьвязу, дык тым больш гістарычна абумоўлена была вера кіраўнікоў паўстання 1863 года на Беларусі і Літве ва ўзброеную падтрым-

ку эўрапейскіх дзяржаў («цар са сваімі маскалямі не падужае мужыкоў, што падняліся ў Польшчы, і не падолее пранцуза, што за Польшчу ўступіўся... Памог бы пранцуз і нам, як памагае мужыкам у Польшчы...»), таму што немагчыма было праігнараваць крылатыя заклікі Французскай буржуазнай рэвалюцыі 1789 года «Воля! Роўнасьць! Братэрства!»...

...На допыце ў жандарскіх палкоўнікаў у адным са сваіх тлумачэньняў уласных поглядаў Каліноўскі ясна напіша: «Я не праціўнік шчасьця на-роднага, не праціўнік і Расіі, калі яна нам дабра жадае, але праціўнік тых бедстваў, якія абрушваюцца на край наш няшчасны».

Прызабыты ў ХХІ ст. палітычны дзеяч У.Ленін у «Прамове па нацыянальнаму пытаньню» 29 красавіка (12 мая) 1917 года адзначаў: «**Палітыка Польшчы зьяўляецца поўнасьцю нацыянальнай, дзякуючы доўгаму прыгнечаньню Расіяй, і ўвесь народ польскі прасякнуты наскрозь адной думкай аб помсьце маскалям. Ніхто гэтак не прыгнятаў палякаў, як расейскі народ. Расейскі народ служыў у руках цароў катам польскай свабоды**».

А што — нам беларусам-ліцьвінам было лягчэй у клятай «турме народаў»? Таму належыць цьвёрда памятаць, што існавала Расія Мікалая «Палкіна», Мураўёва — «Вешальніка», Бутурліна — «Цэнзара», Расія з унтэрпрышыбеевымі ды валуевымі. Аднак была і Расія дзекабрыстаў, Чарнышэўскага, Дабралюбава. Менавіта яе, дэмакратычную Расію, спрабаваў падтрымаць Каліноўскі, калі ў сярэдзіне жніўня 1863 года — пад час самай завірухі паўстаньня — па просьбе расейскіх рэвалюцыянераў пасылаў у Пецярбург друкарскі варштат. І не яго віна, што ў Пецярбургу на чыгунцы груз не запатрабавалі і «пасылка» вярнулася назад, у Вільню, дзе выпадкова была знойдзена ўладамі на віленскай таварнай станцыі.

Сваё крэда жыцця Каліноўскі выказаў у разьвітальных і да надрыву прачулых пасланьнях да народа, вядомых пад назвай «Лісты з-пад шыбеніцы»: «**Браты мае, мужыкі родныя. З-пад шубеніцы маскоўскай прыходзіць мне да вас пісаці, і можа раз астатні. Горка пакінуць зямельку родную і цябе, дарагі мой народзе. Грудзі застогнуць, забаліць сэрца, — ды ня жаль зьгінуць за тваю праўду...**».

Пад аўтографам ліста (захоўваецца ў Адзьдзеле рукапісаў Нацыянальнай бібліятэкі ў Варшаве) пасьяля вядомага да болю подпісу «*Твой слуга, народзе, Яська-гаспадар з-пад Вільні*» (Каліноўскі слова «народзе» потым закрэсьліў), маглі падпісацца тысячы і тысячы папличнікаў-змагароў. Бо гэта быў завет усёй тагачаснай дэмакратычнай Беларусі. Сасланай і расстралянай.

Хіба можна разважліва чытаць данясенні Яго Высокаблагародзьдзя гэнэрала «Вешальніка» зь бяспаснасьцю зьвесткамі, адрасаваным Яго Імператарскай Вялікасьці цару Аляксандру II:

- 1) асуджана на сьмяротную страту — 128;
- 2) саслана на катаргу — 972;

- 3) саслана на пасяленьне ў аддаленыя месцы Сібіры — 573;
- 4) саслана з пазбаўленьнем асабістых правоў у менш аддаленыя месцы Сібіры — 854;
- 5) прызначана ў вайсковую службу шарагоўцамі («рядовымі») — 345;
- 6) саслана ў арыштанцкія роты — 864;
- 7) выслана на жыхарства ўнутры імперыі — 1524;
- 8) выслана з краю для пасяленьня на казённых землях — 4096...

Бясконцы пералік, ад якога і праз стагодзьдзі грудзі застогнуць, забаліць сэрца.

Кастусю Каліноўскаму за месяц да гібелі споўнілася 26. «За такі час большасьць людзей паспявае зрабіць мала. А гэты паспеў стварыць вольную беларускую прэсу, пасеяць насеньне народнага гневу, узрасьціць яго і зжаць пасеў», — адзначаў у артыкуле да стагодзьдзя з дня сьмерці кіраўніка паўстаньня 1863—1864 гадоў на Беларусі і Літве Уладзімір Караткевіч.

Нізкі паклон безыменнаму кургану Кастуся Каліноўскага, павешана-му расейскімі карнікамі сакавіцкім днём 1864 года (у XX стагодзьдзі ў той самы дзень, 22 сакавіка 1943 г., толькі ўжо іншымі карнікамі, будзе спаленая нашая Хатынь).

Так, магіла «апошняга караля Літвы» — невядомая. Нашых продкаў, закатаваных на допытах, пастраляных і павешаных, маскалі рэдка аддавалі сваякам. Засыпаючы месцы страты вапнай (каб хутчэй раскладаліся трупы), і нават — заліваючы чалавечым лайном. Смурод гэтага лайна і цяпер прабіваецца ў некаторых прадажных публікацыях пра постаці тых, хто заплаціў за ВОЛЮ й НЕЗАЛЕЖНАСЬЦЬ нашай зямлі найдаражэйшым — жыцьцём. Лічба гэтых ахвяр можа пераканаць кожнага на планеце, што радзіма нашая — у нябёсах.

Бо колькі там нашых сьвятых пакутнікаў-заступнікаў!

І нікому не стлуміць зычны покліч Каліноўскага: **«Бо я табе з-над шубеніцы кажу, Народзе, што тагды толькі заживеш ішчасьліва, калі над табою Маскаля ўжэ не будзе»**. Тут, як кажуць «Фактаў ў нас і ў вас, // А праўда — ў Бога» (П.Панчанка). Проста мы абавязаны памятаць пра папярэднікаў, бо забыць пра іх — сябе забіць. Іначай «І ўсе вы дойдзеце ў ярме // І згасьне долі вашай зьніч, — // Калі забудзеце мяне // І мой з-над шыбеніцы кліч» (Н.Гілевіч). А мы — не самазабойцы. Бо да жыцьця вяртае нас неўміручы пароль Кастуся, «апошняга караля Літвы»:

— Каго любіш ?

— Люблю Беларусь !

Дык — **ЖЫВЕ БЕЛАРУСЬ !**

№ 1

Дзецюкі!

Мінула ўжэ тое, калі здавалася ўсім, што мужыцкая рука здасца толькі да сахі, — цяпер настаў такі час, што мы самі можам пісаці, і то пісаці такую праўду справядліву, як Бог на небе. О, загрыміць наша праўда і, як маланка, пераляціць па сьвеце! Няхай пазнаюць, што мы можам не толька карміць сваім хлебам, но яшчэ і ўчыць сваей мужыцкай праўды.

Пыталі і пытаюць усе, што чуваці на сьвеце, хто нам, бед[н]ым мужыкам, дасыць вольнасьць? Но праўду сказаўшы, мала хто хоча сказаці так, як сумленьне кажа — па справядлівасьці. Мы, мужыкі, браты вашыя, мы вам будзем гаварыць цэлую праўду, толька слухайце нас!

Маскалі, чыноўнікі і многа паноў будуць перапыняць пісьмо наша да вас, но найдуцца людзі і з мужыкоў разумнейшыя, і з панскага роду, і з местачковых, што хочуць вашай свабоды, вашага шчасьця, — яны то вам самі гэта пісьмо даваці будуць, каб вы зналі, хто ваш прыяцель, а хто ваш вораг.

Шэсьць лет ужэ мінула, як пачалі гаварыць а свабодзе мужыцкай. Гаварылі, талкавалі і пісалі многа, а нічога не зрабілі. А гэты маніфэст, што цар з сэнатам і з панамі для нас напісаў, то такі дурны, што чорт ведае да чаго ён падобны, — ніякай у нём няма праўды, няма з яго для нас ніякай карысьці. Парабілі канцылярыі, зрабілі суд, як бы гэта не ўсё роўна браць у сраку чы з судом, чы без суда. Парабілі пісараў, а ўсё за мужыцкія грошы, і вялікія грошы — чорт іх ведае на што; для таго хіба, каб запісывалі ў ксёнжкі, як многа напішуць на сраках мужыцкіх. А з гэтага то і відаць, што нам нічога добрага і не думалі зрабіці.

Праўда, абяшчалі то калісь даць нам вольнасьць, но як нам здаецца на наш мужыцкі розум, што хочуць ашукаці, бо калі праз шэсьць лет нічога не зрабілі, то чэраз рок пэўне не зробіць. Могуць яшчэ напісаці і другі маніфэст, яшчэ большы ад гэтага, но і з гэтага другога маніфэсту нічога добрага, як і з першага, не будзе.

Ад маскаля і паноў няма чаго спадзяваціся, бо яны не вольнасьці, а глу-му і зьдзерства нашага хочуць. Но не доўга яны нас будуць абдзіраці, бо мы пазналі, гдзе сіла і праўда, і будзем ведаць, як рабіць трэба, каб дастаць зямлю і свабоду. Вазьмемся, дзецюкі, за рукі і дзяржэмся разам! А калі паны схочуць трымаць з намі, так няхай жа робяць па сьвентай справядлівасьці: бо калі іначай — так чорт іх пабяры! Мужык, пакуль здужае трымаці касу і сакеру, бараніць свайго патрапіць і ў нікога ласкі прасіць не будзе.

Гэту Мужыцкую Праўду напісаў і зноў пісаці будзе

Яська-гаспадар з-пад Вільні

№ 2

Дзецюкі!

Калі Бог стварыў усіх людзей вольнымі і ўсім даў адзінакую душу, так скуль жа гэта ўзялося, што адзін марнуе да і над людзьмі збыткуе, а другі, бедны, паншчыну служыць альбо аброкі ў казну плаціць?

Кожны па-свойму талкуе, на сваю старану цягне. Цар кажа, што ён добра нам думае, а паны кажучь, што яны добра думаюць нам зрабіці, а мужык бедны ад іх дабросьці як прападаў, так і прападае.

Каб расталкаваць людзям, у чом праўда, я пішу пісьмо, а пісачі буду, як Бог і сумленьне кажа — вы адно мяне, такога самага мужыка, як і вы, паслухайце добра.

Быў то калісьці народ наш вольны і багаты. Не помняць гэтага нашыя бацькі і дзяды, но я вычытаў у старых ксёнжках, што так калісьці бывала. Паншчыны тагды ніякай не было. І няма чаго таму дзіваваціся, бо было лесу шмат, поля колька хочаш, а людзей то мала, так нашто ж служыць паншчыну за зямлю, калі кожны мог лесу выцерабіць, хату сабе паставіць і меці сваё поле.

Но ў суседстве з намі жыў Немец і Маскаль. Аднаму і другому багацтва нашае калала ў очы — каб іх так колька схпіла, да і хацелі нас сагнаць з нашай бацькаўшчыны. Трэба было бараніціся, так Кароль кажа — «хадзем бараніці», а тут не ўсе ідуць, да і мала нашых пайшло. Выгналі то Маскаля і Немца — но каб жанкі ды і дзеці гэтых, што хадзілі на вайну, мелі чым пражыці, так Кароль наш і напісаў такое права: «Гэтыя, што не хочуць ісьці бараніці сваей зямлі, няхай абрабляюць поле гэтым, што б'юцца за вольнасьць і шчасьце ўсіх». І гэтак было доўга: адне баранілі краю, усё хадзілі па войнах, а другія то гаралі, то сеялі, то касілі, то жалі. З гэтуль то і ўзялася гэта паншчына. Судзеце ж цяпер самі, чы можна было зрабіці справядлівей, як зрабіў калісьці наш Кароль Польскі да і Літоўскі? Но калі Маскаль з Немцам хітрасьцею нас падбіў і пайшоў ронд маскоўскі, так і ўсё зрабілася па-чартоўску. Стаў зараз маскаль свой ронд уводзіць у нашым краю і кажа: «Мужык давай рэкрута, мужык давай падаткі, да і паншчыну яшчэ службы альбо плаці аброк у казну!» Так якая ж тут ужэ справядлівасьць, калі ўсенька, што цяжка, зваляюць на мужыка, калі з яго дзяруць астатнюшку, б'юць і плакаць не даюць! Ачунялі то былі мужыкі, угледзелі, што кепска, дай давай бунтаваціся пад Касьцюшкаю, а Касьцюшка то кажа: «Калі мужыкі хочуць ужэ самі бараніці сваю зямлю, так няхай жа не служаць паншчыны да і не плацяць у казну аброку за зямлю». От гэта так справядлівасьць! Но што ж, калі маскаль спыніў Маніхвэст Касьцюшкі, каб не пабунтаваў усіх мужыкоў. Для таго-то і пабілі маскале Касьцюшку, бо мужыкі ўсе разам былі збунтаваліся і ўхапілі за сакеры, нажы і косы, так

бы маскаль мусіў бы прапасыці без паўстаня і мы на век вякоў ужэ былі бы вольныя.

Так з гэтага пісьма і відна: што мужыкі панскія і казённыя не павінны плаціць ані чыншу паном, ані аброку ў казну за зямлю, бо гэта зямля да нас належыць; но калі будзе вайна з маскалём за нашу вольнасьць, то той час трэба ўсім ісьці на вайну проціў маскаля. А то для таго, каб хутчэй прагнаць маскаля з яго сабачым рондам, і каб ніколі, ніякай, нікому мужыкі паншчыны не служылі і ніякага ў казну аброку не плацілі, і каб на век вякоў народ наш быў вольны і шчаслівы. А калі вас хто будзе падмаўляць рабіці іначай: чы то спраўнік, чы то акружны, чы то лапсэсар, чы то пан, то вы яго не слухайце, бо то пэўна ашуканства, што за царскія альбо панскія грошы вечнай вашай згубы хоча!!

Яська-гаспадар з-пад Вільні

№ 3

Дзецюкі!

Жывучы пад рондам маскоўскім, кожны ведае, што ён нас абдзірае і глуміць, но мала хто добра падумаў, чы можна ад яго спадзяваціся чаго-лень для нас альбо для дзяцей нашых? Я, дзецюкі, лепш знаючы ад вас, уздумаў напісаці пісьмо, каб не маглі туманіць розуму вашага. Для таго чытайце з увагаю, а як перачытаеце, давайце да другой вёскі.

Чалавек то такую мае натуру, што альбо нічога не ведае і нічога меці не хоча, альбо калі даведаецца, то хоча зразумеці добра і дастаці ўсенька, што яму належыць. Гэта вялікая праўда. От яшчэ нядаўна гаварылі нашыя, што яны створаны для таго, каб служылі паншчыну і былі нявольнікамі, а гаварылі для таго, што нічога не ведалі і нічога меці не хацелі, — а чы сягодня гэтак скажуць, калі ўжэ ведаюць многа і многа хочуць? Сягодня ўсе ўжэ паразумнелі, усе мужыкі талкуюць, што Бог стварыў чалавека, каб ён карыставаў з вольнасьці справядлівай, і сьмяюцца, як гэта маглі інак думаці. Гэта права, што народ робіцца разумнейшым, выходзіць ад самога Бога, а хто яму схоча спраціўляціся, таго альбо сам Бог, альбо народ па прыказу Боскаму зь зямлёю змяшае!

Вы, дзецюкі, пэўне вельмі цікавыя, скуль жа гэта народ так паразумнеў? Я вам скажу, скуль гэта.

Калі Пранцуз пад Сьвістаполем заўсім пабіў маскаля, то для таго каб маскаль не меў сілы і грошы, прыказаў народаві даці вольнасьць, не браці рэкрутаў і вялікіх падаткаў. Маскаль згадзіўся на гэта, бо думаў, што народ дурны і патрапіць яго ашукаці! Ён то хацеў адно перамяніць няволю,

но, бачу, вельмі ашукаўся, бо хаця нам ронд маскоўскі нічога ў шэсьць лет не зрабіў, но мы як пачулі, што і мужык можа быць вольны, так пачалі пытацца ў людзей разумнейшых і талкаваці паміж сабою, аж зразумелі, што то вольнасьць значыць. От скуль гэта ўзялося, што народ паразумнеў. Мы сёгодня ўсе ўжэ ведаем, што чалавек вольны, гэта калі мае кусок сваей зямлі, за катору ані чыншу і аброку не плаціць, ані паншчыны не служыць, — калі плаціць малыя падаткі і то не на царскія стайні, псярні і курвы, а на патрэбу цэлага народу, — калі не ідзе ў рэкруты чорт ведае гдзе, а ідзе бараніці свайго краю тагды толька, калі які непрыяцель надыйдзе, — калі робіць усенька, што спадабае і што не крыўдзіць бліжняга і хвалы боскай, — і калі вызнае тую веру, якую вызнавалі яго бацькі, дзяды, прадзеда. От што вольнасьць значыць. Сёгодня то ронд маскоўскі нас не атуманіць, бо мы цяпер не такія дурныя, як былі ўперад, і пазналі, што нам ні маніхвэстаў царскіх, а вольнасьці патрэба.

Маскаль то хітры, ён-то, дзецюкі, хоча, каб не даці нічога, а народ думаў, што ўжэ мае ўсё як належыць. Не мерыўшы, судзеце хаця з гэтага а яго хітрасьці. Два рокі ўжэ таму, калі яшчэ ніякіх маніхвэстаў а вольнасьці не аб'яўлялі, народ у Пецяярбургу, Маскве і па цэлай Расеі пачаў вельмі крычаці, што калі ронд не дасць яму вольнасьці, то ён цэлаю грамадою 19 фэвраля збунтуецца. Тагды цар, бачу, збаяўся і вялеў сэнатаві зьехаціся, а народаві аб'явіць, што ў посьце вольнасьць дастане. Народ дурны паверыў да і разышоўся, а цар, з сэнатам паталкаваўшы, як мінула трывога, так і аб'явіў у мейсьцу вольнасьці маніхвэст, а ў маніхвэсьце прыказвае мужыкам служыць да часу паншчыну па-старому, а па-новаму заплаціць больш грошай у казну на пісараў, пасрэднікаў, да і чорт іх ведае на што. Судзеце ж цяпер самі, чы ж не ашуківаюць нас?

Но не на доўга здасца ім круцельства, бо, як я казаў, мы ўжэ пазналі, што нам не маніхвэстаў, а вольнасьці патрэба — і то вольнасьці не такой, якую нам цар схоча даці, но якую мы самі, мужыкі, паміж сабою зробімо. А для таго, дзецюкі, каб ніхто вас не мог ашукаці, цяпер ужэ талкуйце паміж сабою, якой вам вольнасьці патрэба і якім адно спосабам мужык яе дастаць можа. Толька, дзецюкі, сьмела, бо з намі Бог і праўда, а калі мы з Богам, то з намі ваяваці трудна, бо боска моц вяліка а народу многа.

Так з гэтага пісьма і відна: што няма чаго ждаці ад нікога, бо той толька жне, хто пасее. Так сейце ж, дзецюкі, як прыйдзе пара, поўнаю рукою — не шкадуйце працы, — каб і мужык быў чалавекам вольным, як е на цалюськам сьвеце. Бог нам дапаможа!!!

Яська-гаспадар з-пад Вільні

№ 4

Дзецюкі!

Няма і куска зямлі на сьвеце, каб людзі былі адзін у другога ўсё добрыя, не хацелі жыці з крыўдаю свайго бліжняга. Для таго, каб была справядлівасьць і праўда на сьвеце, а злыя людзі не збыткавалі і крыўды другім не рабілі, е ронд, што бярэ падаткі, робіць школы, наўчае кажнага, каб жыў па праўдзе, становіць суд; а калі гэта не памагае і робіцца несправядлівасьць, то наймае войска і так сыцеражэ кажнага ад ліха і зьдзерства. От на што ронд патрэбны. І як добры слуга глядзіць худобы гаспадарскай і слухае свайго гаспадара, так добры ронд глядзець павінен шчасьця людзей, слухаць народу і рабіці так, як народаві лепей. І не дзіва, бо не народ зроблены для ронду, а ронд для народу.

Гэтак, дзецюкі, робіцца на цалюськам сьвеце. А калі за граніцаю, чы то ў Пранцуза, чы ў Англічаніна, народ спагадае рондаві, то для таго, што ронд слухае народу і робіць так, каб народ быў багаты і шчасьлівы.

А ў нас, дзецюкі, чы гэтак? Чы ў нас е справядлівая наука ў школах, што учыць жыці без крыўды другога? Чы е праўда і справядлівасьць у судзе? Чы можа чалавек быць пэўны, што яго ніхто не скрыўдзіць? Чы ронд маскоўскі думае аб людзях, каб яны маглі жыці шчасьліве? Самі скажэце.

У нас, дзецюкі, адно учаць у школах, каб ты знаў чытаці па-маскоўску, а то для таго, каб цябе заўсім перарабіці на маскаля. Суды маскоўскія — гэта воўчая яма, гдзе не разьбіраюць, чы за табою праўда, чы не, а скубуць адно як могуць. Бяспечнасьці пад маскалём нікай няма, хто дужшы, той і глуміць; а войска то не для таго трымаюць, каб аберагаці кажнага ад злых людзей і ад глуму, а для таго, каб не пазволіць народаві і застанаць, калі пазнае сваю няволю, калі згледзіцца, што дзяруць з яго над сілы. Ронд маскоўскі, як той ліхі пан, што, пачаўшы ад камісара аж да цівуна², пазваляе кажнаму народ глуміці, каб [ад]но як найбольш грошай у кішэнь яго дасталася. Ронд маскоўскі, дзецюкі, не так робіць, як рабіці трэба, не думае, каб палегчыць народаві, а вымышляе адно спосабы, як абадраці і заўсім людзей зглуміці.

Чаму гэтак робіцца пад рондам маскоўскім, я вам скажу — вы адно мяне паслухайце.

Ронд гэта заўсім так сама, як чалавек. І як чалавек мае галаву на тое, каб думаў, а рукі і ногі, каб зрабіў так, як задумаў, так ронд мае цара, кабз рондзіў, а чыноўнікаў па ўсіх местах і мястэчках, каб рабілі, як цар захоча. Для таго як галава ў чалавека калі задумае кепскае, то ногі і рукі кепскае зробяць, так у рондзе калі цар глуму захоча, то чыноўнікі глуму наробяць. А з гэтага то і відаць, што зьдзерства, якое ў нас вычаўпляюць, то не для таго робіцца, што ў нашым краю няма людзей, здатных на чыноўнікаў, га-

товых і жыцьцё сваё аддаці для народу, а для таго, што цар гэтакіх людзей у Сыбір высылае, а за нашыя грошы назначае чыноўнікамі гэтых, што адно самі людзей глумяць, другім глуміці пазваляюць і Бога не баяцца. Гэтакі чыноўнік не давадзе ўжэ да розуму — ён, калі і няма прыказу цара, то сам выдумае спосаб, як абадраці бедны народ. І гдзе ж тут шукаці праўды?

Так з гэтага пісьма і відна, што глум, зьдзерства і несправядлівасьць выходзіць ад самога цара — ён-то з нас выбірае войска, ён-то з нас выдзірае грошы нібы на патрэбу народа, а ўзяўшыся за ўсімі гыцлямі за рукі, адно нас цяменжыць, трымае ў няволі. Но прыходзіць яму ўжэ канец, бо мужык пачуў вольнасьць, а мужыцкая вольнасьць — гэта ўсё роўна, што шубеніца для ўсіх зьдзерцаў і глуміцеляў народа! Для таго-то цар спыняе вольнасьць мужыцкую і спыняці будзе, для таго-то калі ў паноў сто раз пытаў, якую яны хочуць даці вольнасьць мужыкам, у мужыкоў і разу не спытаў, якой яны хочуць вольнасьці. Ён знае, якая то вольнасьць мужыцкая, ён ведае, што мужык хоча, каб ніхто не сьмеў драці з нікога — і для таго як мы яго ронду, так ён нашай вольнасьці баіцца.

Дзяры з нас, цар, дзярэце з нас, чыноўнікі яго, хаця да астатняй шкуры, но памятайце, што і на нас прыйдзе пара, памятайце, што калі мужык разгуляецца, то, як сьвет шырокі, кроў ваша пальцеца!!!

Яська-гаспадар з-пад Вільні

№ 5

Дзецюкі!

Мала таго, што з мужыка дзяруць на ўсякія падаткі астатню кашулю, мала таго, што ніколі не можаш дабіціся да куска хлеба, а ўсё, што заробіш, аддаці мусіш чорт ведае каму і чорт ведае на што, мала таго, кажу, што жыцьцё нашае горша сабачага, — но скажэце, мае міленькія, чы есьць паміж намі хто-лень, каб не аплаківаў яшчэ альбо свайго сына, альбо свайго брата, альбо свайго мужа, што цар забраў яго ў рэкруты да і загнаў чорт ведае гдзе?

Працуе бацька цяжка на дзецеткі свае, гадуе маці сына, ночанькі не спіць, а цар, сабача яго вера, як гэты воўк, закраўшыся, вяліць лавіці, у дыбы скуці і гнаці ад радні далёка. А маскоўскае жыцьцё — горка ўжэ доля. Забыці там трэба, што есьць у нас наша бацькаўшчына, што есьць у нас наша радня, а аддаці жыцьцё не за дабро і шчасьце ўсіх, а за ліха і вечну няволю нашых братоў. Гэтакага ліха, дзецючкі, і скаціна не знае, а вы, мае міленькія, пэўне, і не падумалі, скуль яно на нас навязалася, чы гэтак было за нашых дзядоў і прадзедаў і чы гэтак мусіць быці? Усё гэта я вам растал-

кую, а хто мае праўду ў сэрцы і добра хоча, той мяне паслухае.

Помняць яшчэ нашыя дзяды, паказваюць яны, што за іх часоў мужыкі рэкрута і не зналі. Было войска, то праўда, но войска польскае ўсё было зэ шляхты, а калі мужыкі часамі захацелі ісьці на вайну, так зараз зь іх зьнімалі мужыцтва, да і паншчыну, давалі зямлю, а ўсю вёску рабілі шляхтаю. Стуль-то ў нас і парабіліся гэтыя аколiцы шляхецкія. Так за тое, што чалавек шоў на вайну, бараніў сваю бацькаўшчыну, то ронд польскі даваў зямлю, даваў вольнасьць, даваў шляхецтва, — а маскаль чы гэтак робіць? За тое, што мы яму 25 лет на войнах служымо без людской стравы і адзежы, мала таго, што не дае шляхецтва, но, сабача юха, не дае нават куска зямлі, каб мог, хаця цяжка гаруючы, дабіцiся да спакойнай сьмерці. Праслужыўшы 25 лет да і торбу ўзяўшы, ідзі жабраваці!

А што граху набярэшся перад Богам, спрыяючы маскалеві, таго ніколі Бог не даруе. Ідзе пранцуз даваці вольнасьці мужыкам, бунтуюцца местачковыя да і маладзёж за сваю і нашу вольнасьць і веру, а мы-то даемо рэкрута і нашымі грудзьмі цар маскоўскі застаўляецца, і нашымі рукамі ўсьмірае бунты і запрагае нас усіх у вечну няволю. Таго, хто нам добра думае, мы выганяем, таму, хто нам ліха робіць, мы памагаем, — і чы ж не грэшна перад Богам, а не стыдна перад цэлым сьветам — самі скажэце?

Праўда, што мы былі дурныя і, як гэтыя авечкі, нічога не зналі, но, здаецца, пара ўжэ паразумнець, угледзець праўду. Вы ведаеце, дзецюкі, добра, што пранцуз прыказаў не даваці ўжэ больш маскалеві рэкрута, для таго, калі цар захоча ўзяці, так, цэлымі грамадамі згаварыўшыся, нігдзе яму не давайце. Ён цяпер хоча ўзяці 5 з тысяча, но як мы яму дамо 5, то ён пазьней захоча ўзяці 10, і зноў пойдзе па-старому. Цяпер мы яму аддамо гыцляў, но пазьней трэба будзе аддаці і сваіх сыноў. Так для таго, дзецюкі, талкуйце добра і не давайцеся ашуківаць. За мужыцкую крыўду стойце сьмела, усе разам, і калі хто захоча крыўдзіць вас, выцягаці рэкрута, то хто бы ён ні быў, чы то старшына, чы акружны, чы хоць сам губэрнатар, то вы яго таўчэце мужыцкаю рукою, а будзе вольнасьць і рэкрута не будзе, і Бог нам дапаможа!

Так, дзецюкі, па дабросьці да ладу не дойдзем!

Яська-гаспадар з-пад Вільні

Паказваюць, што мужыкі кала Варшавы збунтаваліся і не далі рэкрута. Тагды цар паняволі мусіў дараваці.

Так пытаю вас, дзецюкі, — што ж нам трэба зрабіці?

№ 6

Дзецюкі!

Чы мая праўда горка, чы яна салодка, я пісаў заўсюды і пісаці буду — учыў я вас, як рабіці трэба, і учыці буду. Вы адно слухайце мяне, талкуйце добра і рабеце так, як сумленьне вам скажа, а Бог яшчэ зьлітуецца над намі і дасьць нам шчасьце, і дабро ў нас будзе.

Калі Бог, стварыўшы чалавека, даў яму душу, то не на тое, каб ён жыў, як сабака, на гэтам, а на тамтам сьвеце прападаў на век вякоў у мэнках пякельных, — а для таго, дзецюкі, каб знаў закон Божы, знаў свайго Бога, знаў сваю веру і заслужыў на шчасьце нябеснае. Калі сын боскі, прыйшоўшы на гэты сьвет, устанавіў праўдзівую веру і за гэту веру цярпеў крыжовыя мэнкі, то не для таго, каб якіясь там цары маскоўскія, байстручага роду, перамянялі закон Божы, а мы, на прыказ гэтых цароў, выракаліся веры сваіх дзядоў і прадзедаў і не хвалілі Бога, а радню царскую, но для таго, дзецюкі, Бог найвышшы цярпеў за нас, каб закон яго быў ужэ вечны, ніхто не сьмеў перамяняці, а мы з цэлай моцы трымаліся яго.

Но чы гэтак, дзецюкі, робіцца ў нас, як сам Бог прыказывае, чы дзержымося мы закону боскага? Самі скажэце. Ні адзін ужэ, можа, забыўся, што бацька яго быў яшчэ справядлівай уніяцкай веры і ніколі ўжэ не спомніць на тое, што перавярнулі яго на сызму, на праваслаўе, што ён сёння, як той сабака, жыве без веры і, як сабака, здохне чартам да пекла!!! О, дзецюкі, ліха такому чалавекові! А калі мы будзем гэтак рабіці з Богам, так што ж Бог найвышшы з намі зробіць? Аддасьць у пекла на вечныя мэнкі, будуць чэрты душу нашу на кускі рваці, а смала ў вантробах кіпеці будзе. Пазнаеш тагды сваё ліха — но ў пекле паняўчасьце ўжэ будзе, не перапросіш тагды ўжэ справядлівага Бога і мэнкам тваім ніколі канца не будзе.

Цяпер пытаю вас, дзецюкі, — хто ж нам гэта ліха нарабіў і што зрабіці трэба, каб мы былі шчасьлівыя і на гэтам, і на тамтам сьвеце?

Нарабіў нам гэтага ліха, дзецюкі, гэта цар маскоўскі, ён-то перакупіўшы многа папоў, вялеў нас у сызму запісаці, ён-то плаціў грошы, каб мы толька пераходзілі на праваслаўе, і, як гэты антыхрыст, адабраў ад нас нашу справядлівую — уніяцкую веру і пагубіў нас перад Богам на векі; а зрабіў гэта для таго, каб мог нас без канца драці, а Бог справядлівы не меў зьлітаваньня над намі.

Но, Божа вшэхмоцны, міласэрны ты наш пане, ты аб нас не забывай, зьлітуйся над намі, памажы нам у нашай нядолі, выжані маскаля з нашага краю, дай нам праўдзівую вольнасьць і веру нашых дзядоў і прадзедаў, а касьцёлы, што маскаль, нячыста яго сіла, параскідаў альбо перарабіў на стайні і цэркві, зноў заясьнеюць тваёю хвалою і народ у ніх хваліці цябе будзе, як хвалілі нашыя прэдкі. Заспяваем тагды ў адзін голас нашу песнь

чы канца, бо спадзялісь Справядлівай вольнасьці, спадзялісь, што дадучь вольную зямельку да ў падушнам справядлівы пабор будзе. Заміст таго, што аддаць нашу зямельку да якую ж зямлю?! Гэту, што зь дзядоў-прадзедаў кроўнаю працай дзесяць раз ужэ на яе зарабілі да заплацілі. За гэту зямлю цар наказуе нам чыншы плаціць у казначэйства. Да якія ж чыншы? Якія ўздумаецца пастанавіць чыноўнікам да судовым кравапійцам, да яшчэ з кожным годам усё большыя да большыя. Так волі нам ужэ і не будзе: век цэлы плаці да на век нясі астаткі, штоб адплаціцца палатам да праўленьям. Падмануў жа нас цар, а яго служкі — папы, чыноўнікі да маскалі — падвялі нас, як чорт добру душу.

Мала таго: беручы некрута на весні, казаў цар, што больш браць не будзе. Мы, як тая дзяціна, і паверылі, што не будзе, а цяпер бач! — і зноў цар наказуе з кажнае воласьці пастанавіць па сто хлопцаў, што пойдучь у маскалі па ахвоце, а як ахотнікаў не будзе, так грамада прысудзіць, каму йсьці ў некруты. Скруціўся хіба! — штоб то хто йшоў у маскалі па ахвоце. Так ось ужэ ў другэ падмануў нас цар з некрутам. Узяў пяцёх з тысячы, а цяпер давай сто з воласьці, а ў осені яшчэ можа дзьвесьце або трыста захоча, бо цар са сваімі маскалямі не падужае мужыкоў, што падняліся ў Польшчы, і не падолее Пранцуза, што за Польшчу ўступіўся. У Польшчы мужыкі таксама, як і мы, спадзялісь на цара да ждалі волі ад няго, да як пабачылі, што цар толькі лёстачкамі душу выймае, а новымі падаткамі, некрутам ды чыншамі астатню сарочку з ніх зьдзерці хоча, от усі разам з віламі да з косамі пайшлі дабівацца зямлі да праўды, а іншы і сьвятой уніяцкай веры. От і дабілісь. Выйшаў ужэ Польскі Маніхвэст. Зямля вольна даецца ўсім мужыкам, бо гэта іхня зямля зь дзядоў-прадзедаў, за гэту зямлю ніхто не мае адрабляць паншчыны і чыншаў ніякіх нікому плаціць; падушнага больш не будзе, а толькі падымнэ, як колісь плацілі; некрута больш не будзе, а ўсі мужыкі, і паны, і мяшчане, усяк адслужыць 3 гады ў сваей зямлі і зноў сабе вольны. Уніяцкія касьцёлы, што маскалі забралі, аддаюцца назад уніятam, і хто хоча, мае права хрысьціць дзяцей па-ўніяцкі да да ўніяцкіх ксяндзоў ісьці да споведзі і па-старому Богу маліцца, як яшчэ бацькі нашы малілісь.

Но цяпер самі разьбірайце: дзе больша праўда, ці ў польскам маніхфэсьце, ці ў царскам? Цар абяцаў даць вольнасьць — да не даў. Абяцаў не браць некрута, а цяпер ужо другога наказуе. Польскі маніхвэст даў зямлю, не бярэ некрута, скінуў падушнэ, павярнуў унію. Но скажыце ж, браткі, хто нам лепш думае?! Памог бы Пранцуз і нам, як памагае мужыкам у Польшчы, — дык што ж — цар адказуе, што ў нас мужыкі ўсім давольны, іншае волі не хочуць, што яны любяць цара да душы, што шлюць яму лісты, да зносяць падаткі, да ахвотна плоцяць чыншы, а некрута пастановяць колькі

святую: «Сьвенты Божэ, сьвенты моцны, сьвенты несмертэльны — змілуй сен над намі!» — і Бог найвышшы змілуецца над намі, дапаможа нам у нашай працы, а на тамтам сьвеце дасьць крулества нябеснае — і не будуць ужэ дзеткі нашыя сваю матку праклінаці, што на сьвет радзіла!

Паказываюць людзі, што сьвенты Ойцец аж з Рыму прыслаў ужэ да нас сваё благаславеньне (но маскаль яго спыняе) — гавораць, што прышле і ксяндзоў, што будуць прымаці на уніяцкую веру. Тагды, дзецюкі, хто адно верыць у Бога, яго сына і духа сьвятога, няхай зараз пакідае сызму і пераходзіць на праўдзівую веру дзядоў і прадзедаў. Бо хто не пяройдзе на унію, той сызматыкам застанецца, той, як сабака, здохне, той на тамтам сьвеце пякельныя мэнкі цярпеці будзе!

Так годзе ж ужэ, дзецюкі, жыці без ніякай пацехы на сьвеце, калі Бог міласэрны мае зьлітаваньне над намі, а ты, чалавеча, як перачытаеш альбо пачуеш гэту праўду, згавары пацеры, каб Бог вшэхмоцны дапамог людзям, што дабро нам думаюць, што хочуць, каб мы былі вольныя, як шляхта, мелі сваю зямлю, як шляхта, хвалілі Бога па праўдзе і заслужылі на неба на тамтам сьвеце.

Гэтага для вас ад душы хоча ваш брат, такі самы зь дзядоў-прадзедаў мужык, як і вы, но яшчэ уніяцкай веры

Яська-гаспадар з-над Вільні

№ 7

Дзецюкі!

Доўга маўчаў я, не казаў вам нічога, бо хацеў разгледзецца добра да разабраць, што гэта дзеецца на сьвеце, штоб ужэ спаважыцца вас пасправядлівасьці да сказаць, як наказуе Бог да сумленьне, што нам цяпер трэба рабіці. Ждаць моўчкі больш ужэ нязмога! Памяркуйма толька, што думаюць цяпер зрабіць з намі. Абяцаў нам цар зямлю. Чыноўнікі, папы да маскалі, усі ў адзін голас дурылі нас, што цар нам шчыра думае да дасьць волю, Справядлівую Волю. І слухалі мы цара. Казаў ён нам яшчэ два гады служыць паншчыну, і паншчыну мы адбывалі. Наказаў цар некрута, далі мы яму і некрута, а самі моўчкі глядзелі, як нашых сыноў да братоў на край сьвета пагналі. Накінуў нам падушнага — плацілі мы падушнэ за жывых і ўмерлых, за дзяцей да за старцаў нядужых, — плацілі мы земску павіннасьць да ўсялякія зборы, плацілі на пасярэдніка, на праўленьне, старшынам, пісарам, акружным, асэсарам — да Бог ведае каму ні плацілі, — да ўсё не пыталісь, куды йдуць нашы грошы. Усі нас крыўдзілі да ўсі абдзіралі; біў нас сільнейшы, крыўдзіў багатшы — а на тое нідзе не было справядлівасьці. Мы ўсё маўчалі да слухалі, усім кланялісь, за ўсё плацілі, усё цярпелі, жду-

цару заўгодна, а уніі ніхто не хоча! І тут нас цар падманывае, скрывіць хоча праўду, штоб нас саўсім пагубіць. А Пранцуз на нас толькі ждзе: да каму ж ён памагаць стане, калі ў нас будзе ціха. А мы, хоць нам царскія служкі зняверылісь надта, робім усё, што яны нам ні скажуць. Такім спосабам не зазнаць нам волі да справядлівасці. Не так думалі мужыкі ў Польшчы. Служылі яны яму верна, як і мы, да, пабачыўшы, што не выслужачь нічога, сталі дабівацца і дабілісь волі. А і іх царскія служкі дурылі, як нас цяпер дураць — падмаўлялі, штоб слаць лісты да цара перапрашаючы, да па-старому несьці падаткі, да даваць некрута, учылі і іх, як даносіць адзін на аднаго, як лавіць ды маскалям адстанаўляць, да мала знайшлося такіх, штоб то, не баючысь Бога ні сораму людскога, служыць маскалям, бо ўжэ спазналі мужыкі царскую думку. А такіх, што за грошы не пабаялісь служыць ворагам нашым, што не хацелі мужыкам зямлі да праўды на сьвеце да спрэчны былі новай вольнасьці да новаму польскаму маніхвэсту, гэтакіх вешаюць, як подлых сабак, селішча іх апусьцелі, пайшлі з дымам іх хаты, прапала марна худога.

Падумайце добра, да, памаліўшыся Богу, станьма дружна разам за нашу вольнасьць! Нас цар ужэ не падмане — не падвядуць маскалі! Няма для ніх у нашых сёлах ні вады, ні хлеба — для ніх мы глухі і немы і нічога не бачылі і не чулі. А пакуль яшчэ пара, трэба нашым хлопцам спяшыць з віламі да з косамі там, гдзе дабіваюцца волі да праўды — а мы, іх бацькі да жонкі нашы, сьцерагці будзем да ўведамляць, адкуль на ніх цягне нячыста маскоўска сіла, да ад душы памагаць усялікімі спосабамі дзецюкам нашым, што за нас пойдучь біцца. — А будзе ў нас вольнасьць, якой не было нашым дзядам да бацькам.

Яська-гаспадар з-пад Вільні

ЛІСТЫ 3-ПАД ШЫБЕНИЦЫ

І да нашага кутка даляцела ваша Газэтка, і мы яе з увагай прачыталі; вельмі яна ўсім спадабалася, бо праўда напісана. Прыймеце для таго нашу падзяку, а пісьмо аддрукуйце, каб знаў сьвет Божы, як мужыкі Беларусы глядзяць на маскалёў і паўстаньне польскае, чаго яны хочуць і чаго па сваёй сіле дабіваюцца будуць. Слова наша простае, но зато шчырае; калі яно дойдзе да ронду польскага, адкрые яму нашу грудзь да і пакажа, што па-нашаму рабіці трэба, каб панаваньню маскоўскаму не цяпер, то пазьней канец ужэ палажыці.

За ўсіх старон маскалі цяпер талкуюць нам без устанку а сваём брацтве з намі. Праўдзіва дзівота, жывучы пад рондам маскоўскім гэтулькі часу, цяпер ледзь мы аб гэтым пачулі, для таго не без карысьці будзе паглянуць, як гэта маскоўскія браты самі ў сябе гаспадарылі да і з намі рабілі, каб пазнаць іх шчырасьць і права на брацтва нашае. Не будзем гаварыці, з якіх народаў маскалі паўсталі, брацтва там не многа найдзем, няволя манголаў да і цароў маскоўскіх заўсім забіла ў гэтам народзе ўсякую памяць а свабодзе да і зрабіла з яго грамады людзей паганых без мысьлі, без праўды, без справядлівасьці, без сумленьня да і без баязьні Боскай. З гэтакім народам цары маскоўскія, што то жывуць людскою крыўдаю, падбілі зямлю нашу пад сваё панаваньне, тут то мы іх і пазналі, гэтых, як яны сябе называюць, братоў нашых. Ронд польскі, правіўшы намі, не браў з нас рэкрута, не адрываў народу ад дзяцей, ад бацькоў да і ад зямлі роднай і не гнаў гдзесь у канец сьвета, каб завадзіць няволю, выціскаць сьлёзы і пракленства на душы нашай. Ронд польскі, калі браў з нас падымнае, то не заводзіў гэтакіх стаенных падаткаў на душы нашы, што то да Бога адно належаць. Ронд польскі, маючы Бога ў сэрцу, не ўпісаў нас у сызму, у каторай адно за цара да за цара маліліся трэба, як бы ўжэ цар быў Богам на сьвеце, а вера да казны належала. Ронд польскі ўжо таму будзе 70 лет, выперажаючы многа суседскіх народаў, пачаў ужэ талкаваці а свабодзе мужыцкай і роўнасьці братняй мужыка з шляхціцам, а енарал Касьцюшка, што то, кажуць, каля Слоніма радзіўся і а каторым народ наш спявае, што ён вельмі быў добрым і маскаля крэпка біў, высказаўся ён за вольнасьць нашу, но маскаль то перашкодзіў і завёў свае ронды. Пагляньма ж цяпер, што ён зараз пачаў рабіці, гэты дабрадзеі мужыцкі, як сам цяпер кажа: найперш, каб не магло вырабляцца сумленьне народнае, пакасаваў маскаль усе сходкі людзей выбарных, усе школы нашы, а так, абабраўшы з сумленьня да і з розуму, а завёўшы ў нас свой парадак маскоўскі, пазволіў кожнаму дужшаму глуміцца над бедным як толька хоча. Паноў заўсім увольніў ад усякіх ценжараў, даў ім права завадзіць паншчыну маскоўскую, а яна то не тры дай не шэсьць дзён з хаты, но 6 дзён з душы рабочай. Мужыку не толькі што не даў ніякага

права, но яшчэ адабраў і тое права, якое ён меў ад ронду польскага; многа людзей вольных да і каралеўшчызны вялеў у паншчызну упісаць, кажнаму можна было мужыка крыўдзіць, а чыноўнікі маскоўскія не рабілі яму ніякай справядлівасці, но яшчэ калі суд на глум не ссылаў мужыка ў Сібір, то аддаваў на вечнасьць у салдаты. Калі які пан, паслухаўшы сумленьня, ішоў за праўду і справядлівасьць і спраціўляўся прыказу царскаму, каторы кажа: «дзяры, бяры да і маўчы», тады яго, калі не ўцёк да пранцуза, у турму бралі да і ў Сібір гналі, а двор з людзьмі у казну забралі, стуль то у нас і мужыкі казённые. Пярвей яны служылі казьне паншчыну, а посьле ў аброк іх упісалі, дай акром аброку ганялі без ніякай падзякі ўсялякаму чорту на работу: то акружнаму, то асэсару дай кожнаму, хто адно перакупіў. Начальства ось то якое маскоўскае для мужыкоў, а нібы дабрадзеі! Няхай той сам судзіць, хто пісьмо маё чытаці будзе, я адно скажу па шчырай праўдзе: што калі нам пад рондам польскім не заўсім было добра, то як маскаль стаў намі правіць, зрабіў ён для мужыкоў чыстае пекла на сьвеце. Тут сказаці яшчэ трэба, што ён змусіў нас пакідаці бацькаўшчызну, ісьці ў рэкруты, дай ваяваці не за прыказ Боскі, не за праўду і справядлівасьць, но за глум, за няволю не раз проціў братоў да бацькоў нашых. Тут сказаці трэба, што маскаль, дабрадзеі мужыцкі, зняўшы з паноў усялякія падаткі, зваліў іх адно на мужыцкае племя, аблажыў падаткамі і мужыцкую зямлю, і мужыцкія хаты, і мужыцкую душу, і мужыцкія дзеці, і мужыцкую скаціну, жывых і ўмёршых. Но не тут яшчэ канец маскоўскага дабрадзеіства. — Зь дзядоў і прадзедаў была ў нас уніяцкая вера, гэта значыць, што мы, будучы грэцкай веры, прызнавалі за намесьнікаў Боскіх сьвятых айцоў, што ў Рыме. Царом маскоўскім і гэта стала завідна, для таго, скасаваўшы ў Маскве грэцкую веру, а зрабіўшы царскую, што то называецца праваслаўе, і нас адарвалі ад праўдзівага Бога і ўпісалі ў сызму пагану. Такім спосабам, абабраўшы з гроша, з рук спосібных, запраглі нас у паншчызну, і каб сьлёзы мужыцкія не трапілі перад трон праўдзівага Бога, забралі нам і духоўну нашу пацеху — нашу веру уніяцкую. Праўда, людцы, ёсьць за што падзякаваці!.. А чыноўнікі то маскоўскія — яшчэ адно дабрадзеіства. Чытаў я ў ксёнжках, што ёсьць на сьвеце якась саранча, катора як гдзе пакажацца, усю худобу гаспадарску зглуміць. Маём мы, браткі, горшую яшчэ ад той саранчы, а гэта чыноўнікі маскоўскія з сваёю «праўдаю» і «справядлівасьцею», яны людзі вельмі здатныя, што то па-маскоўску «праворныя», умеюць так аблізаць чалавека, што з рук іх выйдзеш голенькі як маці радзіла — і жыві пад гэтакім рондам без суду і праўды. Зараз па вайне з пранцузам пад Севастопалем пачалі меж намі слухі хадзіці, што маюць мужыкам даць вольнасьць. Ждалі мы доўга, аж нарэшце тры леты таму выйшаў указ царскі, — праўда, многа там было напісана, а карысьці то для нас мала. Парабілі адно канцылярыі,

пасрэднікаў, старшынаў, пісараў усё за грошы мужыцкія, а паншчызну як хадзілі, так і трэба было хадзіці. Дачуўшы мы гэта, сталі праціўны, і тут то і маскалі нашліся, каб прымусіць нас да міласці царскай, а нагайка казацкая мела скрапіць наш братні узёл, не ведаю адно з кім: ці з панамі, ці з маскалямі. Няхай за мяне скажуць тыя, што мелі ахвоту скрапляці, дабрадзеі нашыя, браты маскоўскія.

Трудна сказаць, як доўга мы бы паншчызну хадзілі, каб не паўстаньне польскае. Ронд польскі, аб'явіўшы свой маніхвэст, зямлю мужыцкую аддаў мужыком на вечнасьць, і мы то перасталі зараз паншчызну хадзіць. А калі Бог усемагучы навярнуў паноў да праўды і зрабіў іх паслушнымі прыказам ронду польскага, тагды маскалём настаў кепскі час, і ён мусіў паняволі прыпісацца да нашага і жыдоўскага брацтва. Бач, які мудроны брат; аднак крыху і так ашукаўся, бо як той казаў: «І ў брата не свая хата», і брат пайшоў бы ў паўстаньне, каб меў якую качаргешку ў рукі ўзяці; а жывы, хаця пагаворка і кажа: «што як бяда, то да жыда», не заўсягды голых прымае, тым бардзей такіх, што нажлапталіся нямала і сьлёз і крыві жыдоўскай. Но каб ляпей пазнаць маскоўскую хітрасьць, пагляньмы шчырым окам, што цяпер маскалі выраблялі з намі, у гэту ліхую для сябе гадзіну, калі, пабіўшыся з палякамі, каб удзяржаць сваё панаваньне, да нашага брацтва хоча ўпісацца; ронд польскі цяпер аддае нам на вечнасьць зямлю нашу за працу, маскаль піша дай устанаўляе якіясь там чыншы, каторым ніякага канца не будзе, як то меж мужыкамі казённымі. Калі ронд польскі дае нам вольнасьць праўдзівую, маскаль, не кажу цэлымі сёламі, а цэлымі грамадамі гоніць людзей, заўсім адняўшы свабоду, у сібірскія пустыні. Калі ронд польскі ўсім братнім народам дае самарондства, маскаль мала таго, што гэтак не робіць, но яшчэ там, гдзе жылі палякі, літоўцы і беларусы, заводзіць маскоўскія школы, а ў гэтых школах учась па-маскоўску, гдзе ніколі не пачуеш і слова па-польску, па-літоўску да і па-беларуску, як народ таго хоча, а ў гэтых школы адно з другога канца сьвета маскалёў насылаюць, што толькі ўмеюць красьці, людзей абдзіраці дай службыць за грошы паганаму дзелу на глум народу. Дзікі маскаль думае, што калі можа народ абдзіраці за ўсякага дабытку, то і патрапіць кожнаму ўбіць у галаву свой дурны розум, дурны для таго, што розум маскоўскі калі не раз харашо кажа, то ніколі па-людску нічога не робіць, адно людзей абманывае, а перад кнутом царскім гнецца, як астатні валацуга. Трудна ўсё гэта раска[за]ці, што мы ўжэ кроўю запісалі, так што сьлёзы льюцца, чытаючы бяспраўе, якое маскалі рабілі дай да гэтай пары яшчэ робяць. Хто хоча дазнаць праўдзівага смаку, няхай сам пажыве пад рондам маскоўскім, то і паглядзіць, якое дабрадзеіства мужыкі мелі; ось то для чаго кажам: што польскае дзела гэта наша дзела, гэта вольнасьці дзела.

Но не мала працы трэба, каб здабыць гэту свабоду, каторай ждзё усякі, пачаўшы ад дзіцяці да старога дзеда, бо калі маскаль гэтулькі лет упускаў свае пазуры ў грудзь нашу, так не дзіва, што трэба пацярпець доўга, каб вырвацца з-пад яго братняй апекі, для таго і не без карысьці будзе, калі цяпер паталкуем, якія мы маем на то спосабы; гаварыць тут будзем мало, кожны ведае для чаго, бо маскаль не павінен ведаць, пераняўшы на прыпад пільмо гэта.

Доўга палякі ждалі памоцы з заграіцы, народы чужаземныя крычалі многа і да гэтай пары нічога для нас не зрабілі; кажуць, што яны не маюць ніякай патрэбы сваей у польскім дзеле, каб на маскаля ісьці за нас ваяваці. Двесці лет таму назад, а бацькі нашы ляпей ужэ казалі: «Калі маеш Бога ў сэрцу і прыказ Яго, памагай бліжнему» і ішлі бараніць хрысьціянства ад татарскай дзічы; да гэтакай памоцы хаця і маем права, но мы не вымагаем, няхай кожан робіць, як яму ляпей здаецца. Аднак сказаці тут трэба, што калі ўсе каралі падпісалі нашу няволю маскоўскую, то яны вельмі скрыўдзілі чэсьць сваю, што змыць гэтае бясчэсьце не толькі патрэба, но кожан мусіць, каб мець сумленьне чыстае. Для таго, знаючы, як стаіць наша дзела за граіцай, не перастаем верыць, што мысьль Боска, правёўшы веці, не дасьць загінуць праўдзе і справядлівасьці, калі ўжэ не найдзе для таго спосабу ў цяперашнім парадку, разарве гэты узёл дай паверне сілу народу куды схоча. Нам адно сільна з шчырай верай за сваё стаяці трэба, а ронд наш павінен быць на ўсё чуткі, каб мог для добра народнага за ўсяго карыставаць; сілы нашы яшчэ вялікі, ваяваць з німі можам Бог ведае як доўга, но для таго трэба, з аднэй стараны, іх аберагаць, а з другой, вырабляць што раз то новыя. І так калі паўстаньне зроблена пад добрую пару, узрастае і ажыўляе народ, — не ў час, марнуе сілы кожнага, аслабляе ў прастоце духа дай разводзіць страх і няверу ў дзела наша, у моц Божу. Ронд польскі і яго чыноўнікі ведаюць гэта і для таго, каб служылі добра перад Богам і сумленьнем народным, робяць не штучныя завірухі, но, паняўшы духа народнага, яго патрэбы і волю, [будуць] падхватываць дай разумна застаўляць палкі народныя, а разьвіваючы непадатлівасьць у народных несканчонных бунтах, ставіць апору маскоўскаму ў нас панаваньню. Работа тут не хутка дай непаказна, но за то пэўна, і яна нас давядзе да канца добрага. Работа тут сярмяжна, для таго каб была скутэчна, павінна быць так шчыра і проста, як тое сэрца, што б'е пад сярмягай, як той розум мужыцкі, што не перабірае, калі рабіць трэба. Тагды слова ронду польскага — «вольнасьць, роўнасьць дай свабода народу» — прыойдзе ў кроў кожнага і цэла моц маскоўская нас не пераможа, хаця ж бы яму самое пекла памагаці стала.

Рук ахвотных і с'ягодня ў нас даволі, но з голымі рукамі не ісьці на штыкі маскоўскія. Ронд польскі і яго чыноўнікі павінны добра над гэтым

падумаць, грошы ў нас будуць, бо мы знаем патрэбу таго, бо мы маем спосабы на тое. Но каб за грошы мы мелі што ў рукі ўзяці, Ронд польскі гэтаму зарадзіць; а калі натрапіць перашкоды, то пры памоцы Бога і свайго права, упісанага ў нашых грудзях, усё з часам пераможа. Ты, аднак, Народзе, не дажыдайся, да з чым можаш ідзі ваяваці за свайго Бога, за сваё права, за сваю хвалу, за сваю бацькаўшчызну. Для цябе ўсё можна: нож, сякера, атрута; гэта твае спосабы, бо табе, як таму мужыку нявольнаму, бяспраўнаму, не прызнаюць права самаабароны, бо табе нічога не можна. А калі народы загранічныя, зь дзіва разінуўшы рот, скажуць: «шалёныя», Ты, народзе вялікі і чэсны, праўдай ім адкажы, што яны таму прычынай, што гэта на іх сумленьне цяжкім грэхам ляжа.

Марыська чарнабрэва, галубка мая,
Гдзе ж ся падзела шчасьце і ясна доля твая?
Усё прайшло, — прайшло, як бы не бывала,
Адна страшэнна горыч у грудзях застала.

Калі за нашу праўду Бог нас стаў караці
Дай ў прадвечнага саду вялеў прападаці,
То мы прападем марна, но праўды не кінем,
Хутчэй неба і шчасьце, як праўду, абмінем.

Не наракай, Марыся, на сваю бяздолю,
Но прыймі цяжкую кару Прадвечнага волю,
А калі мяне ўспомніш, шчыра памаліся,
То я з таго сьвету табе адазвуся.

Бывай здаровы, мужыцкі народзе,
Жыві ў шчасьці, жыві ў свабодзе.
І часам спамяні пра Яську твайго,
Што згінуў за праўду для дабра твайго.

А калі слова пяройдзе ў дзела,
Тагды за праўду станавіся смела,
Бо адно з праўдай у грамадзе згодна
Дажджэш, Народзе, старасьці свабодна.

* * *

Браты мае, мужыкі родныя. З-пад шубеніцы маскоўскай прыходзіць мне да вас пісачі, і можа раз астатні. Горка пакінуць зямельку радную і цябе, дарагі мой народзе. Грудзі застогнуць, забаліць сэрца, — но не жаль згінуць за тваю праўду.

Прыймі, народзе, па-шчырасьці маё слова прадсьмертнае, бо яно як з таго сьвета толька для дабра твайго напісана.

Нямаш, браткі, большага шчасьця на гэтым сьвеце, як калі чалавек у галаве мае розум і науку. Тагды ён толька магчыме жыць ў багацтве, па праўдзе, тагды ён толька, памаліўшысь Богу, заслужыць неба, калі збагаціць наукай розум, разаўе сэрца і радню цэлу сэрцам палюбіць.

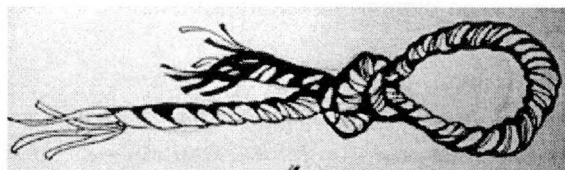
Но як дзень з ноччу не ходзіць разам, так не ідзе разам наука праўдзіва з няволяй маскоўскай. Дапокуль яна ў нас будзе, у нас нічога не будзе, не будзе праўды, багацтва і ніякай науки, — адно намі як скацінай варочаць будуць не для дабра, но на пагібель нашу.

Для таго, Народзе, як толька калі пачуеш, што браты твае з-пад Варшавы б'юцца за праўду й свабоду, тагды і ты не аставайся ззаду, но ўхапіўшы за што зможаш, за касу, сякеру, цэлай грамадой ідзі ваяваці за сваё чалавечае і народнае права, за сваю зямлю радную.

Бо я табе з-пад шубеніцы кажу, Народзе, што тагды толька заживеш шчасьліва, калі над табою Маскаля ўжэ не будзе.

Твой слуга

Яська-гаспадар з-пад Вільні

LISTY SPOD SZUBIENICY

I do naszego zakątka doleciała wasza gazetka, i przeczytaliśmy ją z uwagą, bo prawdę w niej napisano. Przyjmijcie więc naszą podziękę a list wydrukujcie, żeby wiedział świat Boży, jak chłopci Białorusini patrzą na moskali i na powstanie polskie, czego oni chcą i o co wedle swoich sił zabiegać będą. Słowo nasze proste, ale szczere za to: gdy dojdzie do rządu polskiego, otworzy mu nasze serca i pokaże, co wedle nas robić należy, by panowaniu moskiewskiemu jeśli nie teraz, to później koniec położyć.

Ze wszystkich stron moskale teraz wbijają nam do głowy kłamstwa o swym do nas braterstwie. Dziw prawdziwy, że tyle czasu pod rządem moskiewskim żyjąc, teraz dopiero o tym słyszymy, dlatego warto będzie popatrzeć, jak to bracia moskiewscy u siebie sami gospodarzyli, i co z nami robili, żeby szczerokość ich poznać i prawo ich do braterstwa naszego. Nie będziemy mówić, z jakich narodów moskale powstali, niewiele tam się braterstwa znajdzie, niewola mongolska i carów moskiewskich całkiem zabiła w tym narodzie wszelką pamięć o wolności, i zrobiła z niego gromady niegodziwców bez myśli i prawdy, bez sprawiedliwości, bez sumienia i bez bojaźni Bożej. Z takim narodem carowie moskiewscy, co to ludzką krwawicą żyją, podbili naszą ziemię na swe panowanie i tuśmy ich dopiero poznali, tych braci naszych. Rząd polski rządzący nami, nie brał od nas rekruta, nie odrywał nas od dzieci, od ojców, od ziemi-matki i nie gnał gdzieś na koniec świata, żeby narzucać niewolę, wyciskać łzy i ściągać przekleństwa na dusze nasze. Rząd polski, jeżeli brał od nas podymne, to nie zaprowadzał takich podatków stajennych na dusze nasze, które do Boga jeno należą. Rząd polski mając Boga w sercu nie wpisał nas do schizmy, w której jeno za cara i za cara modlić się trzeba, jakby już car ten Bogiem był na świecie, a wiara do skarbu należała. Będzie już temu 70 lat, jak rząd polski, pośpieszając przed innymi narodami sąsiedzkimi, począł mówić o wolności chłopskiej i równości bratniej chłopca ze szlachcicem, a generał Kościuszko, który to, jak powiadają, koło Słonimia się rodził i o którym naród nasz śpiewa, że dobry był i moskała tego bił, opowiedział się za wolnością naszą, ale moskał temu przeszkodził i swoje rządy zaprowadził. Popatrzmyż, co on począł już robić, ten dobrodziej kmiecy, jak sam teraz mawia: najprzód, żeby nie mogło się rozbudzić sumienie ludu naszego, zlikwidował moskał zgromadzenie ludzi wybranych, wszystkie szkoły nasze, a ograbiwszy tak nas z sumienia, ale i rozumu, i narzuciwszy nam swój moskiewski porządek, pozwolił każdemu możniejszemu pastwić się nad uboższymi jak mu się podoba. Panów uwolnił całkiem od wszelkich ciężarów i dał im prawo narzucać pańszczyznę moskiewską, która nie tylko nie trzy, ale nawet i nie sześć dni od komina wynosi, jeno 6 dni od duszy pracującej. Kmieciowi nie dał żadnego prawa, ale nawet odebrał jeszcze i to prawo, jakie miał on od rządu polskiego; wielu ludzi wolnych,

a i z królewszczyzny, kazał do pańszczyzny zapisać, każdemu wolno było kmiecia krzywdzić, a czynownicy moskiewscy żadnej mu sprawiedliwości nie czynili, a jeszcze gdy sąd nie zsyłał kmiecia na nędzę w Sybirze, to oddawał na wieczność w żołdacy. A gdy jaki pan, posłuchawszy sumienia, głosem prawdy i sprawiedliwości, i sprzeciwiał się carskiemu ukazowi, który mówi: «rwij, obdzieraj ze skóry i trzymaj język za zębami», wtedy go, jeśli nie uciekł do prancuza, do turmy brali i na Sybir gnali, a dwór z ludźmi na skarb państwa zabrali, skąd też u nas i kmiecie rządowe. Pierwej odbywali skarbową pańszczyznę, a później w obrok ich wpisano, a i poza obrokiem ganiano bez żadnej podziękii każdemu czortu na robotę: to okręgowemu, to asesorowi, to każdemu kto przekupił. Oto jakie jest to naczalstwo moskiewskie dla kmieci, a niby to dobrodzieje! Niechaj ten sam osądzi, kto pisanie moje czytać będzie, ja tylko powiem po szczerzej prawdzie, że jeżeli nam pod rządem polskim nie całkiem dobrze było, to jak moskal jął nami rządzić, urządził dla kmieci czyste piekło w świecie. Tu powiedzieć należy jeszcze, że zmusił nas do porzucania ojcowizny, pogonił w rekruty, a i nie za Bożą sprawę wojować zmusił, nie za prawdę i sprawiedliwość, a za nękanie i niewolę, nieraz przeciw braciom i ojcom naszym. Tu powiedzieć trzeba jeszcze, że moskal, ten kmiecy dobrodziej, zdjawszy z panów wszelkie podatki, zwałił je na kmiecy plemię, obłożył podatkami i chłopską ziemię, i chłopskie chaty, i chłopską duszę, i chłopskie dzieci, i chłopskie bydełko, i żywych i umarłych. A na tym jeszcze nie koniec moskiewskiego dobrodziejstwa. Z dziada-pradziada była u nas unicka wiara, to znaczy, że my, będąc greckiej wiary, uznawaliśmy za namiestników Bożych ojców świętych, co są w Rzymie. Carom moskiewskim i tego zrobiło się zawistnie, dlatego skasowawszy w moskwie grecką wiarę, a zrobiwszy carską, co to się zowie prawosławiem, i nas oderwali od prawdziwego Boga i wpisali do schizmy *poczwarnej*. Tym sposobem obdarłszy nas z grosza, z rąk pracowitych, zaprzęgli do pańszczyzny, i żeby łzy kmiecy nie trafiły przed tron prawdziwego Boga, zabrali nam i naszą duchową pociechę — naszą wiarę unicką. Doprawdy, ludkowie moi, mamy za co dziękować!.. A czynownicy wszak moskiewscy - to kolejne dobrodziejstwo. Czytałam ja w ksionżkach [!], że jest na świecie jakowaś szarańcza, która jak gdzie się pokaże, całą chudobę gospodarską zmarnuje. Mamy i my, bratkowie, swoją jeszcze gorszą od tamtej szarańczę, to czynownicy moskiewscy ze swoją «prawdą» i «sprawiedliwością», to ludzie wielce zdadni, co po moskiewsku znaczy «spryciarze», umiejący tak oblizać człowieka, że z ich rąk wyjdiesz goluteńki, jak matka cię rodziła — i żyj pod takim rządem bez sądu i prawdy. Zaraz po wojnie z prancuzem pod Sewastopolem poczęły między nami krążyć słuchy, że mają kmieciom wolność dać. Czekaliśmy długo, aż nareszcie trzy lata temu wyszedł ukaz carski, — prawda, dużo tam napisano, a korzyści z tego dla nas mało. Narobili jedynie kancelarii, pośredników, prezesów, pisarzy i wszystko za chłopskie pieniądze, a pańszczyznę jak chłopci odrabiali, tak i musieli

odrabiać. Usłysawszy o tym, sprzeciwiliśmy się i tu postarali się moskale, żeby przymusić nas do miłowania cara, a nahałka kozacka miała wzmocnić nasze braterskie więzi, tylko nie wiem z kim: z panami czy z moskalami. Niech nam to za mnie powiedzą ci, co mieli ochotę wzmacniać, dobrodziejstwo nasi, bracia moskiewscy.

Trudno powiedzieć, jak długo odrabialibyśmy pańszczyznę, gdyby nie powstanie polskie. Rząd polski, ogłosiwszy swój manifest, ziemię kmieć oddał kmieciom na wieczność i myśmy przestali teraz na pańszczyznę chodzić. A gdy Bóg wszechmocny nawrócił panów na prawdę i uczynił ich posłusznymi wobec przykazań rządu polskiego, wtedy dla Moskali nastały ciężkie czasy, i oni musieli, chcąc nie chcąc, przypisać się do naszego i żydowskiego bractwa. Patrz, jaki zmyślny brat, ale i tak się trochę oszukał, bo, jak to mówią, *«I u brata nie swoja chata»*. I brat poszedłby do powstania, żeby miał jakąś kociubę w ręce wziąć; a Żyd, chociaż jak powiadają: *«jak bida, to do Żyda»*, nie zawsze hołyszów przyjmuje, tym bardziej takich, którzy niemało się nażłopali i łez, i krwi żydowskiej. Ale żeby lepiej zrozumieć chytrą moskiewską, popatrzmy szczerym okiem, co teraz moskale z nami wyrabiali w tę lichą dla siebie godzinę, gdy pobiwszy się z Polakami, żeby utrzymać swoje panowanie, chcą się do naszego braterstwa zapisać; rząd polski oddaje teraz na wieczność nam ziemię naszą za pracę, a moskal pisze i ustanawia jakieś tam czynsze, którym nijakiego końca nie będzie, tak jak między kmieciami rządowymi. Gdy rząd polski daje nam wolność prawdziwą, moskal, nie powiem, że całymi wioskami, ale całymi gromadami pędzi ludzi, całkiem odjąwszy wolność, w sybirskie pustynie. Kiedy rząd polski wszystkim bratnim narodom daje samorząd, moskal mało, że tego nie czyni, to jeszcze tam, gdzie mieszkali Polacy, Litwini i Białorusini, moskiewskie szkoły zaprowadza, a w tych szkołach po moskiewsku uczą, gdzie nigdy nie usłyszysz nawet słowa po polsku, po litewsku i po białorusku, jak tego pragnie naród, a do tych szkół jeno z drugiego końca świata moskali nasyłają, co tylko kraść umieją, ludzi obdzierać i służyć za pieniądze obrzydliwej sprawie na niedolę narodu. Dziki moskal myśli, że gdy może obdzierać naród z wszelakiego dobytku, to i potrafi każdemu wbić do głowy swój durny rozum, durny dlatego, że rozum moskiewski, gdy nieraz dobrze mówi, to nigdy po ludzku niczego nie robi, jeno ludzi oszukuje, a przed knutem carskim się zgina, jak ostatni drań. Trudno wszystko to opowiedzieć, cośmy krwią zapisali, tak że łyżę się leją, gdy czytasz o bezprawiu, jakie moskale robili i do tej pory robią. Kto chce zaznać prawdziwego smaku, niechaj sam pożyje pod rządem moskiewskim, to zobaczy, jakich dobrodziejstw kmiecie doznali; oto dlatego mówimy, że polska sprawa, to nasza sprawa, to wolności sprawa.

Ale niemało pracy trzeba, żeby tę wolność zdobyć, której każdy pragnie, od dziecka począwszy do starego dziada, bo gdy moskal przez tyle lat zagłębiał swoje pazury w pierś naszą, nie dziw, że długo cierpieć potrzeba, żeby wyrwać się spod

jego bratniej opieki, dlatego i nie bez pożytku będzie, jeśli teraz rozważymy, jakie mamy na to sposoby; mówić tu będziemy niewiele, każdy wie, czemu, bo moskal nie powinien dowiedzieć się tego, przejąwszy przypadkiem list ten.

Długo Polacy czekali na pomoc z zagranicy, wiele krzyczały narody cudzoziemskie i do tej pory niczego dla nas nie zrobiły; mówią, że oni nie mają nijakiej potrzeby w polskiej sprawie, żeby na moskala iść wojować za nas. Dwieście lat temu ojcowie lepiej już mawiali: «Gdy masz Boga w sercu i przykazania Jego, pomagaj bliźniemu» i szli bronić chrześcijaństwa przed tatarską dziczą; do takiej pomocy, chociaż i mamy prawo, ale jej nie wymagamy, niechaj każdy robi, jak mu się lepiej wydaje. Jednak powiedzieć tu trzeba, że gdy wszyscy królowie podpisali naszą niewolę moskiewską, to bardzo ukrzywdzili honor swój i zmyć tę hańbę nie tylko powinni, ale każdy musi, żeby mieć sumienie czyste. Dlatego, wiedząc, jak nasza sprawa stoi za granicą, nie przestajemy wierzyć, że myśl Boska, przetrwawszy wieki, nie pozwoli zagać prawdzie i sprawiedliwości, i gdy już nie znajdzie sposobu na to w teraźniejszym stanie rzeczy, rozerwie ten węzeł i obróci siły narodu gdzie zechce. Nam jeno z silną wiarą szczerą o swoje stać trzeba, a rząd nasz powinien być czuły na wszystko, żeby wykorzystać to dla dobra ludu; siły nasze wielkie jeszcze i wojować o swoje możemy Bóg wie jak długo, ale w tym celu trzeba, z jednej strony, chronić je, a z drugiej, wytwarzać ciągle nowe. I tak, gdy powstanie jest robione we właściwym czasie — lud rośnie i ożywia się, gdy nie o czasie, — marnuje siły każdego, osłabia i w prostocie ducha pozwala zaszczipiać strach i niewiarę w sprawę naszą, w moc Bożą. Rząd polski i jego urzędnicy wiedzą o tym, i dlatego, żeby służyć dobrze przed Bogiem i sumieniem narodu, robią nie sztuczne tumulty, lecz podniósłszy ducha narodowego, jego potrzeby i wolę, (będą) podchwytywać i rozumnie ustawiać pułki ludowe, a rozwijając odporność w niekończących się buntach ludowych podkopywać moskiewskie u nas panowanie. Praca to nieprędką jest i niepokaźną, ale za to pewną, i doprowadzi nas do pomyślnego zakończenia. To praca siermiężna, i żeby była skuteczna, powinna być szczerą i prostą jak to serce, co bije pod siermięgą, jak ten rozum chłopski, który nie mędrkuje, gdy pracować trzeba. Wówczas słowa rządu polskiego - «Wolność, równość i swoboda ludowi» — wejdą w krew każdego i cała moc moskiewska nas nie przemoże, choćby jej samo piekło pomagać chciało.

Rąk chętnych i dzisiaj mamy do woli, lecz z gołymi rękami nie możemy iść na moskiewskie bagnety. Rząd polski i jego urzędnicy powinni dobrze to przemyśleć, pieniądze u nas się znajdują, bo znamy potrzebę tego, bo mamy na to sposoby. No, żebyśmy mieli co wziąć w ręce. Rząd polski temu zaradzi; a gdy natrafi na przeszkody, to przy pomocy Boga i swego prawa, wpisanego w nasze serca, wszystko z czasem przezwycięży. Ty jednak, Narodzie, nie oczekuj za wiele, bo z czym możesz iść wojować za swego Boga, za swoje prawa, o chwałę swoją, za

ojczyznę swoją. Tobie wolno wszystko: nóż, siekiera, trucizna; to twoje sposoby, bo tobie, jak temu zniewolonemu kmieciowi pozbawionemu praw nie przyznano prawa do samoobrony, bo tobie nic nie wolno. A gdy narody obce z otwartymi w podziwie oczami powiedzą: «szaleni», Ty, narodzie wielki i uczciwy, powiedz im zgodnie z prawdą, że oni temu są winni, że kiedyś legnie to na ich sumieniu ciężkim grzechem.

★ ★ ★

Maryś czarnobrewa, gołąbko ty moja,
Gdzież przepadło szczęście, jasna dola twoja?
Przeszło wszystko, przeszło, jakby nic nie było,
Jeno straszną gorycz w piersiach zostawiło.

Gdy za naszą prawdę Bóg nas zaczął karać,
Przed rajskim ogrodem kazał nam przepadać,
Choć zginiemy marnie, przy prawdzie będziemy,
Prędzej nieba niżli jej się wyrzekniemy.

Nie narzekaj, Maryś, na swoją niedolę,
Przyjmij karę ciężką, Przedwiecznego wołę!
A kiedy mnie wspomnisz, to pomódł się szczerze,
Z zaświatów przywołasz mnie swoim pacierzem.

Bywaj więc mi zdrowy, chłopski mój narodzie,
Zaznaj kiedyś szczęścia, zacznij żyć w swobodzie
I czasami wspomnij też Jaśkę swojego,
Co zginął za prawdę, dla dobra wspólnego.

Kiedy wreszcie słowo w czyny się przemieni,
Ty stawaj przy prawdzie, ramię przy ramieniu,
Bowiem tylko z prawdą, w gromadzie i zgodzie
Dożyjesz starości, wolny mój narodzie!

(Przełożył Jan Huszcza)

* * *

Bracia moi! Chłopy kochane! Spod szubienicy* moskiewskiej przychodzi mi pisać do was, i może już po raz ostatni. Gorzko jest porzucić kraj rodzinny i ciebie, drogi mój narodzie. Jęknij coś w piersi, serce zaboli, ale nie żał mi ginąć za twoją prawdę.

Przyjmij, narodzie, ze szczerego serca słowa moje przedśmiertne, bo to jakby z tamtego świata dla twego dobra pisane.

Nie masz, bratku moi, większego szczęścia na tym świecie, jak kiedy człowiek w głowie ma rozum i naukę. Tylko wtedy potrafi on żyć w bogactwie, w prawdzie, tylko wtedy westchnąwszy do Boga, zasłuży na niebo, gdy nauką wzbogaci rozum, otworzy serce i całym sercem swych bliskich pokocha.

Ale jak dzień z nocą nie chodzą razem, tak nie idzie razem prawdziwa nauka z niewolą moskiewską. Dopokąd ona u nas będzie, niczego u nas nie będzie, prawdy nie będzie, bogactwa nie będzie ani żadnej nauki. Będą nami jeno jak byłem obracać nie dla dobra, a na zgubę naszą.

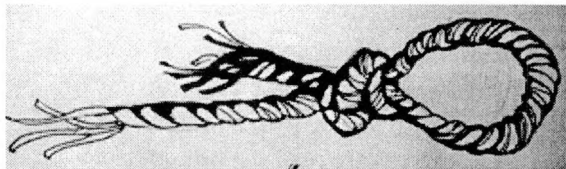
Dlatego, Narodzie, gdy tylko posłyszysz, że bracia twoi spod Warszawy biją się za prawdę i wolność, ty także nie pozostawaj z tyłu, tylko chwyciwszy w rękę co tam masz — kosę, siekiere, — całą gromadą idź walczyć za swoje ludzkie i narodowe prawa, za ziemię swoją rodzinną.

Bo mówię tobie, Narodzie, spod szubienicy, że jeno wtedy będziesz żyć szczęśliwie, kiedy nad tobą Moskala już nie będzie.

Twój sługa

Jaśka-gospodarz spod Wilna

*Tłumaczył z białoruskiego
Czesław Seniuch*

© Czesław Seniuch,
© Jan Huszcza

ЛИСТИ З-ПІД ШИБЕНИЦІ

І до нашого кутка долетіла ваша газетка, і ми її уважно прочитали; дуже вже вона всім до серця припала, бо правдиво написано. Щиро дякуємо вам за це, а листа надрукуйте, щоби світ Божий знав, як селяни — Білоруси сприймають москалів і польське повстання, до чого вони прагнуть і чого своїми силами добиватися будуть. Слово наше просте, але зате щире; і як дійде воно до польського уряду, відкриє йому наше серце та й покаже, що по-нашому робити потрібно, щоби панування московське якщо не нині, то вже згодом завершити.

Звідусіль москалі тепер товмачать нам безупинно про своє братерство з нами. Правдива дивина — проживаючи під правлінням московським стільки часу, тепер тільки ми про це почули. Для того варто буде згадати, як оце брати московські самі у себе господарювали та й з нами поступали, щоб пізнати їх щирість та право бути нам братами. Не про те мова з яких народів москалі пішли — братерства там не багато знайдемо, адже неволя монгольська та царів московських геть притлумила в тім народі усяку згадку про свободу та й витворила з його громади людей нікчемних — без думки, без правди, без справедливості, без честі та без страху Божого. З таким народом московські царі — що живуть людською кривдою та загарбали нашу землю для свого панування — ось так ми їх і пізнали, цих, як вони себе називають, братів наших. Польський уряд, що правив нами, не брав нас у рекрути, не відривав народ від дітей, від батьків та й від землі рідної і не гнав кудись на край світу, щоби зневолити, пролити сльози та прокляття на наші душі. Польський уряд, якщо і брав з нас подушне, то не заводив таких великих податків на душі наші, які лише Богові належать. Польський уряд маючи Бога в серці, не запровадив таких порядків, за яких тільки за царя та за царя потрібно молитися, наче вже цар був Богом на світі, а віра казні належить. Польський уряд уже років із сімдесят, як попереду багатьох сусідніх народів, почав вести мову про мужицьку свободу та рівність братерську мужика зі шляхтичем, а генерал Костюшко — той, що, розповідають, неподалік Слоніма народився і про якого народ співає, що він дуже добрим був та москаля міцно бив, — висловлювався він за волю нашу, але москаль супроти того діяв та завів свої порядки. Погляньмо ж тепер, що він почав творити, цей добродійник мужицький, як він себе називає: насамперед, щоб не виробились народні моральні принципи, заборонив москаль усі зібрання людей виборних, усі наші школи, а відтак, відібравши честь і розум, та завівши у нас московський порядок, дозволив кожному дужому знущатися над бідним, як тільки заманеться. Панів повністю увільнив від усяких обмежень, дав їм право заводити московську

панщину, а вона ж не три та не шість днів з хати, а шість днів з робочої душі. Мужика ж, не тільки не дав ніяких прав, а ще й відібрав ті права, які він мав від польського уряду; багатьох із вільних та й королівських людей велів до панщини записати, — будь-кому дозволялося кривдити мужика, а московські чиновники ніяк його не захищали, а якщо за рішенням суду й не відправляли мужика до Сибіру, то віддавали навечно в солдати. Коли ж хтось із панів, дослухавшись свого сумління, відстоював правду та справедливість і протистояв царському указу, що стверджує «дери, бери та мовчи», тоді його, якщо не втік закордон, ув'язнювали та до Сибіру гнали, а маєток з людьми забирали до казни, — звідтіль то у нас і казенні селяни. Спочатку вони служили казні панщину, а згодом їх вписали в оброк. Та й окрім оброку визискували — без жодної вдячності, в прислужі всякій нечисті: то окружному, то асесору та й будь-кому, хто набув права власності.

Ось таке-то московське начальство для селян, а нібито добродійник! Нехай кожен самостійно розбереться, хто листа мого буде читати, а я лише від серця скажу: що коли нам під рукою польською не дуже добре було, то вже як москаль нами став правити, то створив він для селян справжнє пекло. Тут ще треба відзначити, що він змусив нас покидати батьківщину, йти в рекрути та воювати не за Божі заповіді, не за правду та справедливість, а за глум, за неволю і не раз супроти братів та батьків наших.

Тут варто відзначити, що москаль, добродійник мужицький, увільнивши панів від усяких податків, переклав їх на мужицьке плем'я, обклав податками і мужицьку землю, і мужицькі хати, мужицьку душу, і мужицьких дітей, і мужицьку худобу, живих і мертвих. Але це ще не все московське добродіяння.

Ще за дідів-прадідів були ми уніатської віри, а це значить, що ми, дотримуючись грецьких обрядів, визнавали за представників Божих святих отців з Риму. Царям московським і це стало заздрісно й тому, скасувавши в Москві грецьку віру та наставивши царську, відому як православіє, і нас відірвали від істинного Бога й вписали у схизму невірну. Таким чином, обібравши не за гріш, здібних до праці, закріпачили нас, а щоб мужицькі сльози не потрапили перед трон істинного Бога, лишили нас і нашої духовної радості – віри нашої уніатської. Правда, люди, є за що подякувати!.. А московські чиновники — ще одне добродіяння. Знаю я із книг, що є на світі якась саранча, яка як тільки де з'явиться так всю хазяйську худобу винищить. Маємо ми, браття, ще страшнішу біду від тієї саранчі — чиновників московських з їхньою «правдою» та «справедливістю», які як спритні люди, або по-московськи «проворні», уміють так ублажити людину, що з рук їхніх вийдеш голим наче мати народила — та й живи під цим урядом без суду і правди. Відразу після війни з французом під Севастопо-

лем пішли поміж нас чутки, що мають селянам волю дати. Чекали ми довго, аж поки три роки тому вийшов царський указ — щоправда, багато там було написано та користі для нас мало. Бо натворили лишень канцелярій, посередників, старшин, писарів — усе за мужицькі гроші, а панщину як відробляли так і далі потрібно відробляти. Зрозумівши це ми повстали. І тут то москалі не розгубилися щоби примусити нас до царської милості, а козацька нагайка повинна була зміцнити наші братерські узи — не знаю тільки з ким: чи з панами, а чи з москалями. Нехай замість мене скажуть ті, що мали бажання зміцнювати, добродійники наші, брати московські.

Важко сказати, як довго ми ту панщину відробляли б якби не польське повстання. Польський уряд, оголосивши свій маніфест, мужицьку землю віддав мужикам навіки і відтоді ми перестали ходити на панщину. А відколи всемогутній Бог навернув панів до правди та зробив їх слухняними наказам польського уряду, оттоді для москаля настали кепські часи і він змушений був прилучитися до нашого і жидівського братерства. Бачите, який хитрий брат, проте трохи й так ошукався, бо як той казав: «І в брата не своя хата», і брат подався б до бунту, якби мав яку коцюбу до рук узяти; а жид, хоч і приказка каже «що як біда, то до жида», не всяких бідних приймає, особливо тих, що нажлуктилися немало і сліз, і крові жидівської. Але щоб краще зрозуміти московську хитрість, погляньмо щирим оком, що ж нині москалі виробляли з нами, у цю лиху для себе годину, коли, пересварившись із поляками, щоб зберегти своє панування, до нашого братерства прагнуть приєднатись; уряд польський нині віддає нам на віки нашу землю за працю, а москаль пише і встановлює якісь там податки, яким вже й краю не видно. Коли уряд польський дає нам правдиву волю, то москаль — не кажу, що цілими селами, а цілими громадами жене людей, лишивши їх ґрунту, до сибірської пустелі. Коли польський уряд дає всім братнім народам самоуправління, то москаль мало того, що так не чинить, то ще й там, де жили поляки, литовці та білоруси, запроваджує московські школи, а в тих школах й вчать по-московськи, тож не почувеш і слова польською, литовською чи білоруською, як народ того бажає. А до тих шкіл все здалеку москалів насилають, що лише красти уміють, оббирати людей та й служити поганій справі на глум народу. Нецивілізований москаль вважає, що коли вдається відбирати у народу його всякі пожитки, то й вдається вбити будь-кому в голову свій дурний розум, дурний тому, що розум московський, якщо інколи й добре говорить, то ніколи по-людськи нічого не робить, а лише дурить людей та підкоряється царській нагайці як останній волоцюга. Сумно оповідати про все те, що нами вже написано кров'ю, що аж сльози ллються, коли читаєш про несправедливість, яку москалі чинили нам та й нині ще чинять. Хто бажає розібратись у тому, то нехай сам поживе під урядом московським та й побачить, яке добро селяни мали; ось для того й стверджуємо: що польська справа — це наша справа і це справа свободи.

Проте, ще багато працювати потрібно щоби здобути цю свободу, якої прагне кожний — від дитинчати і до старого діда, бо коли москаль стільки років запуслав свої кігті в наші груди, що немає чому дивуватися, як ще потрібно довго терпіти, щоби вирватися із його братніх обіймів. Для того варто нам обміркувати ті засоби, що ми їх маємо для досягнення своєї мети. Але говорити ми тут будемо мало і кожен знає чому: бо москаль їх не повинен знати, якщо перейме цього листа.

Тривалий час поляки очікували підмоги із-закордону. Чужоземні народи галасу здіймали багато, але до цього часу нічим нам не допомогли; оповідають, що вони не мають жодної потреби у польській справі щоб за нас воювати з москалем. Двісті років минуло, як наші предки справедливо стверджували: «Як віриш у Бога і заповіти Його, то допомагай ближньому» та йшли захищати християнство від татарської навали; на таку підтримку хоча ми і маємо право, проте не вимагаємо цього — хай кожний поступає так, як краще знає. Проте варто тут сказати, що коли вже погодили королі нашу московську неволю, то вони цим так забруднили честь свою, а щоб її відбілити не тільки потребу маємо, але й кожний зобов'язаний це зробити щоби отримати чисте сумління. Для того, знаючи як виглядають наші справи закордоном, не перестаємо сподіватися на споконвічне Боже провидіння, яке не дасть загинути правді та справедливості, і якщо вже не знайде виходу з цієї ситуації, то розірве вузол та й спрямує народну силу за своєю волею. Нам лише своє — потужно та з щирою вірою відстоювати потрібно, а влада наша має бути до всього чутливою щоби бути корисною для народного добра; сили маємо ще багато і воювати з ними зможемо Бог знає як довго. Але для того потрібно, по-перше зберегти її, а по-друге — набувати щоразу нової. І коли повстання спалахує в добрий час, то піднімає та оживляє народ, а коли невчасно — то марнує сили кожного, послаблює душевну міць та множить страх й невіру в наші справи, в силу Божу. Польська влада та її чиновники знають про це і, задля служіння добру перед Всевишнім і народною совістю, організовують не надумані заворушення, й, пізнавши народний дух, його запити та волю, [будуть] підтримувати та мудро розміщувати народні полки, а розвиваючи стійкість в народних безкінечних протестах, організують опір московському у нас пануванню. Робота тут без поспіху та й непоказна, проте певна, і вона нас приведе до доброго вінця. Ця сермяжна праця, для того щоби стати результативною, повинна бути такою щирою та простою, як те серце, що пульсує під сермягою, й подібна селянському розуму, який не має вибору — коли потрібно діяти. Тоді слова польського проводу — «воля, рівність та свобода народу» — увіллється до крові кожного і вся московська сила не матиме верху над нами, хоч би й саме пекло стало на її боці.

Охочих рук і нині в нас є достатньо, але без зброї не варто йти супроти московських багнетів. Польська влада та її чиновники зобов'язані над цим задуматись; володіємо ми й коштами — бо усвідомлюємо у тому потребу

та й маємо засоби до дії. Але для того щоб за гроші ми набули того, що потребуємо до рук взяти, польський уряд цьому зарадить; але коли поставити перешкоди, то з Божою допомогою та свого права, закарбованого в наших серцях, згодом все здолаємо. Та, проте, Народе, не зволікай, а будь з чим вставай на боротьбу за свого Бога, за свої права, за свою славу, за свою Вітчизну. Тобі все доступне: ніж, сокира, отрута — це твоя зброя, адже за тобою, як за тим селянином невільним та безправним, не визнають права самозахисту, оскільки тобі усе зась. А коли закордонні народи, здивувавшись, скажуть: «нерозсудливі», Ти, народе великий та чесний, дай їм ширу відповідь, що вони є тому причиною. Що це на їхній совісті тяжким гріхом ляже.

Марисю чорноброва, голубонько моя!
Де ж ся поділо щастя і доленька твоя?
Минулася — минула, неначе й не була,
Лиш гіркота страшенна у грудях залягла.

Коли за нашу правду Бог почав карати,
Біля воріт Раю велів нам пропадати.
Хай ми згинем марно, та правди
не лишим,
Не зречемся правди —
щастя й Неба швидше.

Не нарікай, Марусю, на свою долю,
Прийми тяжку кару, Предвічного волю,
А мене згадаєш — помолись, Марусю,
Я із того світу до тебе озвуся.

Бувай же здоровий, мужицький народе,
Живи собі в щасті, живи у свободі,
Та згадай, як зможеш, Яся отого,
Що за правду загинув для добра твого.

А тоді, як слово перейде у діло,
Тоді й ти за правду підіймайся сміло.
Бо лише із нею у громаді, в згоді
Діждешся на старість волі ти, Народе.

Марисько чорнобрива, голубко моя,
Де ж си поділо щастя і ясна доля твоя?
Усе пройшло-пройшло, ніби й не бувало,
Одна страшна гіркота у грудях зостала.

Коли за нашу правду Бог став нас карати
Та й із саду предвічного звелів пропадати,
То ми марно пропадемо, та правди
не зречемось,
Швидше з небом і зі щастям навік
розминемось.

Не нарікай, Марисенько, на свою долю,
Та прийми ти тяжку кару Предвічного волю,
А як мене спом'янеш ти, щиро помолися
І тоді я з того світу тобі одізнуся.

Бувай здоровий, мужицький народе,
Живи у щасті, у царстві свободи.
І часом спом'яни про Яська свого,
Що за правду загинув задля добра твого.

А коли слово перейду у діло,
Тоді ти за правду підіймайся сміло,
Бо тільки лиш у громаді правди нової
Дочекаєшся, Народе, старості на волі.

Переклад вірша
Наталки Позняк

Переклад вірша
Олександра Ірваньця

Брати мої, рідні селяни. З-під московської шибениці випадає мені до вас звертатись, й, можливо, востаньне. Гірко покидати рідну землю й тебе, любий мій народе. Стогін у грудях, біль у серці — та не жаль мені загинути за твою правду.

Прийми, народе, щиросердне моє передсмертне слово, адже воно наче з того світу лише для твого добра писане.

Немає, братове, більшого щастя на цім світі, як те, коли чоловік має в голові розум та науку. Тоді він зможе жити заможнo, щоправда, лише тоді він, помолившись Богу, заслужить царства небесного, якщо збагатить наукою розум, відкриє душу і всю родину щиро полюбить. Але, як день з ніччю водночас не бувають разом, так не суміщаються правдива наука з московським рабством. Допоки не звільнимось нічого ми не матимемо — ні правди, ні заможного життя й ніякої науки, — лише сприйматимуть нас за худобу — і не для добра, а погибелі нашої.

Тому, Народе, як тільки почуєш, що твої брати з-під Варшави змагаються за правду і свободу, тоді й ти не стій осторонь, а схопивши до рук що попало — косу, сокиру — всією громадою йди боронити своє народне право, свою рідну землю.

Я ж бо тобі з-під шибениці кажу, Народе, що лише тоді житимеш щасливо, коли над тобою москаль вже не пануватиме.

Твій слуга,

Ясько — господар з-під Вільні.

Переклад Ігоря Білінського

Ігор Білінський,
© Олександр Ірванець,
© Наталка Позняк

LETTERS

«FROM BENEATH THE GALLOWS»

Letter № 1

Your newspaper has also reached our corner and we have read it with attention. We all like it very much because it tells the truth. Accept our thanks for it and publish this letter to let the entire world know how the Byelorussian peasants view the Muscovites and the Polish uprising, what they desire and what they will struggle for according to their strength. Our word is simple but sincere. When it reaches the Polish Government, it will open our breast to it and show what we think should be done to put an end once and for all — if not now then later — to Muscovite rule.

Now the Muscovites keep talking to us from all sides without let-up about their brotherhood with us. It is strange indeed that having lived for so long under the Muscovite rule we hear of it only now, and therefore it would be not without benefit to take a look at how these Muscovite «brothers» have been managing their own affairs and what they have been doing to us to find out about their sincerity and their right to our brotherhood.

We shall not discuss what peoples are at the origin of the Muscovites — we will not find much of brotherhood there — subjugation by the Mongols and by Muscovite tsars has completely destroyed any memory of freedom in this people and turned them into communities of bad individuals without consideration, truth, justice, conscience, and without fear of God. With such people the Muscovite tsars, who have been living by wronging other humans, have conquered and subjugated our land and thus we have come to know them, these «brothers» of ours as they call themselves.

The Polish Government which used to rule over us did not take recruits from among us, did not separate children from the people, from their parents and their native land, and did not march them to the end of the earth in order to establish enslavement there, to squeeze out tears and the damnation of our souls. The Polish Government, when it took household taxes from us, did not establish such outrageous taxes on our souls, which belong only to God. The Polish Government, having God in its heart, did not enlist us into schism in which one is required to pray for the Tsar over and over again as if the Tsar had already become God for the world and religion belonged to the government. It

was about 70 years ago that the Polish Government, ahead of many neighboring nations, began discussing the peasants' freedom and brotherly equality between the peasant and the gentry, and General Kosciuszko who, they say, was born near Slonim and of whom our people sing that he was good and soundly beat the Muscovites and that he had spoken out in favor of our freedom, but the Muscovites had interfered and established their rule.

Let us now see what they have begun doing, these «benefactors of the peasants» as they themselves claim to be: first of all in order to prevent a national conscience from taking shape, the Muscovites have done away with all the assemblies of our representatives, closed down all of our schools, and thus having robbed us of our conscience and reason and having introduced among us their Muscovite order, have allowed anyone more powerful to abuse the poor as much as he wished. The landlords have been completely freed of any burdens and been given the right to introduce the Muscovite type of corvee, and it is not three or six days from a household, but six days from a working soul. The peasant has not only been denied any right, but has been deprived of the right which he used to have from the Polish Government. Many free people as well as those working on state farms have been ordered into serfdom. Everyone was allowed to harm the peasant, and the Muscovite bureaucrats did not provide any justice for him, and what is more, if the courts did not exile the peasant to Siberia to be abused, then he was handed over to military service in perpetuity. If any landlord, following the call of his conscience, stood for truth and justice and resisted the Tsar's order, which says «Flay, grab, and keep silent,» then, if he had not fled to the French, he was taken to prison and marched to Siberia, and his estate along with his peasants was taken over by the Treasury. Hence we have state peasants. First they performed corvee for the Treasury, then quitrent was assigned to them and on top of the quitrent they were driven, without any thanks, to work for any devil: either a district land administrator, or county police chief, of anyone who could pay a bribe.

This is the kind of — allegedly beneficial! — Muscovite officialdom the peasants have. Let it be judged by those who read my letter. I shall only say in sincere truthfulness: if under the Polish government we did not have it altogether good, when the Muscovites began governing us, they created an absolute hell for the peasants.

Also, it has to be said that they have forced us to leave our fatherland, become recruits, and fight not for God's law, but for oppression and enslavement, often against our brothers and fathers. It has to be said here that the Muscovites, these «benefactors of the peasants,» having lifted all taxes from the landlords, shifted them onto the peasant folk, taxed their land, their houses, their souls, their children, and their cattle, both living and dead.

But this does not bring an end to Muscovite «philanthropy» yet. — From the

time of our grand- and great-grandfathers we have had the Uniate faith, which means that, while being of the Greek faith, we recognized as God's Representative the Holy Fathers who are in Rome. This, too, made the Muscovite Tsars jealous and, therefore, having abolished the Greek faith in Moscow and having established a Tsarist one, which is called prawosławie (Orthodoxy), they tore us away from the true God and enlisted us into the baneful schism. In this way, having robbed us of our money and able hands, they have harnessed us into serfdom and, to prevent the peasants' tears from coming before the throne of the true God, they took away from us our spiritual consolation — our Uniate faith. Indeed, my dear people, that is something to be thankful for!...

And take the Muscovite bureaucrats — one more «benefit». I have read in books that there is such thing in this world as a locust which, wherever it appears, plunders all of a farmer's cattle. We, my brothers, have something even worse than that locust and that is the Muscovite officials with their «truth» and «justice». They are very adroit people, or to put it in Muscovite language, «prawornyje», they know how to lick a man so that when he leaves their hands he is as naked as at birth — and we have to live under such a government without justice or truth.

Immediately after the war with the French at Sebastopol, rumors began to circulate among us that freedom would have to be given to the peasants. We had been waiting a long time and finally, three years ago, a Tsarist ukase was promulgated. True, much was written in it, but there was little of use to us. They only created offices, intermediaries, chairmen, and scribes — all at the peasants' expense — but as we had been performing corvee, we had to continue it. Having learned about it, we began to resist, and it was then that the Muscovites turned up to force upon us acceptance of the Tsar's favors, and the Cossack whip was meant to reinforce our «brotherly» ties — I only don't know with whom, the landlords or the Muscovites. Instead of my telling you about it, let it be told by those who were willing to reinforce them, our «benefactors,» our Muscovite «brothers.»

It is difficult to say how long we would have served corvee if it were not for the Polish uprising. The Polish Government, having promulgated its decree, gave the peasants' land to the peasants in perpetuity and we immediately stopped performing corvee.

And when God Almighty converted the landlords back to the truth and made them fulfil the decrees of the Polish Government, then the Muscovites fell upon bad times, and despite themselves they had to enlist in our brotherhood with us and the Jews. Look at him, this smart brother. But even so he somehow fooled himself, because, as they say, «Your brother's house isn't his either,» and

our brother, too, would have joined the uprising if he had a poker to grab. As for the Jew, although the saying has it that «When it's an emergency, go to the Jew,» he does not always receive the penniless, especially those who have soaked up no small amount of Jewish tears and blood.

However, to see the Muscovite slyness more clearly, let us cast a sincere look at what the Muscovites have been doing to us at this moment, unpropitious to them, when having gone to war with the Poles to maintain their dominion, they want to enlist themselves in a brotherhood with us. The Polish Government because of our work is giving us our land in perpetuity, while the Muscovites are writing up and establishing some sort of land tax (czynsz) to which there will never be an end, as it is among the state peasants.

While the Polish Government is giving us true freedom, the Muscovites are chasing people into the Siberian deserts, not by entire villages but by entire communities, completely depriving them of their liberty. While the Polish Government is giving all brotherly peoples self-rule, the Muscovites not only are not doing the same, but in areas inhabited by Poles, Lithuanians, and Byelorussians, they are establishing Muscovite schools and in those schools they teach you in the Muscovite language, you'll never hear a word in Polish, Lithuanian, or Byelorussian in them as the people want; to these schools they only send Muscovites from the other end of the world, who only know how to steal and rob men and women, and to serve an evil cause for money to the detriment of the people. The savage Muscovites think that once they can strip the people of any belongings, they can also drive into their heads their stupid reason, stupid because Muscovites' intelligence, while it often intends well, never does anything in a human manner but only deceives the people and cringes before the tsarist whip like the very worst tramp.

It is difficult to relate everything which has been written in blood, so that tears flow when one reads about the lawlessness perpetrated by the Muscovites — which they are still doing until now. Let whoever wants to have a real taste of it live for a while under Muscovite rule, then he will see what kind of «benefits» the peasants had. This is why we say: the Polish cause is our cause, the cause of freedom.

However, much work will be needed to acquire this freedom, for which everyone is waiting — from children to old people — because if for so many years the Muscovites have kept their claws sunk into our breast, no wonder people have to suffer a long time to get rid of their «brotherly» care. This is why it will be beneficial if we now discuss the means available to us for that. We shall speak sparingly — everybody knows why — so that the Muscovites should not find out in case they intercept this letter.

For a long time the Poles had been waiting for assistance from abroad. Foreign

nations shouted much, but until now have done nothing for us. They say there is no need whatsoever for them to go to war in the Polish cause, for us, against the Muscovites. As long ago as two hundred years our forefathers had a better saying — «If you have God and his law in your heart, help your neighbor» — and they went off to defend Christianity against Tatar savagery. Although we are entitled to such help, we do not demand it. Let everybody do as seems best to him. However, it has to be said here that when all the kings underwrote our Muscovite captivity, they greatly neglected their honor, and disgrace not only should, but must be, washed off by everyone in order to have a clear conscience.

This is why, knowing how our cause is understood abroad, we continue to believe that Divine Providence, having lasted for centuries, will not permit truth and justice to perish, and if it will find no method for it in the present order of things, it will cut this knot and turn the might of the people the way it chooses. We only have to stand strong for our own cause with deep belief, and our government should be sensitive to everything, using anything for the good of the people. Our forces are still great, we can fight with them for God knows how long, but, on the one hand, they must be preserved for that, and on the other continuously replenished.

Thus, if an uprising is staged at the proper moment, it builds up and enlivens the people; if it is not done in good time, it wastes everybody's forces, weakens the spirit in its simplicity, as well as spawning doubts in our cause, and in God's might. The Polish Government and its officials know this and, in order for us to serve well before God and our national conscience, they create no artificial upheavals; having understood the national spirit, its needs and will, to raise and organize with intelligence national regiments and by developing tenacity through endless national revolts to resist Muscovite rule over us. It is not a speedy work, neither is it ostentatious, but it is certain and will lead us to a good end. It is a laborious work. In order to succeed it should be as sincere and simple as the heart that beats under peasant garb, as the peasant mind which does not vacillate when action is needed. Then the Polish Government's words, «the people's liberty, equality, and freedom,» will enter everybody's blood, and all of the might of Muscovy shall not overcome us, even if the Inferno itself were to start helping it.

We have enough willing hands even today, but we should not go with bare hands against Muscovite bayonets. The Polish Government and its officials should carefully think about this. Money we shall have, because we realize the need for it and because we have the means to obtain it. But we must have something to take into our hands for our money. The Polish Government will be able to solve that. And, if it runs up against obstacles, it will in time overcome everything with God's help and by the right which is inscribed in our breasts.

However, do not wait, my People, but go to fight with whatever you can for

your God, your right, your glory, and your fatherland. Everything is permissible for you: a knife, an axe, or poison. These are your methods because you, like that enserfed peasant without rights, are being denied the right of self-defense, because you are not allowed anything.

And when foreign nations stare at us in awe and say, "They are foolish," you, my People, great and honest, should answer them truthfully that they are the cause of it and that this will be a heavy sin on their consciences.

Letter Ne 2

Oh, black-browed Mary, my dove,
Where have your happiness and your bright fate disappeared?
Everything is gone as if it had never existed.
Only a horrible bitterness remains in the breast.

If God started punishing us for our truth
And condemned us to perish by the Eternal Garden,
We will perish in vain rather than abandon our truth,
Rather give up Heaven and happiness than forego the truth.

Don't complain, Mary, about your misery,
But accept your heavy punishment — the will of the Almighty.
Should you remember me, pray sincerely
And I shall respond to you from the world beyond.

Farewell, my peasant people,
Live in happiness, live in freedom,
And recall from time to time your Jaśko
Who perished for the truth that you might prosper.

But when the word turns into action,
Stand up courageously for the truth,
For only with the truth in common counsel
Will you, my people, live the length of your days in freedom.

Letter № 3

My brothers, dear peasants!

I have to write to you from beneath the Muscovite gallows and perhaps for the last time. It is sad to leave my native land and you my dear people. Although my breast will sigh and my heart will ache, I don't regret perishing for your truth.

Accept, my People, in sincerity my last words for it is as if they were written from the world beyond for your own welfare.

There is no greater happiness on this earth, brothers, than if a man has intellect and learning. Only then will he manage to live in counsel and in plenty and only when he has prayed properly to God, will he deserve Heaven, for once he has enriched his intellect with learning, he will develop his affection and sincerely love all his kinfolk.

But just as day and night do not reign together, so also true learning does not go together with Muscovite slavery. As long as this lies over us, we shall have nothing. There will be no truth, no riches, no learning whatsoever. They will only drive us like cattle not to our well-being, but to our perdition.

This is why, my People, as soon as you learn that your brothers from near 'Warsaw are fighting for truth and freedom, don't you stay behind either, but, grabbing whatever you can — a scythe or an axe — go as an entire community to fight for your human and national rights, for your faith, for your native country. For I say to you from beneath the gallows, my People, that only then will you live happily, when no Muscovite remains over you.

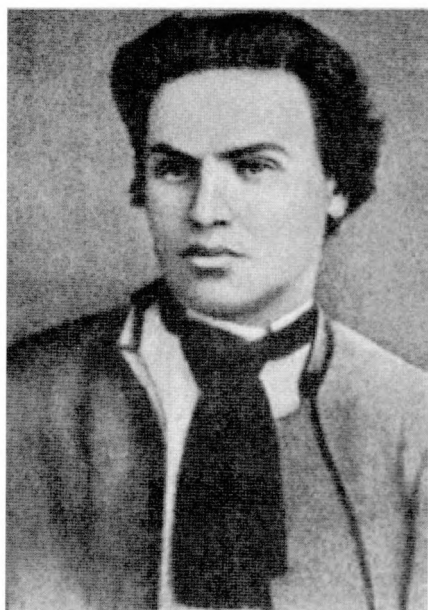
Your servant

Jaśko, yeoman from near Vilna.

*Translated by Thomas E. Bird
and Jan Zaprudnik*

Гэткім фатограф і рэвалюцыянер Ахілес Джузэпэ Банольдзі (1821—1871)
захаваў для нашчадкаў паставу Кастуся Каліноўскага:
мужнага і непахіснага, як і належыць апошняму ў
Пантэоне Пакутнікаў Зямлі Беларускай
змагарнага XIX стагоддзя.

Nr. 1. Mužyckaja prauda

Dziękuję!

Misło uito toje, kali zdawalo sia zeim srio mazyckaja ruksa zdase toiki da suchi,—ciepier nastiu takli cmo, srio my sami mozem pisaci, i to pisaci takuju prauksa sprawiedliwu jak Boh na ziedzi. O, zabremie nasza prauksa i jak mazykna pierelociu pa swieci! Niechaj pamaied srio my mozem zie toiki karmie swaim chlebim, no jostne i szcie swojej mazyckiej prauksa!

Pytał i pytał: nie sąto zwierzęta na świecie, choć nam biednym muzykom dade wolność? No prądu skądawczy mało kto chce skazać tak jak sumienie każe—pa sprawiedliwości. My muzyki, braty wasyje, my wam bodziem bawaryć celując prądu, toki słuchajcie nas!

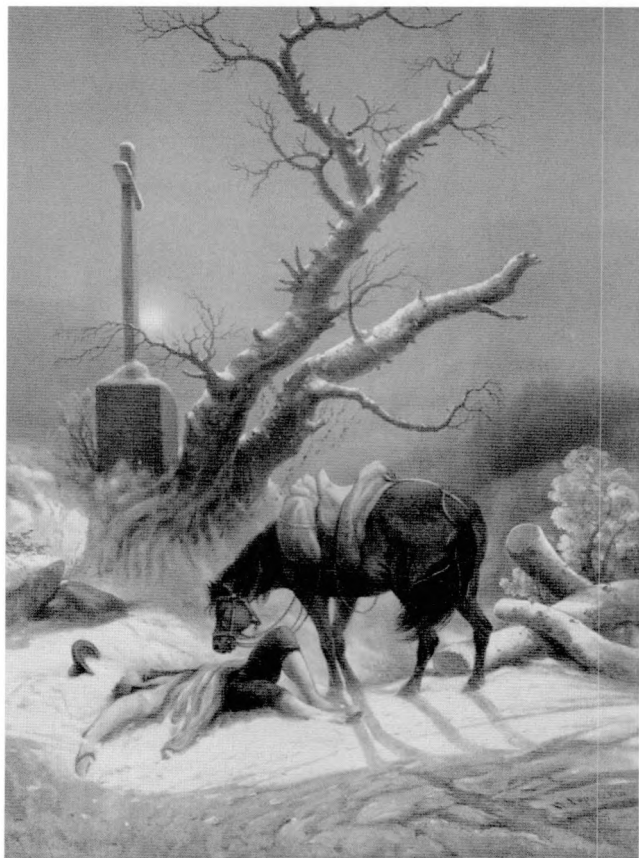
Naskak, ciaynosniki i mnoho pasow, bodet pierrepynat pismo naste d: was; no najet na lude i z muzyka razumniejsze i z panskabe rodu i z miasteczkowych, ale chozad waszej swabedy, waszabo serznacia—jedy to waszeto pismo dawajad bodet, kab wy znali chto wasz przyjaciel a chto wasz wroch.

Seslić bez ute mislio, jak pazači hawary i swobodnie murtpeke. Hawaryli, takzawali i pisali mnoho, a mcebro nie zrabili. A bery manifest sio Car z Senatom i z pamači dia nas napisat, to tak durny, sto Car cojt wjedne dia cneko jse padaly, — ni jakoj u nioi niema praucoy, niema z jelo dia ni cneko jakoj karyci. Parahli kumarky, zrabili ad, jakby hoto nie swo nuzno brad u sraki cy z odem cy bez sio. Parahli Pauerse, Pauerfinko, a wso za murtpeky brozy i widelke brozy — cojt i wjedne za sio; dia tohto kby tak napisat widelke koiaki, jak mnoho napraho na srakow murtpech. A z betho to i wjed, sio cam ucnobu dobralo i nie dno zrabili.

Práda abstrahoval z kaisa dsa aim: wolnoś; no jak nam sđejał sia na nasz matyk! reszen suto choćrađ asnućia, bo kais: preś sroć let niczoba nie zrabili, to czeret rok penie nie zrobiał. Mohad jeazre napinaci i drali manifest, jezreć bolszy: ad hetaho, no i z hetaho draboho manifestu niczoba dobroho jak i z niczobaho nie budnie.

Do masekła i pasce nie ma czego spadtiewać sia; to jacy kie wolności a blumie; szetniewta naseho chorod. Ne kie dojny nasz rab budet abhrziti, bo my poznali biele sia i prada i budimie wiedat jak rabić treba tak daśtaż nemi i swoboda. Wadziem sia Dueracki za ruki i dzimierzem sia rasoni! a kaly pany chorod trymali a nami, tak niemoż za rabić po swojej sprawie! dwidzieli: bo kaly (nazreć) tak emor ich palary! Nastyk paki! szumie trymacy kosa i sakornu, buradzi swobo panyrzi i s nuseko laby praco nie budzi.

Hera: Meryckuju Prawdu napisał i znow pisaci bożnie Jafko kaspalar z pód Wilni, Kasztaje broszy 5.

Кастусь Каліноўскі (*alias*
Хам, Хамовіч, Хамуціус
vel Яська,
гаспадар з-пад Вільні)
і ягоная легендарная
«Мужыцкая праўда» —
першая беларуская газетка,
нелегальная й непадпісзур-
ная (1862—1863).

Іпаліт Гараўскі (1828—?).
«*Ля крыжы. Сьмерць паўстанца.*
1863».
Захоўваецца ў Нацыянальным
мастацкім музэі Беларусі.
Друкуецца з дазволу ўласніка.

Braty moje, muzyki rodnyje.
 Sprad szubienicy maskouskoj
 przychodzic mnie da was pisaci,
 i moze raz ostatni. Morko
 prakinie ziemietki radniuj
 i Ciebie, carahi moej narodzie.
 Huidzi kastohnie, xabolić
 serce, no nie zal zhinie za
 twajni praudi. —
 Przyjmi narodzie ^{pa} przyrasci
~~rodzici~~ moje stowo przedmier-
 knoje, bo jeno jak z toho swieta
 tolko zla twaho dabra ~~rodzici~~
 napisano. — Bratki
 Nieman ~~narodzie~~ bolszaho szca-
 sciu na hetom swiecie, jak kali

szetawiek u hahawie moje rozum
 i nauki. Takdy jon tolko ma-
 cymie zyci u bahactwie pa-
 praudie, takdy jon tolko pa-
 malinszyj. Bohu zastuzyci
 niebo, kali zbahacie naukoj
 rozum, razanje serce i radni-
 ceti sercom palubic.
 No jak dzien s noczi nie chowici
 razom, tak nie idie razom na-
 uka praudiwa z niawoloj
 maskouskoj. Darokul jena
 u nas budzie, u nas niecho-
 niabudzie, nie budzie praudi
 bahactwa i nijakoj nauki. —

adno nami jak skacinoj naro-
 dze budzie nie zla dabra, no
 na pahibiel naszu.
 Zla toho narodze, jak tolko kali
 raczujesz, szto braty twaje
 sprad Warszawy bjiu sa
 za praudi i swabodu, takdy
 i ty nie atakuj sa z adu,
 no ucharpinszy za szto zmożesz,
 za kosi, za kieri, sztoj twama
 doj idzi wajawaci za swoje ge-
 towieskoje i narodnoje prawa,
 za swajni ziemli radniuj.
 Bo ja tabie sprad szubienicy kaci
 narodzie, szto takdy tolko zaiy-
 wiesz szcassliwo kali nad taboju

Maskala uie nie budzie..

Tvoj stuka ~~narodzie~~

Jaino haspadar i rad Wilni.

Muzyczna Pradi

«Бо я табе з-над шубеніцы кажу,
 Народзе, што тагды толька зашывеши
 шчасліва, калі над табою
 Маскала ўжэ не будзе».
 Тастамэнт-Запавет Кастуся Каліноў-
 скага, напісаны ім і перададзены на
 волю перад ягоным павешаньнем
 расейскімі карнікамі.
 Вільня, сакавік 1864.
 Аўтограф захоўваецца ў
 Нацыянальнай Бібліятэцы Варшавы.

Вокладка да гістарычнай паэмы Міхася Машары «Смерць Кастуся Каліноўскага». Паэма напісана ў 1934 г., на 70-я ўгодкі павешання расейцамі правадыра паўстання на Беларусі-Літве. Мастак невядомы.

Кастусь Каліноўскі. 1999. Помнік у мястэчку Салечнікі (Šalčininkai; зараз у Летуве). Скульптар Валяр'ян Янушкевіч (бронза, камень).

Язэп Янушкевіч з калегам-паплечнікам Генадзем Кісялёвым (1931—2008) — легендарным дасьледнікам й архівістам, найлепшым у Эўропе знаўцам спадчыны Кастуся Каліноўскага. З «Кротусам Генусам» аўтар-складальнік меў гонар 22 гады (1985-2007) працаваць поруч у мемарыяльным кабінёце Якуба Коласа Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Нацыянальнай Акадэміі Навук Беларусі. 2006.

Тым думкам зброю даць — і стануць войскам.

А.Куляшоў

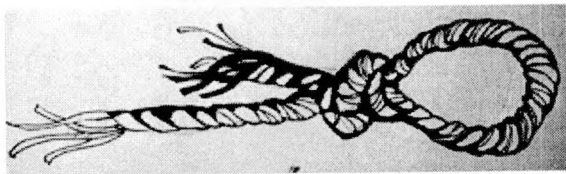
Над народамі, над воляй гарбацеў
Двухгаловы арол невыносны...
Хто ж ты,
Краю майго Гарыбальдзі?
Каліноўскі.

Віктар Стрыжак

«...беларускія пісьменьнікі ўражваюць мяне
свайёй маральнай трываласцю. У вас занятак
літаратурай — сапраўднай літаратурай — па-
трабуе не толькі таленту, але і мужнасці.

Олександр Ірванець

ТВАРАМ ДА ШЫБЕНІЦЫ

К. Каліноўскі — адзін з самых любімых
нацыянальных герояў беларускага народа.
Генадзь Кісялёў

Спатканьне з легендай

1864 год. 22 (па-старому стылю 10-га) сакавіка. 11 гадзін раніцы. Пляц на Лукішках у Вільні.

«Быў ясны халодны ранак. Каліноўскі ішоў на кару сьмела; прыйшоўшы на плошчу, ён стаў проста тварам да шыбеніцы і толькі часамі кідаў позірк у далёкі натоўп. Калі яму чыталі канфірмацыю, ён пачаў рабіць заўвагі. Да прыкладу, калі назвалі яго імя: «Дваранін Вікенці Каліноўскі», ён усклікнуў: «У нас няма дваран, усе роўныя!». Паліцмайстар паківаў яму галавою і прасіў змоўкнуць...»

Гэты малюнак пакараньня Кастуся Каліноўскага пакінуў у сваіх «Віленскіх нарысах 1863-1865 гг.», напісаных як «успаміны відавочцы», расейскі чыноўнік Масолаў. Па трапнаму выказваньню дасьледчыка Генадзя Кісялёва, гэтае апісаньне стала «класічным»: без яго не абыходзіцца ніводная манаграфія...

Вясна 1984 года. Мінск. Зайшоў у будынак роднага філфака, што месціцца на ціхай вуліцы каля Ленінскай бібліятэкі. Прысеў пагаманіць з даўнім знаёмым. Калі ласка, пазнаёмлю і вас: Мікалай Дука, «першы чалавек», хто сустрэне вас у вестыбюлі факультэта (мае пасаду вахцёра). Нарадзіўся на Наваградчыне роўна праз 50 гадоў пасля пакараньня Каліноўскага, але залічвае сябе ледзьве не ў сучасьнікі легендарнага «мужыцкага караля» Белай русі. Каб пераканаць мяне ў сваёй прыналежнасьці да эпохі, калі выходзілі мяцежныя «Колокол» і «Мужыцкая праўда», з выглядам бывалага, хоць і простага («без граматы вялікай», як кажа пра сябе) чалавека, адно ўзрадаванага ад нечаканай мажлівасьці пагаварыць з незанятым дзецюком, учыніў мне іспыт:

— А ці ведаеш ты, калі Яську-гаспадара павялі да шыбеніцы, — яе там на Лукішках у Вільні з паўгода трымалі, стаяла сабе, не паўставала (удакладніў так, між іншым, нібыта гамонка ідзе пра суседскую адрыну, нападваную з восені сенам і не спустошаную за зіму, бо сусед цяжка занядужаў і збыў скаціну), — дык ці ведаеш, які верш ён прачытаў людзям?

— Не. Ведаю адно, што запярэчыў пра сваё шляхецтва.

— Э-э... — нецярпліва перабівае дзед Мікалай. — Дык слухай далей. Народу прыйшло — ні ў які вялікі касьцёл не сагнаць гэтулькі на фэст! (Зноў у вымаўленьні, жэстах натуральнасьць непасрэднага назіральніка,

аднаго са сьведкаў з таго далёкага натоўпу, які потым дзесь у карчме перад аднавяскоўцамі імкнуўся ўзнавіць жудасную карціну, пабачаную ім у вялікім горадзе). — Дык вось, калі яму ўжо пятлю ўскінулі былі, ён узьняў кулак і голасна прамовіў...

Тут дзед Мікалай рэзка падняўся, ажно адляцеў ад стала самавіта «вахцёрскі трон», і ў цішы фае залунаў не па ўзросьце трубны голас:

*Хай злыдні над намі
Скрыгічуць зубамі, —
Любі сваю ніву, свой край!
І колькі ёсьць сілы
Да самай магілы —
Ары, барануй, засявай!*

Першым рухам у маёй душы было запырэчыць старому, маўляў, гэта купалаўскі верш і ўзьнік пазьней.

Але ці выпадала мне, нашчадку касінераў, маладзёну з «навукай за плячыма» абразіць сваімі ведамі 70-гадовага старога? Гэта значыць, бязьлітасна разьбіць легенду, з якой Мікалай Дука пражыў доўгае і няпростое жыццё і застаўся чалавекам, гордым ад усьведамленьня свайго далучэньня да апошняй хвіліны жыцця аднаго з выдатных сыноў беларускай зямлі, — які сваім кароткім, але яркім, як бліскавіца, жыццём разарваў панаваньне векавой няпраўды над роднымі загонам, пасеяў у сялянскіх душах усьведамленьне, што яны — не быдла, а роўныя зь іншымі народамі ў праве на шчаслівейшую долю і волю, што яны ў грамадзе не «племя» са сваім «малоразвитым наречіем», а нацыя, якая на крутых заламах гісторыі памірала, але не памерла.

1988

Ніжэй друкуецца вялікая тэматычная нізка «Паэтычная Калінаўскіяна», у якую складальнікам адабраныя творы 55 беларускіх аўтараў, прысьвечаныя тэме паўстаньня 1863—1864 гадоў і постаці ягонага кіраўніка Кастуся Каліноўскага, празванага «апошнім каралём Літвы».

Натальля Арсеньнева

ПЕСЬНЯ КАЛІНОЎЦАЎ

Палыном і быльлём парасьлі
 нашы нівы,
 як ні б'ёмся, ні гнёмся над імі у крук,
 плён адвеку чужынцы збіраюць,
 не дзіва,
 што канае народ твой і ты, Беларусь!

Але годзе! Мы ўстанем!
 Ціхім раньнем, на ўсходзе,
 ссыпем, згорнем у шапкі залатую зару
 і ў сталёвым ад кос і ад песьняў
 паходзе
 возьмем волю сабе і табе, Беларусь!

Каліноўскі нас кліча і агніста й
 зацята,
 на змаганьне за сьвята для
 мазолістых рук,
 за зямлю для аратых і за сонца ў
 хатах,
 за увесь твой народ, за цябе,
 Беларусь!

Дык ударма, як гром, дык лінем
 навалніцай,
 дык праб'ёмся ж крыніцай
 з-пад зямлі угару,
 каб мядзянай пшаніцай мог
 зігцець-каласіцца
 наш загон, і бязмежжы твае –
 Беларусь!

Гэй, сьмялей, гэі, далей,
 не лякаймася сьмерці!
 Нашы целы і славу сыны
 падбяруць.
 Хоць і зложым на пожнях гарачыя
 сэрцы,
 але ты будзеш жыць і расьці, Беларусь!

НАД ПАЎСТАНЦКАЙ МАГІЛАЮ

Кастрою срэбнаю прысыпаны кусты.
 Кранешся – і кураць густым
 і белым дымам...
 Тут пахаваны, Кажуць, нехта з тых,
 што аддалі жыцьцё, каб жыць магла
 Радзіма.

Зацерлі золь, слата няўзнак імёны, год.
 Із наспай роўнае ўзьнялося
 пустазелье.
 Ды запыні, спытай, абы-каго.
 «Жывыя, – скажа ён, – хай целы і
 сатлелі!»

Крыжы стаяць, няхай пакленчылі яны.
 Ці ж лёгка несці год важкіх
 і чорных ношу?
 Не ў памяць, пэўна, й ім, каго тут
 кон спыніў,
 ні колькі іх зьлягло, вясёлых і
 харошых...

Ці йшлі яны у бой із песьняй маладой,
 ці доўга несці боль, аж палі гэтта
 ніцма,
 ці на Дзяды мядзяныя, увосені, зь бядой
 прыходзіць хто па іх паплакаць,
 памаліцца?

Ці горка ім было, як зьнічкі, дагараць,
 ледзь да прысягі Бацькаўшчыне
 ўзьняўшы рукі,
 ці ведаюць яны, што за народ, за край
 крываваць скрозь яшчэ браты,
 сыны ды ўнукі?

Ці звонаць з года ў год ім
 звонкія лісты
 і «памяць вечную», і «са сьвятымі»?

Ці знаюць – не памрэ ніхто й ніколі
з тых,
што аддалі жыццё, каб жыць магла
Радзіма?

Ідучы за Яе у немінучы бой,
як сыцяг, ахрышчаны крывёю, кожан
змагар іх памяць панясе з сабой...
І – пераможам!

1952

АРСЕНЬНЕВА Наталья (1903, Баку
— 1993, Рочэстэр, ЗША) — паэтка,
драматург, аўтарка верша «Магут-
ны Божа», які выконваецца як адзін з
незалежніцкіх гімнаў Беларусі.

Раіса Баравікова

КАСТУСЬ КАЛІНОЎСКІ

1

Не здрадзь сабе. Фальваркі паліць
помста.
Мяцежны дух — істоты ўсёй рывок
у бунт або ў сасновы шум пагоста.
Ёсьць доўгі век, а ёсьць — жыцця
на крок.

Не здрадзь сабе. Склікае пушча вояў.
Крывавы месяц. Крумканыны
крык.
Гісторыя — для славы і герояў.
Здабудзе сабе славу і мужык!

Не здрадзь сабе. Падзьме віхура
сечы —
пралеска ў пушчы вырасьце з
крыві...

Скрыжуй свой лёс з надзеямі галечы,
ёсьць кары меч, і ёсьць палон любові.
Жыццё адно. Ноч за яго абсягам.
Катрынка долю выплача ў журбе.
І стане доля ратных дзён працягам —
не здрадзь сабе!

2

З-за небасхілу выгляне сьвітаньне,
як пікі, промні ўрэжуща ў страху...
Я сьмерць прыму ці ў край чужы
выгнаньне —
шыпшыны куст ля хаты на шляху.

Бывай! — скажу. Табе б на полі бітвы
лепш узрасьці, дзе зараз груганьне...
І слухаць абяздоленых малітвы,
плялёткі к небу ўскінуўшы агнём.

Мы косы, мы сыцягі свае ўзьнімалі,
крышылі склеп спрадвечнае тугі.
Надзею маю, што не ўсе мы палі.
Я адыду, і зьвяіцца другі...

Засну на міг і ўбачу: за платамі
у чорным полі ўюцца крумкачы...
Мундзіры...

Пыл...
Палын пад капітамі...
Узьнятыя сялянамі мячы.

1981

БАРАВИКОВА Раіса (нарадзілася 11
траўня 1947 г. на Берасьцейшчыне, у
Бярозаўскім раёне). Як слушына адзнача-
юць пра яе літаратуразнаўцы, «Творчы
арыентыр Р.Баравіковай выяўляецца ў
разуменьні таго, што «тады ў народа
ёсьць паэты, калі ў паэтаў ёсьць на-
род...» (Г.Праневіч).

Рыгор Барадулін

1863 ГОД

Боб-гарох не малочаны,
На ток не валочаны.
Рэкі крывавыя —
Не малочныя.
Дзе дым,
Дзе туман,
Дзе хіб валоўчыкаў?

Гэта ўжо кульмінацыя
Нечуванага ўціску,
Калі
Гаворыць кулямі нацыя,
Барыкадна
Падклаўшы кулі...

1976

ЯКУШОЎКА

Мемарыяльны камень вырас цяжка,
Дзе пасьвіла маёнтак цішыня.
Бязважкая
Смугі зімовай дзяжка
Сьціскае стан разьлененага дня.
Сьнег за беспамяцьце бялейшы
язбне.
Прыгледзься лепш —
Убачыш Белавеж.
Ніхто не зьвягне,
Не зяхне, не зяпне.
У каго спытаць:
Ці ведаеш? *Ci wiesz?*

Разгорнутыя над рыпучай цішай
Стрэх шыфернае вокладкі відаць.
Тут белы страх
гатоў мяняцца нішай
З зацятасьцю, адчуўшы багадаць.
Не тоіцца,
Што вырасла на волі
Бяроза —
Разгаліnelася ўся.

Тут сыпалі й на хвост сароцы солі,
Хацелі чуць пра белага лася.

Касілі цёмны лут касіянеры
Меў моцны дух набытак неслабы.
Зірні:
Няўжо на полі пасіnelі
Як шыбеніцы
Вольныя слупы?

1992

КАЛІНОВЕЦ

Як п'е гарэлку бедна басота,
Згадаўшы
Чульлівасьці грэшнай смак,
Сьпяе маркотна Зянон Пазьняк
Караткевічаву песню любімую
Ажно засаромелася пшчота:
І я самоту сьлязьмі не вымыю...

Здалося,
Ранішні Каліноўскі
Марыську прымроіў
Адчуўшы скон.
Зянон —
Беларусьцю сасьнёны сон,
Што зноў пачула сябе дзяржаваю.
Хутчэй зь плячэй
Чужыя абноскі,
Ня колка ісьці маладой атаваю.

Тварыў бы, думаў
Сабе ў асалоду
Паэта, мысьліўца, мастак,
Аднак

Пазьняк —

як той перазяблы грак
Сагрэцца баразной узаранаю
Пан Бог паслаў Каліноўца народу
Вярнуць душу
Ў Айчыну забраную.

1992

КАСА І СЯКЕРА

*Muzyk pakul zdużaje trymaci kosu i
sakeru, baranić swaho patrapić i u
nikoho łaski prasić nie budzie.
Jaśko haspadar Z pad Wilni.
(«Mużyskaja praŭda», № 1).*

Каса і сякера —
Краса і вера.
Краса тае недаткнёнкі,
Якая завецца Воляю
І не зьнікае.
Якая сталець звыкае
Пад перуновы вокліч
У поплич зь вякамі.
Бо не бывае ніколі
Зашмат чаканае волі.

Сякера —
Двайніца цвярдое веры,
Што трывае ў пакутах
Трывогай пачутых
Нябесны дах.
Сякера на ўзмах
Бароніць для волі шлях
Ад хмызняку, ад зьнячэўя,
Ад тупагалоўя,
Ад злога карчэўя.

Сякера —
Паратоўніцы бліскавіцы сястра
Народжаная ў кузьні адвагі.
Разьняволеныя абсягі
Слухаюць пільна
Голас
Яскі гаспадара
З-пад Вільні.

17 сьнежня 2012

БАРАДУЛІН Рыгор (1935) —
народны паэт Беларусі.
Апошні верш напісаны адмыслова
для Анталогіі.

Алесь Барскі

КАЛІНОЎСКИ

На Плошчы Лукішскай сьнягамі
цярушыць,
Вецер бясшумна канае ў змроку.
Я бачу, як ціха з далін Беларусі
Ідзе Каліноўскі ўпэўненым крокам.

Устала над плошчай у позе
фатальнай
Аднарукая, шэрая сьмерць
— шыбеніца.
І жэстам бязьлітасным і
разьвіталым
Больш не пазволіць ні марыць,
ні біцца.

Стаю ў натоўле... надзея канае...
Ратунку не можа тут быць
для героя.
А сэрца, набраклае чорным адчаем,
Аб цудзе стыхійным, гарачае,
мроіць.

— Шляхціц Каліноўскі
прысуджаны к сьмерці. —
Словы на плечы ляглі, як цагліны.
— Гэта вы, шляхцічы —
прапаведнікі сьмерці,
Я быў і астаўся навек селянінам.

І гэтыя словы, як крэдо,
як штандар,
Як кліч заповітны народнае
справы,
Узьняў Каліноўскі над царскаю
бандай
Над крокам апошнім да сьмерці і
славы.

1962

БАРСКИ Алесь (сапр. Баршчэўскі
Алесь, 1930 г. нар.) — паэт,
літаратуразнаўца (прафэсар),
працяглы час загадваў катэдрай
беларускай філалогіі Варшаўскага
універсітэта.

Алесь Бачыла

ДУМЫ КАЛІНОЎСКАГА

[Дыптых]

1. У Сьвятаянскіх мурах

Нібыта зоры ясныя ўгары,
Пагасьлі спадзяваньні нечакана...
Што вам сказаць, суровыя муры
Сьвятога Яна?

Маўчу, нібыта веча гучны звон,
Каб, як сябе,
Нічым сяброў не выдаць.
Цяпер я — іх апошні бастыён,
За ім маўчаць Сувалкі, Гродня, Ліда.

Цябе, Радзімы мілай карабель,
Як капітан, апошнім я пакіну.
Вы, хто ўратуецца, —
Сярод чужых зямель
Не забывайце родную краіну.

Надзець не дайце вечных ланцугоў,
Любыя зьбіць рыхтуецца аковы.
Няхай шалее ў злосьці Мураўёў —
Не вечныя на сьвеце мураўёвы!

Не век ірваць жывое цела катам...
Калі ж і мой зазвоніць
Сьмерці звон,
Я пракрычу для вас, сябры, з-за
кратаў:
— Яшчэ настане дзень расплаты —
Не забывайце іх імён!

2. Перад пакараньнем

Ці ўдасца апошнія слова
Сказаць у наказ народу?..
Згнаіць, задушыць гатовы

Не толькі мяне, выроды.

Лопae іх цярпеньне —
Не дапамог і Лосеў...
Пяліся, а сумленьне
Вырваць з грудзей не ўдалося.

Думалі: буду каяцца,
Кленчыць душой самлелай.
Хутчэй у пятлі захістаецца
Вітажэнцава цела,

Чым дачакаюцца каты
Прызнаньня царскіх законаў...
Нават адсюль, з-за кратаў,
Буду хістаць я троны.

Буду клікаць краіну
Не паддавацца спадману
І, покуль пятлю не закінуць,
Клікаць не перастану.

Дарэмна яны стараюцца
Пазбавіць мяне Беларусі...
І хоць адтуль не вяртаюцца,
Я ж да яе вярнуся!

Песьняю, словам, душою,
Новай паўстанцкай кагортай.
Катам не дам я спакою,
Я не памру і мёртвым.

1970

БАЧЫЛА Алесь (1918-1983) — паэт,
драматург.

Данута Бічэль

СЭРЦА

Сэрца народа паклалі у дамоўку.
Думалі — сыціхла, утаймавана.
Але жывое прабілася зноўку
Цераз грудочак у Мастаўлянах.

ЯКУШОЎКА

Якушоўка — супольнай сям'і нашай
хата.

Печы падмурак, сіверу ўсхліпы...
У Раманаўцах неба лягло вінавата...
У сям'і Каліноўскіх жывуць толькі
ліпы...

Шэсьцьдзесят год жыць хочаш —
то пасадзіш таполю.
Два стагодзьдзі жыць хочаш —
пасадзі сабе ліпку!
Раскоша тут бульніку і куколю
Ад беспрасьвецця да куракліку...

Валяюцца тут чарапкі таго кубка,
Зь якога выпіты ўвесь наш боль...
Як прынявольнага часу зарубка —
ў сьмецьці капаюцца куры наўкол...

Пад ліпкамі — статка калгаснага
выган.

Ракі Калонкі папростаны выгін,
Зажураны вочы нябеснага схілу
Над зглішчам супольнай нашай
магілы.

Прыціснута сном наша доля, заклята.
Агонь нашу долю тут вось дагнаў...
Перакапалі, каб вырасла хата —
Ды хата не можа расьці, як сасна...

Ўзрастаюць людскія сыны-
немаўляткі...
А над калыскамі сумныя маткі

Сваім немаўляткам

сьветлагаловым

Пяюць калыханак варожыя

словы...

Ад нараджэньня абкрадзены

душы,

Самі ў сабе ўсё жывое заглушым,
Вырвем, як пырнік на агародзе,
Родную мову ў зьнямелым

народзе...

Як жа так можна плакаць балесна?

Так прычытаць?... Ды што я

чаўплю?

Хопіць самім ужо лезці ў пятлю!

Шчэ Каліноўскі ў нашчадках

ўскрэсьне!

Змучаныя, але не вінаватыя —

Шчэ мы адновім дзяцей

нашых лёс.

Долю, як сыцены разбуранай хаты,

Шчэ адбудуем да ясных нябёс!

Хопіць у хлопцаў мужнасьці, веры.

Не дачакаюцца трупаў крукі!

Скосім адступнікаў — мы

касінеры,

Сейбіты долі сваёй, дзецюкі.

БЕРА

Захавай, Белавежская пушча,
Кастуся Каліноўскага сыцежкі,
І зубра захавай, каб патрушчыў,
Бураломаў зялёныя стрэшкі.

Чарадзеянай валодаюць сілай
Лекі зэлак тутэйшага поля.
Над магілай вялікага сына
Яшчэ ўзыйдзе высокая доля.

Яшчэ дойдзем да ўласнай навукі,
З-пад павек яго позіркам глянем.

Падрастуць Каліноўскага ўнукі,
Сакавік іх напоіць змаганьнем.

Шчэ пачуем — сьвітаньнем
з сумежжа

Заіржаць Каліноўскага коні...
Ад паўстанья таго Белавежа
Не спыніла паўстанцкай Пагоні.

СУПОЛЬНА

Люд вакол абязмоўлены свойскі.
Зь кім жа шчырае слоўца замовіць?
Ці ў нябёсах на матчынай мове
Размаўляеш, Кастусь Каліноўскі?

Ты на вісельню йшоў за Радзіму,
Ды яе выракаюцца дзеці.
Дыялект свой — дыямант праўдзівы
Выкідаюць з застрэшкаў
на сьмецьце.

Ім наўме толькі скокі ды гулі.
Вёскі мруць, не запальваюць печавы.
На нябёсы ўзыходзяць бабулі,
Хто малітву штораніцы шэпча.

У Мсьціслаўлі, Наваградку, Вільні
Шчэ відушчыя словы, як духі.
Пад страхом касьсё і цапільна...
У нябёсы рывок ад задухі.

Бунтаваньне кацілася валам
Па збунтованых рэках і пушчах.
Кастусю, як цяпер нефармалам.
Мала часу паслухаць відушчых...

Калі чуць толькі ўласнае сэрца,
Лепш стрымаць яго, каб не грэмела.
Ды яшчэ Беларусь не памерла!
Шчэ сям'я на Вялікдзень зьбярэцца!

НА ПЛЯЦЫ ПЯТЛІ

Адна ў засьнежаным халодным Краі,
Забытая, няма ў мяне нікога.
Ёсьць ты, Кастусь...

Цябе я ўспамінаю
Ў малітвах, несьмяротнага, як Бога.

Няпраўду кажуць, што Цябе
павесілі...

А дзе ж тады грудочак надмагільны?
Не сьцерагуць засьценкі, месцы,
весі...

Твой мужны дзень пятлі спаткаю
ў Вільні.

Зьбярэцца гурт – адчайны, гаманкі,
Як быцьцам бы з табой – інтэлігенты –
Пакуль не сваякі, не інсургенты, —
Зьбіральнікі надзеі, дзецюкі.

У дзецюкоў, сыноў сваіх паверу,
У тых, якія вырастуць яшчэ.
Шчэ не вастрылі прадзедаў сякеры,
Ды працінаюць гастрэйм вачэй.

Абуджаных і са шляхоў не зьбітых –
Злучыць высокай доляй паспрабуй!
Кастусь, прачніся зноў!

Паўстань зь нябыту,
Вядзі нас на ахвярную сяўбу!

Мужыцкай праўдаю загавары
Да Беларусі ўсёй з высокіх моўніц!
У Жанаў д'Арк змяні сучасных
модніц.

Свабоды крылы простаюць вятры.

Мы не адродкаў племя, мы – народ!
Узьнімемся ў нябёсы вольным
клінам!

Ускалыхнёмся сэрцам сакаліным!
Даволі наблукаліся ўразброд!

Зь няволі ўзьнімам замчышчы, палі.
Скіруем думкі да бунтарскай працы.
У Вільні, на Пятлі Паўстанцаў пляцы
Клянёмся вырвацца з тваёй пятлі!

ЦЯБЕ Я ЎСПАМІНАЮ

Так адзінока ў зрабаваным Краі
І за мяжой няма ў мяне нікога...
Цябе, Кастусь, у снах успамінаю:
На портках латка, нібы ў жывога...

Пакораны народ не чуе болю,
Не мае абароны, як сьвяты.
Усё прайгралі і здалі бяз бою.
Згубілі Вільню і твае сьляды.

Пайдзі па гэтай не сваёй сталіцы —
Усім гуртом пакінута – няхай!
Там буду ціха плакаць і маліцца,
А ты зь нябёс мне хустачкай махай...

ВУЛКА ПАЎСТАНЬНЯ

Накоціцца падзей трывожных рэха.
Адхлыне, зьнікне сонная драма.
На пляц гісторыі Кастусь прыехаў —
Жандара стрэл:
— Вакансіі няма!

Барочны дом на праўды старане.
Цянёк знаёмай постаці ў акне.
Сьвітальных думак
льняное прадзіва...
Паўстаньне тчэцца
ў «Мужыцкай праўдзе»...

Дасьвецьцем з-пад пакатае дахоўкі
Падстрэхаўкі зьвястуюць навіну:

— Вы, сэрцы-птахі, пакідайце схоўкі!
Ляціце на паўстанцкую вайну!
Грымотаў грукат у нябыт не кане,
Абудзіць сьвет і даляціць да зор.
Вядзе Ўрублеўскі агонь

паўстаньня.
Гарматаў горлы цэляцца ва ўпор.

Ускалыхнуцца пушчы, далягляды.
Ахопіць бітвы жар глухі абшар.
На абуджальны бой вядзе атрады
Бунтоўны беларускі камісар.

Нахлыне вал змаганьня трапяткі
Паводкавай стыхіяй... А пасля
Тугім бяздушным вузьяком рукі
Абніме шыю царская пятля.

ЗДАЛЕЧА

Вецер адхланьня мяне ў край
прыморскі прынёс.
Мора не бачыць мяжы. Бы зямлі
нашай лёс.
Мора, бы рана, якую наносіць
палаш.

Уроіцца ж раптам —
Кастусь Каліноўскі ды пляж!

Грэцца ў промнях. А побач
пацеха адна.
Колькі начэй ухапіў, каб паспаць
давідна?
Лапці на ногі мазольныя —
сівер ці сквар —
Пехам прастуе на шляху лясны
камісар.

Гоніцца ў промнейка траўка,
сьпяваюць шпакі.
А па запаленых трактах —
шпікі ды шпікі.

Зьбеглася гадаў на болю спажаць
лёгкі хлеб.
Толькі «Мужыцкая праўда» —
сякера і цэп.
Чуе — касьсё ціха дзінкнула
ў пуні старой.
То падаюць камісару
паўстанцы пароль.
Сама што вострыя косы
дасьвецьцем кляпаць.
Будзем касіць не пракосы —
царскую знаць.
Вёска Валілы, дзе кожны мужык —
касавік.
Стрэлы - грывоты. Семнаццаты
дзень. Красавік.
Падаюць пушчы Сакоўскае дрэвы
на дол,
Моўчкі таймуючы націск,
глушачы боль.
Але грабельнікаў нойме
цар-ліхадзей.
Скопам на катаргу, ў турмы,
ў Сібір павядзе.
Нашы галовы адчайныя
скосіць пятля.
Костачкі ў белым пясочку
пагрэем пасля.

АЛЕ ЎЖО

Маладыя кавалеры
Ціха ладзяць інструменты —
Скрыпкі, флейты і сякеры,
Косы пікі і багнэты.

Шчэ манкуртаў дахалеры!
Спяць ізгоі, інсургенты.
Шчэ няма ні ў кога веры,
Шчэ далёка да відна.

Але ўжо ў начной прасторы
Бледным месяцам засланай
Стукачыць, імчыць палянай
Прывід волі — конь буланы.
Да душы даходзіць чутка —
Незалежнасьці пабудка.
Хутка, хутка, хутка, хутка...
Хутка буду я адна.

Ды са мною Матка Боска.
Абмініце дом наш хлусы!
Калі толькі на імгненьне
Не засьнём апошні раз,
За табою пойдзе войска
Незалежнай Беларусі...
Выйграць, выйграць,
выйграць мусім!
А інакш — не будзе нас.

Ноч стагодня мінула,
Сонца межы адамкнула.
З трэскам, грукатам і гулам
Час паплыў, бы ў мора лёд.
Ты выходзіш на змаганьне
У засмужанае раньне,
За табой вясны дыханьне,
Наш абуджаны народ!

БІЧЭЛЬ-ЗАГНЕТАВА Данута
(1937) — народная паэтка, адна зь
вядучых і пльнных твораў ХХІ ст.
Данута Янаўна, бясспрэчна, ужо ў
гісторыі нашай культуры ў ганаро-
вым шэрагу ад Еўфрасіньні Полац-
кай, Уршулі й Магдалены Радзівілаў,
ЦЁТКІ (Алаізы Пашкевічанкі) да
Ларысы Геніюш-Міклашэвічанкі.

Віктар Гардзеі

КАСТУСЮ КАЛІНОЎСКАМУ

Равы, гарадзішчы, курганьне —
Далёкіх падзей галасы...
Не раз прашумелі паўстаньнем
Палескія нашы лясы.

Асінавым лісьцем магнаты
Дрыжэлі пры слове — Кастусь!
Паўстаньне гуло, як пачатак
Свабоды тваёй, Беларусь.

Ты лёсы людскія зьвязала —
Нібы перавясла снапы...
Паўстанцы ішлі бяз прывалаў.
Курэў над калонамі пыл.

Пад сховаю пушчы да раньня
Палалі іх помстай кастры...
Таму і шумяць, як паўстаньне,
Па ўсёй Беларусі бары.

1975

Ларыса Геніюш

ЗВЫЧАЙНЫ ДЗЕНЬ,
ШЛЯХІ І РАЗДАРОЖЖЫ

Звычайны дзень, шляхі і раздарожжы,
і мэты ўзьлёт за ценом простых слоў,
і падае маленькі, дробны дожджык,
як жменя сьлёз па тых, хто адыйшоў...

Ты ўсё маўчыш, ўсё думкамі наперад.
Лепш агляніся: ніва, як абрус,
і шлях стрункі, і хочацца мне верыць,
што йшоў сюдою ён якраз, Кастусь.

Хвала таму, хто вылецеў на волю,
хвала таму, хто праўду ў сэрцы нёс,
хвала таму, хто зь пекла, з мукаў, з болю
у цёмных сілаў вырываў наш лёс...

Ты кажаш мне — нічога я ня маю,
глянь, той жа вецер, што, як бард, пяе,
ён мой ўвесь боль, ўсе казкі майго краю,
і дрэваў шум, і васількі мае.

Мой пушчаў цень, сьляды зуброў,
аленяў,
магільнікі зьняволеных дзядоў,
і мова — скарб наш, дарагі, нятленны,
і мой змагар, што вось сюдою йшоў.

О юны ўздым, зямлі пакутнай сілы!
О шчодры дар духовых светлых вех!
І словы падалі ў дзірван і каласілі,
і змагары выходзілі з-пад стрэх.

Які быў смелы, родны чалавеча,
адкінуўшы шляхоцкі свой жупан,
ён сьвітку шэрую, як мы, злажыў на
плечы,
каб боль прыкрыць народных
нашых ран.

1964

ГАРДЗЕЙ Віктар (1946) – паэт,
празаік.

КАСТУСЬ КАЛІНОЎСКІ

Калі ў бой на змаганьне з царамі
Йшоў адчайна славуты Кастусь,
Мала вёснаў ён меў за плячамі
А ў сэрцы — адну Беларусь.

Меў яшчэ свой адвечны, сярмяжны,
Прагны шчасьця працоўны народ.
Яму волі хацеў недасяжнай —
Нагароды з усіх нагарод.

Боль і пугы. Чужацкая цемра.
Чужы лад. Чужы здзек. Чужы пан.
Толькі ў сэрцы, бы вогнішча, вера,
Справядлівасьць народных змагань.

Толькі сіла у Яскі з-пад Вільні
Палымяных, адвостраных слоў
Ды пад шэраю сьвіткаю крыльлі
І размах, бы вясной у арлоў.

Хацеў волі, народнае волі,
Не раздумваць, не цьміць, а гарэць.
За сабою меў — здзеку й нядолю,
Прад сабою — Свабоду ці сьмерць.

О свабода! Твой подых — як вёсны!
Уваскрашаеш з адчаю, з тугі!
Падымаеш сялянскія косы
І куеш змагара са слугі.

Крышыш Праўдаю, у прах
разьбіваеш
Паднявольна ярмо на гарбе.
О, Свабода — той не памірае
Хто загінуў ў баі за цябе.

Ён жывучым памостам кладзеца
Праз багно паднявольных пакут,
Перамогай запальвае сэрцы,
На змагарны выводзіць іх грунт.

Не, не шляхціч, а роўны з усімі
Адыходзіў суро́ва ад нас
Пакідаючы прыклад і імя
І змагарны арліны наказ:

Быць сынамі Айчыны, Народа,
Каб нам сэрцаў зламаць не змаглі,
Бараніць для нашчадкаў Свабоду
й пядзю кожную роднай зямлі.

«БЛАГАСЛАВЕННЫ КРАЙ НАШ
АД АЗЁРАЎ СІНІ...»

Благаславенны край наш,
ад азёраў сіні,
лугоў раздолье, як шырокі стэп,
сынам даючыя жыцьцё жанчыны
і нівы, родзячыя смачны хлеб!

Адвечныя шляхі маёй Айчыны,
мячы і кнігі Белае Русі
і гарады, дзе родзяцца Скарыны,
сялібы, скуль выходзяць Кастусі.

Благаславенныя лясы нашы і рэкі,
наш белы сад, блакітныя ляны.
Благаславенныя заўсёды і навікі
краіны нашай верныя сыны!

Благаславенныя старыя
ў пушчах дрэвы
і роднай мовы найсьвяцейшы скарб,
старой зямлі спрадвечныя напевы
і нашы продкі, што ў курганах сьпяць.

1960-я гг.

ГЕНІЮШ Ларыса (1910-1983) — паэтка, прازیт. У сакавіку 1948 г. разам з мужам Я.Геніюшам была выкрадзена расейскім МГБ і перавезеная з Прагі ў Менск; яе дапытваў сам Цанава, патрабуючы выдаць дзе захоўваецца архіў БНР (паэтка нейкі час была сакратаром Рады БНР). У лютым 1949 г. засуджаная на 25 гадоў напраўча-працоўных лагераў, вярнулася й жыла з мужам у Зэльве. Успаміны паэткі (надрукаваныя Міхасём Чарняўскім; 1990) — праўдзівы белараскі «Архіпелаг Гулаг». Верш «Кастусь Каліноўскі» друкуецца паводле магітофоннага запісу (пададзены М.Скоблам).

Ніл Гілевіч

СЬЦЕНЬ

На дасьветнай вярсьце,
У ваколіцы золку,
Дзіўны волатны сьцень
Нам адкрыўся на ўзгорку.

Чый ён — нам не відно —
Гэты сьцень нерухомы.
Хоць паставай — даўно
І да болю знаёмы.

Мы ідзём і глядзім,
Пілігрымы Айчыны.
Морак нікне, як дым,
І спывае ў лагчыны.

Шлях не ўходаў круты.
Не адолела стома.
Скора, скоро, браты,
Мы пачуемся дома.

Скора, скоро ўжо дзень,
Блісьне сонечны промнік.
Каліноўскага сьцень
Ператворыцца ў помнік.

1993

ПАПЯРЭДЖАНЬНЕ

Запраданцы і зноскі!
Прадавайце, ды знайце, сычы:
Прыйдзе час — Каліноўскі
Вас аднойчы падыме ўначы.

Не, ён вас не павесіць,
Нават пальцам ён вас не кране.
Толькі ў вочы пасьвеціць:
На каго вы падобны — зірне.

1996

БАЛАДА ПРА ПАСЛАНЬНЕ
АД КАСТУСЯ

Чакалі год, чакалі два —
На абяцанках трын-трава.
Чакалі тры гады, чатыры —
Да торбы торбу прычапілі.

Чакалі пяць, чакалі і шэсьць —
Ужо смыліць, курыцца шэрсць.
Чакалі сем, чакалі восем —
Ужо на латах латы носім...

Так плача й плача Беларусь,
І гэты плач пачуў Кастусь
І ў Божы Храм ва ўрочны час
Прыслаў з архангелам наказ:

«Канчайце хныкаць, дзецюкі!
Калі вам здзек і глум такі
Не пранізаў душу наскрозь
За гэтых восем год — дык вось:
І дзевяць-дзесяць праміне,
І дваццаць-трыццаць праміне —
І ўсе вы дойдзеце ў ярме
І згасьне долі вашай зьніч,—
Калі забудзеце мяне
І мой з-пад шыбеніцы кліч».

2002—2003

ЗВАРОТ

Пакладзіце, братцы людзі,
вы руку сабе на грудзі,
пакладзіце! —
і сабе ж, насупраць ночы,
у душу, як Богу ў вочы,
паглядзіце!

І скажыце-адкажыце
на адзінае пытаньне
адназначна:
бачна вам дарога ў жыццё,
на якой — выратаваньне,
ці ня бачна?

Як ня бачна — Божа правы
назвае вам прыклад чыну —
дзеісны, годны,
як ад ганьбы і няславы
бараніць сваю айчыну,
край свой родны.

Калі зноскі ў сытым блудзе
і апошні трацяць сорам,
злыдні-зноскі, —

Каліноўскі хай вам будзе
чэсьці й гонару узорам!
Каліноўскі!

2008

ГІЛЕВІЧ Ніл (1931) — народны паэт
Беларусі (1991).

Алесь Гурло

К. КАЛІНОЎСКИ

З агнём ў вачах, з душою брата,
На вуснах з клічам

вызвалення,—

Агорнен ўвесь агнём сумленьня
Ён з вёскі ў горад, з кузьні ў хату

Ішоў па землях беларускіх,
І, як прарок, прарочыў людзям—
Сваім братом, што шчасьце будзе,
Што на шляхох на гэтых вузкіх,

Дзе ўсё застыгнула ў тумане,
Няма прастору дзе для волі,
Дзе чутны стогны, енкі болю,—
Вялік прастор дзеля змаганьня.

І сам, узяўшы меч ваяцкі,
З дружнай вернаю па працы
Пайшоў зь няволяю змагацца,
Здабытак палячы магнацкі...

І зацягнулась бойка доўга,
Бо вораг моцны быў, трывалы;
Але што далей — раць дрыжала —
Расла варожая трывога.

— Браты! за намі перамога,—
Зычэў той вокліч, нібы рэха;
І адгукалась шчасьце сьмехам
Паўздоўж змаганчаскай дарогі.

Будзіла веру навальніца,
Уліваўшы ў мора сьвежасьць
плыні...

За лепшы лёс сваёй айчыны,
Браты, мы далей будзем біцца!—
— Ліецца кроў на землях нашых:
Забраці хочуць ў нас айчыну
Паны, абшарнікі чужыны,
і пот і кроў нашу забраўшы!

— Браты! Ці аддамо— што наша?
Не аддамо — здабыць павінны!—
Так адгукнуўся кліч арліны,
Да бойкі новай заклікаўшы.

Але змаганца лёс свавольны
Падвёў, а кат адзеў вярхоўку,
З агіднай катняю знароўкай
Спытаўшы: «Што, цяпер давольны?»

— Ужо блізак час майго сканання,
Аддаць адказ я ўжо бязвольны...
А вы, браты, далей к змаганню,
Вы быць павінны сора вольны!...

Апошні ўздых — Яго ня стала...
Але той першы ўздым адвагі,
Што быў збавіцелем ад сьмагі,
Вярхоўка, куля не адцялі...

Гэроя памяць заўжды вечна,
Яго заветы — сымболь веры;
Народ шануе ўсё бязьмеры,
Што жыцьцём поўна, чалавечна.

І вось зь вякоў ад году к году
Мацнеў уздым за вызваленьне;
Прайшоўшы ў наша пакаленьне,
Ён зьліўся з воклічам: Свабода!

1924

ГУРЛО Алесь (1892—1938) — паэт,
празаік. Улетку 1930 г. арыштаваны й
высланы ў Самару, дзе й памёр. Ягоны
верш (публікацыя наводле час. «По-
лымя». 1924. № 2) — адзін зь першых у
айчыннай Калінаўскіяне.

Алесь Дудар

КАСТУСЬ КАЛІНОЎСКИ

Беларусі паўстаўшай слава,
Беларусі — ў пояс паклоны.
Хай мінулае цемра заслала —
А змаганьня не забыць ніколі.

Эх, Кастусь... Балоты памераў,
А ў лясках, як у бацькавай хаце.
Беларусь табе паверыла —
За табою пайшла змагацца.

Беларусь — не царам маскоўскім.
Беларусь — не варшаўскім панам!
Зазьвінелі ў лесе бярозкі,
Дуб стары галаву падняў.

Забуяніла ў полі рэхам:
— За мужычую праўду — у бой!..
Не Ілья па хмарах праехаў,
Не Пятро зазваніў булавой...

А пасля — астрожныя краты..
Што з таго, што жыццця не стане.
Твае сьлёзы важыць на караты:
— Залілі, загасілі паўстаньне...

Скалыхнуўся натоўп на Лукішках:
— На Беларусі няма шляхты!..
Можа, кат успомніў за кілішкам,
Як памёр мяцежнік пракляты.

Маліцца — не наша справа.
Кастуся мы папросту ўспомнім:
Беларусі паўстаўшай — слава,
Беларусі — ў пояс паклон.

1925

ДУДАР Алесь (сапр. Алесь Дайлідовіч;
1904-29.10.1937) — паэт. Аўтар сьлін-
нага верша «Пасеклі наш край папа-
лам...», за які быў высланы ў Смаленск.
Пазьней расстраляны.

Анатоль Дэбіш

КАСТУСЬ КАЛІНОЎСКИ

(Трыпціх)

«Мы сьядога ўсе ўжо ведаем, што чалавек
вольны — гэта калі мае кусок сваёй зямлі,
за каторую ані чыніш і аброку не плаціць,
ані паньшчыны не служыць; калі плаціць
малыя падаткі, і то не на царскія стайні,
псярні і курвы, а на патрэбу цэлага наро-
да; калі не ідзе ў рэкруты чорт-ведае гдзе,
а ідзе бараніць свайго краю тады толькі,
калі непрыяцель надыдзе, калі робіць
усенька, што спадабае і што не крыўдзіць
бліжняго і хвалы боскай; і калі вызнае ту
веру, якую вызнавалі яго бацькі, дзяды і
прадзеды. От што вольнасьць значыць...»
«Мужыцкая правда»

1

Касінеры
Косы зьвіняць і сякеры,
Гоман і сьмех ля мяжы.
Хлопцы ідуць, касінеры —
У бітве галовы злажыць.

Не дзеля нейкай забавы —
У бой за свабоду ідуць.
Хутка на дол на крывавы
Голавы іх упадуць.

І захлынецца гарачай
Кроўю сьвятая зямля.
Горка матулі заплачуць.
Птушкі пяць у палях

Сьціхнуць... Сялянскія хаты
У сінім заенчаць агні.
Сеяць не выйдзе араты
У поле ў гэтыя дні.

2

За кратамі

...І сьлёзы — стануць торфам
і каменнем,
Крывёю сок кляновы пацячэ.

Але народ не стане на калені,
Народ жывы... Народ жыве яшчэ.

Няхай вы рукі струшчыце і ногі,
І вочы, з жаху, выкалеце нам —
Мы будзем жыць і са сваёй дарогі
Не зьвернем... свой народ я не
прадам!

3

Мы помнім пра цябе, Кастусь!..

Ёсьць шлях адзіны —
Скрозь змрок і жах.
Ён да Айчыны —
Адвечны шлях.

Шлях празь нядолю,
Дзе сьнег, імгла.
Той шлях — да волі
І да сьвятла.

Той шлях — з палону...
Не, ён не ў сьне...
Па ім да скону
Ісьці і мне.

Мікола Ермаловіч

Як верыцца цяжка,
Што ў нас Каліноўскі радзіўся,
Што нам нашу праўду
Ён сеяць аддана пачаў.
Што клічам ягоным
Наш дух змардаваньня будзіўся.
Што з воч нашых ён
Сьлепату векавую здымаў?

Няўжо разам зь ім
Наша праўда была закавана
І катам бязьлітасным
Узьведзена на эшафот?
Няўжо разам зь ім
Наша праўда была пахавана,
Каб жыў у чужацкай хлусьні
Беларускі народ?

ЕРМАЛОВІЧ Мікола (1921—2000) —
гісторык-публіцыст, пісьменьнік,
паэт, заснавальнік айчыннай раман-
тычнай гістарыяграфіі, «якая суня-
рэчыла афіцыйным савецкім канцэп-
цыям гісторыі Беларусі».

На самым пачатку 1990-ых да
гісторыка прыйшло афіцыйнае прыз-
нанне: за кнігу «Старажытная Бела-
русь» ён атрымаў Дзяржаўную прэмію
імя Кастуся Каліноўскага (1992).
Загінуў трагічна 4 сакавіка 2004 г. пад
коламі таксі, на пешым пераходзе.

Публікацыя С. Панізьніка:
Новы Час, 2003. № 2 (7).

ДЭБІШ Анатоля (1962) — паэт
«сьхільны да паяднаньня гісторыі з
сучаснасьцю» (В.Смоляская), пра што
сьведчыць ягоная паэма
«Курапаты—37».

Алесь Жамойцін

КАСТУСЬ КАЛІНОЎСКИ

Паэма

1. Прадзецца нітачка твая...

Прадзецца нітачка твая
У агульным лёсе тонка-тонка.
І зорны бляск на ёй здаля
Мо будзе ніткай-упляцёнкай?..

Яна ў стракатым палатне
Струной нацягнецца тугою.
І, можа, Ткаляля сутыкне
З такой жа звонкаю — другою.

Натугай кросны задрыжаць,
Заціхне Ткаляля у зняменьні,
Імгненна ніткі адзвіжняць,
А мо парвуцца ў тым спляценьні...

Прадзецца нітачка твая
У агульным лёсе тонка-тонка.
І зорны бляск на ёй здаля
Хай будзе ніткай-упляцёнкай!..

2. Мой ты народзе?!

*Жадаючы даць асьвету народу,
неабходна спачатку яго вызваліць.*

Тадэвуш Касьцюшка

Жоўтыя летапісы прад вачыма.
Крокі крывавыя Белай Русі...
Гонарам-крыўдаю Маці-Айчыны
Сэрца напоўні і цёмным нясі.

...Вернападданы імперскі гісторык
Горды народ апісаў як рабоў;
«Каўтунаваты, забіты і хворы;
Лёгка цягае ланцуг кайданоў...»

Багна сьмярдзючая велькай
дзяржавы,
Жабы на варце ніколі не спяць.
Не, не чапаюць пакорных і

млявых,—
Тыя спакойна і ўдзячна сьмярдзяць.
Мой ты народзе, ці не задыхнуўся?..
Сына ты зможаш увагай сагрэць?

Сына, што рушыцца сьмела
памкнуўся?
Сына, што голас адважыўся мець?!

3. Падарожжа па роднай зямлі

— Добры дзень, людзі добрыя!
— Добры дзень!
Ты заходзь, чалавеча, апратку зьдзень.
Сядзь на покуць, спачынь,
наш далёкі госьць.
Выбачай, што не тлуста —
заўсюды пост.

Выбачай — невясёлы сустрэчны спеў,
Ды такі нашай долі зачын-прыпеў.
Пахавалі заўчасна дзіцяткаў двух,
Ды й самім, можа, лепей за той парог...

Мо не трэ было б спіну так цяжка гнуць;
Мо не трэ было б крыўды праз
душу пхнуць...
Мы б варылі там добра
смалу ў катлох,
Так варылі б — курэла б
на ўсіх панох!..

...Сонца коціцца з неба; рукой дастаць...
— Кажаш, сынку, каб гэта...
паноў прагнаць?..
Грэблю мосьціш праз багну,
масьці сьмялей,
Дай Бог табе сілы і верных людзей!..

4. Людзі накормяць, прытуляць...

*Ясна сонейка з неба коціцца.
А мне да матулі ў госьці хочацца.*
З народнай песьні

Ласка, увага — у кожнай тут хаце,
Ласка зусім незнаёмым людзей.
Згадка аб рана адплаканай маці
Коціць туманам да сьветлых вачэй.

Людзі чужыя накормяць, прытуляць,
Людзі чужыя «сынкам» назавуць.
Хоць на хвіліну вярніся, матуля,
Хоць бы імгненьне са мною пабудзь!..

Вецер у дрэвах самотна скуголіць,
Сьцежка расою-сьлязамі блішчыць.
Родная хата кутамі зняволіць —
Ласкі ў мачахі не дапрасіць...

Людзі чужыя накормяць, прытуляць,
Хлеба апошняга ў торбу дадуць.
Вочы сіротнай Радзімы-Матулі
Клічуць і клічуць, наперад вядуць.

5. Сон

Сьвішча бізун па распятай зямлі,
Розгі распісваюць душы і целы...
Але народу майго не змаглі,
Душы не ўміёрлі ў целах збалелых.

...Сон падыходзіць, бярэ пакрысе,
Мышы са столі цярушаць кастрыцу.
Моцна паснулі стамлёныя ўсе —
У хаце сялянскай прарочае сьніцца.

Быццам стаю я на стромай сьцяне,
Як на зямлі — гэтак цьвёрда ступіўшы.
Зьнізу чынушы, жандары мяне
Цягнуць да долу, за полы схапіўшы.

Чуюцца крыкі: «А со то за шам?!»
«Это еще что за самоуправство?!»
Цьвёрда трымаюся, ведаю сам,
Што мне патрэбна ў хаце, бяз радцаў!..

Скідваю моўчкі ўніз абразы,
Вешаю родны і блізкі, як маці;
Унізе ад злосьці гучней галасы,
Цьвёрда трымае сьцяна ў маёй хаце...

6. Спазнай гісторыю Радзімы!

*Таму, хто танцуе пад чужую дудку,
даводзіцца й спяваць не сваім голасам.*

З народнага

Спазнай гісторыю Радзімы,
І можа, ў сынавых грудзях
Азьвецца мова, што ўзбудзіла
Цябе на матчыных руках.
Азьвецца, здзівіць, захвалюе,
Прымусіць пільна паглядзець:
Ці твой народ жыве-пануе?

Ці стогне, кінуты нямець?..
Служыць чужынцам не спяшайся,
Паспееш быць паслугачом.
Зямельцы матчынай прыдайся
І галавою, і плячом.

Калі ты ўспомніў маці словы,—
Ёсьць брацтва верная рука,
Яна і меч прыняць гатова,
І грань пакутнага цьвіка...

7. Грай, іграчу, сып, іграчу!..

*Вясельле Зыгмунта Серакоўскага
адбылося 30.07.1862 г., а 27.06.1863 г.
яго навесілі на Лукішскай плошчы
за ўдзел у паўстаньні.*

Не стаяць коні ў сад галавою,
А стаяць коні ў вялікую дарогу.
З народнай песьні

Хмельнае гудзе застолье,
Маладыя — быццам краскі.
«Госьці» з рознага вакоўля,
Усе свае, ніводнай маскі.

Костусь позіркам ласкае
Камандзіраў сваіх верных.
Зь іх амаль што кожны мае
За плячыма гарт Палермо ¹.

Брацтва выспеліла сілу,
Ох, як цар яе адчуе!..
...Зыгмунт гарача і міла
У вусны любую цалюе.

— Грай, іграчу, сып, іграчу!..
Сёньня цеш братоў іграньнем!
Можа, заўтра ўжо закрачуць
Чорны птушкі над каханьнем...

Грай, іграчу, сып, іграчу!..

¹ Ваенныя кіраўнікі паўстаньня
праходзілі падрыхтоўку ў спецыяльных
школах за мяжою, у тым ліку ў Італіі.

8. Сухая ігліца спадае на дол...

*Прысьніўся мне сон дзіўненькі,
Што памёр мой брат радненькі.
Вялю коні закладаці —
Ехаць брата адведаці...*

3 народнай песьні

Сухая ігліца спадае на дол,
Сухія лісты пакідаюць галіны.
Нямеюць калені прад сьвежым
капцом,
Як быццам сьлязьмі налілася каліна.

Замнога сіротаў на гэтай зямлі,
І любіць іх Бог, ды бяз долі пускае...
А шчасьця захочуць — сухоты бяры,
Сухоты не возьмуць — турма даканае.

І сьмерць прыбірае заўсёды часьцей
Сірот бяз зямелькі, сіротаў бяз маці...
І колькі ж патрэбна гаротных
касьцей,
Каб з гэтае багны сьмярдзючай
узьняцца?!!

Сухая ігліца спадае на дол,
Сухія лісты пакідаюць галіны.
Рашучая постаць над родным капцом.
Як помста з вачэй — палыхае каліна...

9. Вясна 1863-га

Многа лісьцяў зімавала на дубах;
Папярэджвае народная прыкмета:
Многа душ людскіх паляжа ў далах,
І дажджоў амаль не будзе ведаць лета...

Недзе сонца там, за дубам, устае,
І гарыць агнём багровая лістота.
Хто крывёй сваёй зямельку пералье;
Хто вітацьме той чаканы дзень
свабоды?!

Вараны канёк падыхвае ў спіну,
Сем кашуль шаўковых захінулі цела.
Іх Марыська любаму свайму,
Як бы замаўляючы, надзела...

Што ж, пара склікаць народ, пара!

Каб і там, у Зімнім, задрыжалі!..
Каб, як гэта яркая зара,
Котлішчы агідныя ўспалалі!

10. Як шабля,
узьвіўся ўгару маладзік...

Як шабля, узьвіўся ўгару маладзік,
Брычка ноч працінае стралой.
— Гэй, жандар, уставай!..
Дзе твой шпik?..
Што ж вы дрыхнеце пільнай парой?!

Як іскры, бялеюць усюды лісткі,
Узгарацца яны раніцой!..
Не патушаць ужо іх
жандараў сьвісткі,
Не прыцішыць шматлікі канвой.

«Мужыцкую праўду» нясуць мужыкі,
Голас госьця варушыць спакой:
«Мы самі за рукі дружней, дзецюкі,
Шукацімем долі другой!..»

Як шабля, узьвіўся ўгару маладзік,
Палыхаюць маёнткі зарой.
Ці воля чакае, ці жудасны цьвік,
А ў багнун назад — ні нагой!..

11. Трыццаць звонкіх у шапку

Сем кашулек шаўковых
Згубы цела не клічуць.
Толькі трыццаць дармовых
Зноў Іуда палічыць...

Трыццаць потам не літых,
Не мазольная плата;
За цьвікамі прыбітых,
За праданага брата.

...Ён і вочы прымружыць,
Ён і душу стрыножыць...
Але ў шапку не дужа —
Цэлых трыццаць паложачь.

...Сем кашулек шаўковых

Згубы целу не клічуць.
Толькі трыццаць дармовых
Зноў Іуда палічыць...

12. Спатканьне з Марысяй

*...А хто ж тое вядзерца дастане,
Той са мною на ручнічак стане.*

З народнай песьні

Не плач, каханая, не галасі,
Дай прытулю цябе да сэрца.
Цябе я столькі перасьніў,
І ўсё зь вядзерцам над азерцам.

Даруй, я шчасьцейка вядро
Жадаў табе адной дастаці.
Я меў адзіны скарб-дабро:
Радзіму, люблю і брацьцяў.

З такім бы скарбам жыць і жыць,
А не на вісельні матляцца...
Не плач, галубка, раскажы
Дзяцям, унукам праўду брацтва.

Не плач, каханая, не галасі,
Дай прытулю яшчэ да сэрца,
Цябе я столькі перасьніў
І не дастаў таго вядзерца...

13. Бывай, народзе!..

Грозна-глуха гудзе натоўп,
Сьнег нагамі стаптаны ў ваду.
Прагнай вісельні гадзіна-стоўб
Працягнуў сваё колка-пятлю.

Позірк торапка йдзе па людзях,
Хоць бы брата сустрэць пагляд...
Ёсьць!.. адзін... вунь другі ў радах
Сэрца з радасьцю б'ецца ў лад.

Час няўмольна сячэ адлік...
Як спяшаюць здушыць мне рот.
Вунь у ката нервовы цік,—
Аж не ўстоіць спакойна бот...

Скора, скоры папоўню рай...
Ды глыбока ўжо карані...
— Гэй, народзе, здароў бывай!..

І ў свабодзе мяне спамяні...
...Ціха-ціха, замёр натоўп,
Сьнег нагамі стаптаны ў ваду.
Чорнай вісельні гадзіна-стоўб
Зацягнуў сваё колка-пятлю...

14. Слова нашчадка

Кветкі ярка пякуць пліту,
Не магільную — страты знак.
Тут сваю абарваў вярсту
Наш з табою Кастусь. Аднак

Жыў такі ад паўстаньня жах,
Што рашыла таемна знаць
Ненавісны бунтоўны прах
У Гедыміна гару схаваць.
Вораг думаў, праз час які
Там не знойдуць сьлядоў магіл.
Не ўлічыў, што самы вякі
Абясьмерцілі гэты схіл.

У ГІСТОРЫЮ лёг Кастусь,
Больш ніхто ўжо не ляжа так.
Сьцэле брацтва сьвяты абрус —
Той магілы гарачы знак...

ЗЬ НІЗКІ

«ДУДКА МІЖ КАЙДАНАЎ»

*Ад пустых слоў ніва не зазелянее.
Усходняя народная мудрасьць*

1. Клічуць сыны народ

Зьвіняць праз Расію ў Сібір
кайданы,—

Цар скасаваў прыгон...
Заходняга краю ўдалыя сыны
Змесьці клянуща трон.

Бывай жа, навука, кар'ера, бывай,—
Нельга ўбаку стаяць.
Празь меру салодкі імперскі рай,
Зубы ажно трашчаць.

Ўсьсеў Беларусі на грудзі арол,

Хоча ў дзье дзюбы піць...
Устаньма, браты, хто ў лёце сакол,
Станьма арла зваліць!

«Бязмоўны, пакорны тутэйшы
мужык;
На думкі-жаданні — няўрод», —
Дарма задаволены тронны язык;
Клічуць сыны народ!..

4. Змоўклі Лукішкі...

*За такія хвіліны ненавідзяць дзесяць гадоў,
помсьцяць усё жыцьцё. Гора тым, хто
даруе за такія хвіліны.*

А. Герцэн

Колькі братоў злажылі галовы,
Колькі сатне іх кат!..
Выплыла сьлізкае здраднае слова, —
Душыць усё падрад.

Справа сьвятая ў муках канае.
Стаў пад пятлю й Кастусь.
Радасна дзюбы арол трымае.
Дзеліць жалобу Русь.

Змоўклі Лукішкі, чуюцца ўсхліпы,
Сьцяліся дзецюкі..
Вунь як настырчылі боязна хібы
Штатныя ганчакі.

Сьветлы Кастусь, як апошняя зорка,
Зараз ужо згарыць..
Ные нага, і жыцьце агоркла,
Заўтра — пятлёй вісіць...

8. Галасы на вадзе

Месяц золатам водбліск на рэку
кладзе;
Вільня лепшую долю сьніць.
Галасы на вадзе... галасы на
вадзе...
Хтосьці вяжа размовы ніць:

— Я народу свайму
кнігу першую даў,
Мова ж наша — цудоўна, брат,

Ты каб новыя кнігі на ёй напісаў
Для сьвятых беларускіх хат...

А вось голас другі, так знаёмы
да сьлёз.
— Помніш, братка, я верш любіў.
Вось бы ім ты мужыцкую праўду
узнёс,
З думаў цяжар кайданны зьбіў.

Назвацца паэтам сьвятой зямлі, —
Гонар большы ці можна мець!
Колькі талентаў нашых цямніцы
зьвялі..
Ды ўсё роўна мы будзе пець!!!

12. Суд над паэтам

Шкада, ўжо нічога, паэце, не чуеш, —
Крышталіць вадзіцу жвіровы
пясок, —
Як вершам крамольным ты цара
муштруеш;
На суд цябе клічуць, Мацей
Бурачок...

Няма там паэта, а судзяць зацята:
За кніжкі мужыцкія — вон у Сібір!..
Ты чуеш, паэце, — удзячная плата.
Крышталіць вадзіцу
бяскончую жвір...

Ўжо будуць і судзьдзі асуджаны
скара.
Ідуць званары пазваніць на мячах.
Цяпер-то гатовы і стрэльбы, і порах,
І гнеў набалелы ў ясных вачах!..

І грывнецца долу, каб болей
не ўзьняцца
Пракляты двухдзюбы
і «прочая» гнюсь.
І ўпіша імёны ўчалелае брацтва
На ўдзячнае дбаньне ў Белую
Русь!..

БАЛАДА ПРА ЎЦАЛЕЛЫХ
ПАПЛЕЧНІКАЎ КАЛІНОЎСКАГА

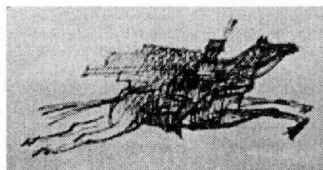
Зоркі цьмяна высвечваюць ветах,
Як стамлёны у бітвах клінок.
На адвечных арбітах планеты
Не зматаюць бясконцы клубок.

Над ракою ўздыхае цяпельца
На задумлівых тварах сяброў.
Хто ж мы – вартыя жалю тапельцы
На каменных далоняў вякоў?..

Ні кала, ні двара, ні бажніцы;
Толькі воблакі вольна плывуць.
Зноў чужому па звычцы маліцца;
Зноў пакорліва спіны сагнуць?..
...Ды з туманаў вынырваюць коні,
Зброя коньнікаў грозна зьвініць, –
Старажытная наша Пагоня
Да агню на ратунак ляціць.

Весялей уздыхае цяпельца;
Праясьняюцца твары сяброў.
Не астыць беларускаму сэрцу
На каменных далонях вякоў!..

1989

ЖАМОЙЦІН Алясь (1955) — паэт.
Фенаменальна, што гістарычныя паэ-
мы «Кастусь Каліноўскі» і «Дудка між
кайданаў» склалі першы
паэтычны зборнік Жамойціна
«Азірнуўшыся – не скамянею»
(Менск, «Першая кніга паэта», 1989).

Васіль Жуковіч

ПРАЎДА КАСТУСЯ
КАЛІНОЎСКАГА

Так, той толькі жне, хто пасее.
Не, рукі ў сяўца не дрыжаць,
пасеяць ён горкую праўду паспее,
каб волю жаданую жаць.

...Пятля абвіла яму горла,
у цемры патоплены дзень.
Ды чэснае, вольнае слова не ўмёрла,
магутнае рэха ідзе,

ляціць над галечай, раскошай,
ва ўсе далятае куткі.
...Мужыцкая праўда каштуе пяць
грошаў...
Няма ёй цаны, дзецюкі!

1988

...ПЯТЛЮ ЗДЫМАЮЧЫ З
ПАЎСТАННЯ
Аакраверш

Калі прыходзіць верны час змаганьня, –
А ён – у ходзе ўсіх-усіх эпох, –
Любоў вышэйшую дае герою Бог
І з ёй – гатоўнасьць да
выпрабаваньняў...
Няхай бы ворагаў Ты перамог –

О, як наш край расьцьвіў бы!
Неўміручы
Ўладар, прарок свабоды немінучай,
Свой дух магутны ў праўдзе ты
зьбярог.
Каб волі час наблізіць, бяз ваганьняў
Ідзеш, пятлю здымаючы з
паўстаньня.

ЖУКОВІЧ Васіль (1940) — паэт.

Янка Золак

1863

Ня звонам зьвініць сьпелы колас,
Ня вецер шуміць у траве, —
То праўды мужыцкае голас
Народ на змаганьне заве.

Ня бура-пярун з бліскавіцай
Грукоча, грыміць над зямлёй, —
Над змучаным краем ірдзіцца
Народнае волі узылёт.

Прыслухайся! Гэта ня громы,
Ня дзікі разбойніцкі сьвіст, —
У жаху сьмяротным харомы
Дрыжаць, як асінавы ліст.

У змучанай катам краіне
Вызвольніцкі ўзьвіўся штандар,
Да неба пагрозьліва хлынуў
Народнае помсты пажар.

Ня зьзяньне на небе віруе,
Ня сьвеціць на моры маяк, —
То сілай паўстанцаў кіруе
Кастусь Каліноўскі — ваяк.

Ён люду свайму і Радзіме
Здабыць хацеў шчасьця пару...
Яго легендарнае імя
Запомніць навек Беларусь.

26 студзеня 1946 г.

Сяргей Законьнікаў

КАСТУСЬ КАЛІНОЎСКІ

З агаркам сьвечкі ў лабірынце
лесьвіц
Не быў ён схоплен, а сышоў уніз,
Дзе хмары на крыжы касьцёлаў
лезьлі,
Дзе Вільні разьбягаліся агні.

Паходнямі гарэлі яго вочы
Якім не тухнуць доўгія вякі,
І толькі вецер выдзімаў праз вокны
«Мужыцкай праўды» белыя лісткі.

Нібы зубамі, ляскатаў затворам
Жандар зьбялелы змрочна на двары.
Русавалосы малады затворнік
І кулю ад сябе адгаварыў.

У белай сьвітцы, з палатнянай
торбай,
Жывы, як праўда, зьнік паміж
людзей...
Ён быў на «ты» з грывотнаю
гісторыяй,
Ён смела празь вякі на нас глядзеў.

Яго імя мы помнім і ў нягодах,
І ў час шчасьлівай, бы вясна, пары,
А нашы сэрцы, поўныя свабодай,
Гараць, як Каліноўскага кастры.

1969

Янка Золак (сапр. Антось ДАНИЛОВІЧ,
1912-2000) — паэт, выдавец,
эміграцыйны дзеяч.
У «Біябліяграфічным слоўніку
беларускіх пісьменьнікаў»
ягонага біяграму няма.

ЗАКОНЬНИКАЎ Сяргей (1946) —
паэт.

Васіль Зуёнак

Зянон

РАЗЬВІТАНЬНЕ КАЛІНОЎСКАГА

ДЗЕНЬ ЖАЛОБЫ

Хто адгадае і хто адкажа,
Пакуль маўчыць народ,
Якая праўда на сэрца ляжа
Мне праз тысячу год?

Адно толькі знаю: Бог нас пакінуў.
Страшней пятлі і турмы,
Калі мы ўсё яшчэ не краіна:
То край, то ўскраіна мы.

Адно толькі знаю: паўстаць за волю —
Сваю — павінен народ.
Іначай вольным не быць ніколі.
Рэкі ўзрываюць лёд.

Шляхі не купляюць за пяць капеек —
Бяруць іх жыццём сваім.
Бунт не на плошчы — у сэрцы сьпее
І памірае ў ім.

Пакуль застаецца з нашага стану
Хоць бы адзін жывы,
То не лічыце справу прайгранай.
Народ прад'явіць правы.

1983

ЗУЁНАК Васіль (1935). Паэт, празаік,
літаратуразнаўца. Званьне кандыда-
та філалагічных навук атрымаў за
абарону дысэртацыі «Грамадзянская
паэзія на старонках сучаснай бела-
рускай перыёдыкі» (1973). Доўгі час
«кіраваў» нашай літаратурай: з 1982 г.
— сакратар, з 1989 г. — першы сакра-
тар, у 1990—1998 — старшыня Саюза
пісьменьнікаў Беларусі.

Памяці
Кастуся Каліноўскага

Устаньце, браты!
Сёньня 22 сакавіка —
Дзень жалобы нашай.
Не кажыце ні слова сёньня.
Слухайма, як крапаюць
кроплі са стрэх
За тры дні да Зьвеставаньня
У Дзень жалобы нашай.
Слухайма, як рыпяць
зьледзянелыя дрэвы
пад ветрам
У хвойных лясх
За тры дні да Зьвеставаньня
У ноч жалобы нашай.

Слухайма, што прарочаць героі на
плошчах
У спутанай цішыні
За тры дні да Зьвеставаньня
У час жалобы нашай...

1988

ВЕЧНАЯ ВІЛЬНЯ

І вось я зноў
На імгненьне вярнуўся з чужыны.
Як жывецца мне Вільня!
Сонца заходзіць за сьветлы касьцёл,
Арганы, імша,
Птушак зграй.
Каўкі лятуць
з-пад шыбеніцы
Кастуся...

2001 г. Вільня

ТАМ, ДЗЕ ЛЯЖЫЦЬ КАСТУСЬ

Я — на гары Замкóвай.
Асеньня раса.
Там за плячыма, у даліне —
Магіла Кастуся.

Уся Вільня пад гарой.
Як некалі, прасьцяг:
Касьцёл сьвятога Яна,
Ня наш лунае сьцяг.

Загіблая сталіца,
Наш зрабаваны сьвет.

Хацеў бы памаліцца,
Марыськіна краса,
Над неадпомшчанай магілай
Героя Кастуся.

2002.

ЗЯНОН (сапр. Пазьняк Зянон, нар. 1944) — палітык, грамадзкі дзеяч, ідэалаг і заснавальнік айчыннага Руху Супраціву «Беларускі Народны Фронт «Адраджэньне» (1988; цяпер Кансерватыўна-Хрысьціянская Партыя — КХП БНФ), археолаг (адкрывальнік Куранатаў — месца масавага расстрэлу беларускага народу расейскімі карнікамі), пісьменьнік, паэт. З 1996 г. у вымушанай эміграцыі (ЗША, Польшча), дзе, апроч здабыцця хлеба надзённага, працягвае актыўную палітычную і культурную працу («Глёрыя Патрыя», 2000; «Беларуска-расейская вайна», 2004; «Прамаскоўскі рэжым», 2005; «Добрая фатаграфія» (2012) і інш.

Міхась Кавыль

ВІЛЬНЯ

На захад з торбай суму, гневу
Ішоў я Гострай Браны міма.
Абрушваў вечар зор улеву
На Вільні шэрыя кілімы. [...]

Ў абдыме стомы і самоты
Ня я адзін, прагнаны рыцар,
Схаваўся ў могілак цянёты
Пра незабыўнае забыцца.

На грудзях прашчураў далёкіх —
Няхай даруюць: бязь іх згоды —
Адчуў я зноў спакою дотык,
Ліствы зялёнай цёплы подых.

Ды сон ня йшоў. Блукаў ён дзесьці
Па Менску вогнішчах, руінах.
А тут, у гэтым ціхім месцы,
Вадзіў яго Франціш Скарына.

Ішоў ён думны па Антоклі
І мерыў літарамі зоры.
Вунь там, дзе хмары ў сінцы змоклі,
Няпоўны месяц цяў вузору.

Першадрукар рукой умелай
За словам клаў сьвятое слова...
Мой сон, як сьвечка дагарэла,
Пайшоў па пляцы Мураўёва.

Не затрымаўся каля «шышкі»:
Абрыдла з бронзы морда ката.
Сьпяшаўся трапіць на Лукішкі,
Дзе адбывалася расплата.

І валасы ўзьняліся дыбам:
На склютам зраненьня дошкі
Ўзышла нязмераная глыба —
Кастусь Сямёнаў Каліноўскі [...]

КАВЫЛЬ Міхась (сапр. Язэп Лешчанка, нар. 1915) — паэт-эмігрант (ЗША), «аўтар першага ў беларускай паэзіі вянка санетаў», ад 1999 г. зь ім няма кантакту ў дасьледчыкаў ні на эміграцыі, ні ў метраполіі» (М.Скобла).

Уладзімір Караткевіч

НЯВЕСЬЦЕ КАЛІНОЎСКАГА

Нейдзе поруч ляжалі дарогі,
Кліч каханьня ляцеў ад ніў,
Але ён не кахаў нікога,
Бо занадта радзіму любіў.
Варты лепшага у сьвеце каханьня,
Рана скончыў мужны палёт,
Русы хлопец золкім сьвітаньнем
На высокі ўзышоў эшафот.
Плач людскі барабаны крыюць,
І ад пошчаку глухне зямля,
На высокую гордую шыю
Ўспаўзае змяёю пятля.
З плачам жоравы пралятаюць.
Курганы і магільны жвір,
Не палітая ніва сьвятая,
Плач жанчын, эшафот і Сібір.
Нікне гожаю галавою,
Па нязнанай страце ўздыхай.
Дарагая, ты стала ўдавою,
Не пабачыўшы жаніха.
Вашы кветкі ў лугах завялі,
Месяц марна згарэў над ракой,
Ты чакала яго, а стала
І нявестай і жонкай чужой.
І чамусьці ў сэрцы як рану,
Я нясу твой нязбыты лёс,
Не даруючы ўсім тыранам
Не пралітых табою сьлёз.

1960

З трагедыі

«СЬМЕРЦЬ І НЕЎМІРУЧАСЬЦЬ»

Я – Беларусь... Я – чорная зямля...
Я – маці ўсіх дзяцей маіх.
І ўсіх гасьцей, што прыйдуць з
добрым словам
На берагі маіх празрыстых рэк.
Нямнога, пэўна, знойдзеца такіх,
Што злом мяне успомняць.
Толькі тыя,
Што сьмерць прыносілі ў мае палі
І зараз спяць на дне маіх курганаў.
Я – перад вамі... Паглядзіце... Рукі...
Стагодзьдзі працы – шрамамі на іх.

Я – ў чорным. Але быць бы мне
ў барвяным
Ад рэк крыві, што працяклі па мне...
Якой была я сьветлаю дзяўчынай!
Ў каралах арабін, ва ўборы ясным
Зь зялёнага атласу і ў сапфірах
Маіх азёр бязмежных і крыніц.
І цар прыслаў – мяне ў рабыні сватаць –
Сваіх паноў зь мячом, сьвінцом, агнём...
І вось я скінула свае ўборы
І чорны плашч усклала. Ў соты раз.
Але ў бясконцых, страшных гэтых бедах
Не апусьціла я сваіх вачэй...
Вы, што глядзіце зараз мне ў зяніцы,
Вы, сьветлыя, вы, добрыя, вы, дзеці
Вялікія мае, павінны ведаць
Паданьні краю.
Вось, вазьміце крылы,
Якія Вас туды перанясуць...
І уявіце, што якраз сягоньня
Расыпаліся вёскі і палацы
Чырвоным жарам. Шыбеніцы страшна
На раздарожжах стогнуць па начах...
Па жылах рук маіх ідуць салдаты
І валяць родны лес наўсцяж дарог,
І паляць пушчы, каб ніхто не здолеў
Схавацца там са зброяй і страляць
Па карніках. Яны ж паўсталі, дзеці,
Не вытрымалі рабства і цяпер
Ляжаць, забітыя рукой варожай,
Між зрынутых калон маіх лясоў.
Не будзе дрэваў – і мяне не будзе...
Паслухайце... Вось... Вось яшчэ...
Яшчэ.

І уявіце, што сягоньня, зараз,
Выходзяць лепшыя сыны змагацца.
І рог гучыць. І раўкаюць гарматы.
І мужыкі, што верылі спачатку
Ў цара, цяпер за лепшымі ідуць.
Ўзняўшы вілы ў зарыва... І гэта
Зрабіў адзін з сыноў маіх... Кастусь.
Сын той зямлі, што несла крыж
пакуты...

Натоўп кіпіць. Гудзе, віруе горад,
А ты, прыкуты да яго цясьнін,
З трывогаю няўлоўнай адчуваеш
Няўмольны лёс, што абступіў цябе.

І побач сьветлая мая, сьвятая,
Якой не сьмерць – сусьвет бы падарыў...
Прыслухайся да шуму: горад спіць.
Прыслухайся да шуму: спіць Зямля.
Спіць воля ў турмах, праўда –

ў катавальнях,
І людзі спяць, абпіўшыся хлусьнёй...
Нічога... Ёсьць такія, што не дрэплюць.
Такія не даюць сабе дазволу
Любіць што-небудзь, акрамя свабоды.
Няшчасна закаханыя ў яе,
Адрынутыя ёю ў сьмерць і ў турмы,
Яны пажнуюць найлепшых закаханых
Праз трыста год. У новы вольны час,
Калі прамовіць нейкая дзяўчына:
«Чаму я не жыла тады, матуля?
Чаму не йшла на бітву сярод іх?»
Ты будзеш жыць і танцаваць, дзяўчына,
Кахаць... А ў нас крык гневу рвецца
з вуснаў...

Сланечнік мой, прамень мой
сьветлы,

добры...

Гляджу усьлед, і ад пяшчоты сэрца
Спыняецца. А ты, мая зямля,
Глядзіш мне ў вочы змрочнымі вачыма,
І нема замірае мой язык.

Паўза.

Ідзе... З Дамініканскага завулка,
Дзе мураўёўскі, чорны той засьценак,
Сьвятло касое падае пяшчотна

На плечы, твар і золата касы...
О, як ты будзеш танцаваць сягоння,
Якім жывым і цёплым захапленьнем
Заззяюць вочы мілыя. І руку
Адчую я ў сваёй руцэ. І вочы
Ніжэй сваіх вачэй убачу я.

І вусны мне раскрыюцца насустрач,
Як кветка цёплая насустрач сонцу...
А потым... Што казаць аб тым,

што потым...

Дадому з балю разам не паедзеш...
І я ў сьвятле бягучых літароў
Не буду цалаваць тваіх вачэй...
Ідзі далей, маленькая вясёлка,
Сьвяці над добрай, змучанай зямлёй,
Што ў нетрах цёплых парасткі раджае.
Жывую рунь апошніх нашых дум.

Паўза.

Ідзі далей, маленькая вясёлка,
Гары над сьветам. Я не пазаву.

Пусьціце зоры ў мой пакой шырокі!
Пусьці ў пакой сузор'і, чалавек!
Нічога не палохайся. Пад сонцам
Ёсьць толькі ты і сьветлыя сузор'і.
Нічога, акрамя цябе і іх.
Каханьне, зорка чыстая, ў глыбінях
Бязмежнага сусьвету ты гарыш
Сьвятлом далёкім, цёплым,
нездрадливым.

О колькі год я да цябе ляцеў,
Раскрыліўшы свае слабыя рукі,
І сек сваім мячом мячы камет!
Я зьнемагаў, я паміраў у муках,
І ты пачула мой апошні крык.
Сама прыйшла, наблізілася, ўпала
Ў маю далонь. І стала ўсім на сьвеце.
Ўсё – ты. Маё чаканьне – гэта ты,
Маё змаганьне, і душа, і вочы,
Любоў, нянавісьць, вера і сумненьне –
Ўсё гэта ты. І праўда, і дыханьне,
І... нават сьмерць. Нічога не баюся.
Бо космас неўміручы ў гэтым сэрцы,
Бо космас не заб'еш. І я лячу,
Лячу ў сусьвет.

Зоры паплылі назад, і чалавечая
фігура нібы сапраўды ляціць між іх.
Мінаюць ночы, дні.

Гады мінаюць. Дзе зямное гора?
Дзе кроў, пажары, сьмерць?

Адна свабода

Пануе на зямлі, пабраўшы ў жонкі
Багіню шчасьця. І зямныя людзі
Зьвярнулі вочы да далёкіх зор.
Я вас люблю, браты! Люблю!
Люблю! Лячу ў сусьвет.
І сотні мангальф'ераў,
І караваны зорных караблёў,
Пад ветразямі сінімі, ў сусьвет
Лятуць за мною. Гэта ты, планета
Любові заповітнай? Божа! Божа!
Якое шчасьце ўсім, якая мара,
Які гарачы, радасны, вясёлы,
І залацісты, і бязмежны сьвет!!!
Зямля маўчыць. Яна ў пажары ўся.
Парваліся на ліры сонца струны,
Застрашлівай не даспяваўшы руны

Пра сьмерць і неўміручасьць Кастуся...
(Яна не можа стрымаць сябе. Яна тужыць, яна вяччае.)

О, мой народ, зачаты для бяссьмерця
Так, як і ўсе народы на зямлі.

Мужайся, ў кулаку зацісьні сэрца

І рабства ў ім навекі спапялі.

Варухнуўся Кастусь. І тады яна,
глушачы словы і рыданьні, вядзе
калыханку далей.

Над зямлёй-балесьніцай

Тонкі чоўнік месяца.

Ў хвалях месячык скакаў,

З плаўняў чоўнік выплываў,

З плаўняў чоўнік выплываў,

Князя ціха калыхаў...

Натаміўся жывучы,

Нахадзіўся уначы,

Столькі стрэл параскідаў,

Столькі нівак заараў.

(І зноў вырваліся глухія словы).

Бо сонца шчасьця немінуца ўстане,

Калі яго чакаць і зваць, як мы,

Сярод цямноцця і сярод рыданьняў,

Сярод бязьлітаснай, як сьмерць, зімы.

Вялікі мой народ, зямля мая.

Гняздо пакут, змаганьня і свабоды,

Зямля маіх нябёс, маёй каханай,

Маіх сяброў, маёй спявучай мовы...

Я толькі што памёр. І ў гэты час

Аддаў табе, зямля, сябе самога,

Каб ведала, як я цябе люблю.

Аддаў азёрам – вочы, чуб – ільнам,

Сьмех – ручаінам, песьні – цёмным

пушчам,

Закатам – кроў, мужыцкім бунтам –

гнеў.

А душу – кожнаму з братоў

сапраўдных,

Каб кожны меў хоць трохі ад мяне.

Што бачу я ўдалечыні? Пажары.

Паўстаньні, сечы, зарыва, нашэсьці.

Меч ворага амаль ля сэрца пройдзе,

Ты будзеш паміраць. Ды толькі ведай,

Бяссьмертны ты, як фенікс, мой

народ...

ПРАРОК

(Маналог Кастуся з Ш акта
трагедыі «Кастусь Каліноўскі»)

Генадзю Кісялёву

Далёкія-далёкія дарогі

Пад хмарнай лебядзінай чарадой...

Іду... Не веру ў д'ябла, ані ў Бога.

Былі б, дык не паднесьлі б чары той:

Пакутваць цяжка гневам і журбою,

У пустыні марна да пяскоў гукаць

За край, даўно адвучаны ад бою,

Ад мовы, гонару і языка.

І жыць, як тыя што вось-вось сканалі,

Але яшчэ не ўпалі ў вечны сьмерч,

Мозг шле навокал клічы і сігналы,

А цела — у мёртвы лёд закула Сьмерць.

У распадзе клетак мозну, бы ў магіле,

Чуць, як лікуе крумчакоў імша,

Усе словы чуць у гневе і бяссьільлі,

Пакуль не вернецца ў Нішто душа.

І з горыччу, бы ў сполаху зарніцы,

Убачыць раптам дальнія гады,

Калі нашчадкі ўзьвядуць грабніцы

Усім тым, каго распялі іх дзяды,

Каго пабілі на стагнах каменнем,

Каго на плаху валаклі з турмы...

Вы, людзі ўсіх наступных

пакаленьняў,

Ці будзеце ў распачы, як мы,

Сваёй апошняй ледзяной калыскі

Чуць мозг, што марна растае ў агні?

Не трэба. Што нам славы абеліскі!?

Што нам, памёрлым, зьнічы і граніт!?

Калі жадаем мы адной кароны:

Пачуць, як лёсу валяцца мury,

Пачуць, хаця і ў першы дзень па сконе,

У згасаньні мозгу ярасны ваш крык.

І зразумець, што Вы ўзламалі краты,

Апошняй думкай, цяжкай, як сьвінец,

Што блізкі ён, вялікі ваш пачатак,

Што блізкі ён, вялікі мой канец.

І ў водбліску згасальнае заранкі

Апошнім промнем, як лязо нажа,

Пайсьці ральлёю, мною узаранай
Для руні, невядомай і жаданай...
Пайсьці да вас...
І да свайго крыжа.

1965

ПАВЕШАНЫМ 1863 ГОДА

Калі ідуць на абардаж,
І поўніць полымя прасьцяг
Да верху мачты — экіпаж
Цьвікамі прыбівае сьцяг.

Даўно здалася — нават сталь, —
І толькі зараз — мы памром
Пад сьцягам, што ў прадоньні хваль
Зьнікае разам з караблём.

Ў крыві краіны нашай бель,
Прыходзіць час сьмяротных сноў,
І нашай волі карабель, —
Няскораны, — ідзе на дно.

І сёньня ў вечны наш працяг,
У неба на сьвітаны дні
Уздымуць нас, як волі сьцяг,
Якому й Богу нельга зьняць.

1980

КАРАТКЕВІЧ Уладзімір (1930—1984) —
нацыянальны геній, класік беларускай
літаратуры. Таленавіта й праўдзіва
адлюстроўваў гістарычнае мінулае,
усьвядоміўшы: Нацыя павінна сталець
на Нацыянальных Легендах, якія
ўзвышаюць Народ, а акупантаў
пазбаўляюць магчымасьці пачувацца
па-гаспадарску на захопленых абшарах.
У творчым кабінэце Караткевіча
вісіць вялікі фотопартрэт правадыра
Паўстаньня (падараваны Зянонам
Пазьняком), перад якім штогод 22
сакавіка гаспадар дбайна запальваў
зьніч — у дзень страты Каліноўскага
расейскімі карнікамі.

АЛЕСЬ КАСКО

1862 ГОД.
СЛОВА КАЛІНОЎСКАГА

Ты, народ мой, — не слабы.
Дзецюкі!
Сьлязу сатрыце,
да вялікае касьбы
свае косы навастрыце.

Біце ў звон ва ўсе канцы
ў непахіснасьці і веры.
Сёньня вы яшчэ касцы,
заўтра вы — касіянеры.

Заўтра — з крыўдай змагары,
ганьбаю, жыццём ярмовым
І, Бог дасьць, гаспадары
і зямлі сваёй, і мовы.

А не дасьць... Не зьнікне сьлед.
Жыць надзея застанецца,
Гулкім рэхам пойдзе ў сьвет,
З хаты ў хату, з сэрца ў сэрца.

1986

КАСКО Алесь (1951) — паэт.

Аркадзь Куляшоў

ХАМУЦІУС
Драматычная паэма
(Урыўкі)

*Ствараючы аблічча сьвету новага,
Ствараем мы і новае аблічча
Тым, хто загінуў.*
М. Бануш

[...]

* * *

Каліноўскі: Нябожчыкам не трэба
дараваньня

Былых грахоў. Калі ім сьніцца сон,
То сьніцца ім не тытул, а паўстаньне
Наступнае. Яго набатны звон.

З марудных дыліжансаў на чыгунку
Час перасеў і ў тым імчыць кірунку,
Якога час мінулы не дасяг.

Паўстаньне ўжо не за гарамі, вашаць...
А выбухне, што тытул будзе важыць,
Пазбаўлены мінулых пераваг?

Што граф? Што князь?

Старжыцкі: Прашу вас, дзеля Бога,
Цара хоць не чапайце!

Каліноўскі: Засьцярога?

Старжыцкі: Так. Я ж — маршалак.

Каліноўскі: Вас мы не чапаем.

Але ж і вы і я хіба не знаем,

Што ўвесь наш бедны край

прышоў у рух,

Цара і канцылярыю ўсім краем

Клянучь... А мы тут баімося ўдвух.

Старжыцкі: Вам лёгка. Вы ад царскіх
слуг далёка.

А я? Я — знатны лёкай для паслуг,
Нядрэмнае за каркам чую вока.

Дзе ні ступлю, хлусьню на слых лаўлю,

Ліхія чуткі, быццам я зямлю хачу

раздаць...

Каліноўскі: Я чуў. Але не верыў.

Не веру ў філантропію намераў.

Калі б намер сур'ёзны быў у пана,

То зьдзейсьніў бы яго ён нечакана

У зручны момант, улічыўшы ўмовы,

А не для слоў пустых.

Старжыцкі: Сьвятыя словы!

Ніхто не стане жартávaць зь пятлёю
намыленай.

Каліноўскі: Аднак я чуў другое...

Не знаю, ці казаць?

Старжыцкі: Чаму б і не?

Каліноўскі: Пра нейкую наяўнасьць
запавету...

Нібы яго пакінуў брат ваш.

Старжыцкі: Мне?

Каліноўскі: Хто кажа вам, хто кажа

— Камітэту Паўстанцкаму.

Старжыцкі: А хіба ёсьць такі?

Каліноўскі: Ды рознае гавораць дзецюкі

Пра камітэт той самы і пра справу.

Нібыта граф Старжыцкі ў пэўны час,

Паўстанца-брата помнячы наказ,

Не стане спадзявацца на Варшаву

Зь няпэўнасьцю яе, ні на Парыж,

Сам панясе пачэснай справы крыж.

Яму, — гавораць, — наш давер і зброя.

Ён — сам герой, не толькі брат героя!

(З ліста Юрася Старжыцкага)

«Мой родны брат! Я пакідаю сьвет,

Пішу табе не ліст, а запавет...

Узьняўшы бунт, народу-жабраку

Мы камень падалі, а не руку.

Мы гінем ад таго, што абяцалі

Зямлю яму, а не далі ні цалі,

Калі затрубіць новай бітвы рог,

Паўстанец накладзе на твой парог

Мой запавет, а ў ім — зямлю магната:

Тваю, маю... Раздай жа долю брата

Тым, хто яе арэ. На гэта права

Не я табе даю, а наша справа».

* * *

Марыська: (уваходзячы)

Прашу вас. Калі ласка!

Заклапочаны граф ідзе сьледам за Марысь-

кай і Каліноўскім. Паступова настрой яго

ўраўнаважваецца. І вось ужо Старжыцкі

— ранейшы маршалак, задаволены госьцём

і гаспадар. Ён падыходзіць да стала і

налівае па поўнай чарцы спачатку да-

мам і пляменьніцы Марысі, а потым —

Каліноўскаму і сабе.

Старжыцкі: Я ўсьцешаны за ціхі дом,

які Сабраў нас тут, між сьцен сваіх

утульных. Мы ўсе з яго гасьціннае рукі,
— Хто выразаў кійкі, хто плёў вянкi, —
Адна сям'я... Па родзіцах агульных... А з
Кастусём — па думках сваякі.

Рагнеда: Чаму па думках толькі? Ён
жа госьць Марыскі.

Старжыцкі: Знаю. Густ у пана ёсьць!
Да гэтага ж і хіліцца гаворка,
Каб тут жаданы госьць не быў гасьцём.
За шчасьце!

Рагнеда: За Марыську з Кастусём.

Усе выпіваюць.

Старжыцкі: Ну, што ж вы, маладыя...
Горка!

Рагнеда: Горка! Рашайцеся.

Сьмялей, такой бяды!

Каліноўскі: Не згодны мы.

Старжыцкі: Між вамі нелады?

Каліноўскі: Казаць, Марыська?

Марыська: Так.

Каліноўскі: Раскрыем карты.

Мы гэты тост, які не жартаў варты,
Адтэрміноўваем на два гады.

Рагнеда: Вар'яты вы!

Каліноўскі: Для тых, хто сэрцу люб,
Не тэрмін нават вечнасьць.

Рагнеда: Глупства вечнасьць!

Для шчасьця асьцярожнасьць —
недарэчнасьць.

Каліноўскі: А можа, шлюб?

Рагнеда: Хто зганіць шчыры шлюб?

Яе пасаг — зямля, а ваш — асьвета.

Каліноўскі: У нашы дні так мала
значыць гэта!..

Рагнеда: Дзе пан Кастусь вучыўся,
не сакрэт?

Каліноўскі: У Пецябургскім
універсітэце.

Старжыцкі: Пан скончыў
юрыдычны факультэт.

Рагнеда: Ёсьць служба?

Каліноўскі: Ёсьць — бадзяюся
па сьвеце.

Рагнеда: Ну як то можна жыць бяз
пэўных спраў? Ах, дарагі, бацькі вас
білі мала. Як можна так?

Каліноўскі: Спытайце генерала Назіма-
ва. Прашэньне падаваў. Адмовілі.

Гелена: Бяз жаднае прычыны?

Каліноўскі: Адна прычына — патры-
ёт айчыны, Якіх цяпер — лічыць і не
зьлічыць У Вільні, Гродні, тут.

Старжыцкі: Ах, паважаны,
Я разумею вас. Нялёгка жыць,
Калі і чалавек адукаваны
Не мае дзе свой талент прылажыць...
За жарт прабачце, маладыя, нас.
Забаве час, але і справе — час.
Чакаюць коні, гасьне ў небе дзень,
Чырвоны сонца кідае прамень,
Даўжэе цень, глыбее ў лесе рэха,
Пара і нам. Дык вып'ем стшэменнэго!

Допыт

*Дом Гелены Ямант. Пакой, дзе жыве
Каліноўскі. Вокны ў сад. За сталом
жандарскі афіцэр. Ён вядзе допыт. Каля
дзьвярэй узброены салдат. Капітан уда-
кладняе пратакол.*

Капітан: Завуць вас Каліноўскі
Канстанцін, з дваран.

Каліноўскі: Дробнапамесны
дваранін.

Капітан: Сюды вы з Ваўкавыскага паве-
ту прыехалі... Якую мае мэту Прыезд?

Каліноўскі: Не разумею капітана:
Спачатку арышт, потым пратакол,
Хоць для каго — такое нечакана.
Між тым мне не належыць тут ні стол,
Ні гвалтам распатрошаная шафа.

Капітан: Што гэта дом сваячаныцы
графа, я ведаю, аднак...

Каліноўскі: Вы ні ў стале Нічога не
знайшлі, ні пад падлогай. Прыстой-
ны дом такою мерай строгай Вы
крыўдзіце.

Капітан: Не крыўдзіў бы... Але, На
жаль, мы маем факт найдакладнейшы,
Што чалавек прыезджы, не тутэйшы,
Чытаў лісток крамольны на млыне.
Па справе сьледства строгае вядзец-
ца. Ёсьць сьведкі адпаведныя ў мяне.

Каліноўскі: Пры чым тут я?

Капітан: Лісток, які завецца
«Мужыцкай праўдай», кліча дзецюкоў
Ісьці з касой, зь сякерай на паноў.

Не ўсё так нечакана, як здаецца.
Вы ў ролі бунтара, а я — судзьдзі.

Каліноўскі: Дзе ж сьведкі?

Капітан: Тут. Гаўрылаў, прывядзі.

Ды не марудзь!

Салдат: Ёсьць, ваша благародзьдзе!

Салдат казырае і выходзіць з пакоя.

Капітан: Не апазнаюць вас — вы на свабодзе. Хаджу пад Богам, пад царом жыву. Нікому не раблю я выключэньня. Не вінаваты — дом бяз прабачэньня Я не пакіну. Пракакол парву.

Уваходзяць салдат і сяляне. Тут і маладыя дзецюкі і сталеішага веку людзі.

Капітан: Хто тут старэйшы?

Арцём: Я. Арцём Яцына.

Капітан: Уважліва глядзі на гаспадзіна. З-пад Вільні Яська? Той?

Арцём: Не той. Дзяцюк: Не той.

Другі дзяцюк: Чарнейшы той,
з калматай барадой, у сьвітцы быў.

Капітан: А што чытаў з лістка Вам
Яська-гаспадар?

Арцём: Пра мужыка.

Дзяцюк: Аб вольнай волі.

Другі дзяцюк: Аб сярмяжнай долі.

Капітан: І не змаглі звязаць
бунтаўшчыка?

Арцём: Збаяліся.

Дзяцюк: А раптам пры пістолі. Яшчэ нам пра цара казаў...

Капітан: Даволі. Вы вольныя.

Салдат адпускае сялян і ўсьлед за імі выходзіць сам. Капітан ірве пракакол на дробныя шматкі і кідае іх у кошык.

Капітан: Раблю, як абяцаў.

Жадаю вам прыемных сноў і спраў.

Даруйце... Ёсьць яшчэ адно пытаньне:
Марыся Ямант запрасіла вас у госьці?

Каліноўскі: Так.

Капітан: Знаёмства ці каханьне?

Маўчыце. Красамоўней за адказ
Мужчынскае маўчаньне.

Каліноўскі: Новы допыт?

Капітан: Паверце, не. Хутчэй — службовы клопат, Міжвольная даніна пекнаце Марысі Ямант... круглай сіраце...

Вы здзіўлены? Так, так, не ў гэтай хаце Яе, а ў лесе нарадзіла маці, Сама ж памерла. Круглай сіратой расло дзяўчо.

Каліноўскі: Гелена Ямант ёй не маці?... Глупства нейкае.

Капітан: Ну што вы!

Не мог архіў сакрэтны спудлаваць.
З прычыны гэтай —

клопат мой службовы:

Я вам не раю масла падліваць
У той агонь, што выбухнуць гатовы.

Палітыка, дальбог,

не для каханьня,

Яна — цяжкі ланцут

для сьветлых мар.

Ёсьць прыклады...

Трагедыі паўстаньня...

Каліноўскі: Пры гэтым досыць так
шматзначна ў твар зірнулі мне.

Капітан: Што зробіш,

я — жандар.

Каліноўскі: Не...

Гэтак на нябожчыка трунар Глядзіць,
калі з яго здымае мерку Для справы: на чарзе — труна і дол.

Капітан: Шкадую я.

Каліноўскі: Каго?

Капітан: Не вас. Паперку, што ў кошыку... Парваны пракакол.

Шкадую я, што выканаў фармальна
Свой доўг. Усіх не вычарпаў да дна
Магчымасьцяў. А сьледчага віна,
Як правіла, канчаецца фатальна.

Баюся я, што і для вас яна

Так скончыцца... Прызнайцеся мне
шчыра, Прадухіліце горшую бяду.

Каліноўскі: І што далей?

Капітан: Паклічу канваіра,

На год, на два за краты адвяду.

Год альбо два і нават тры — не кара,
Грашок юнацтва спішаце ў архіў.

Дзеля Марысі, не дзеля жандара,
Вы вернецеся зноў да гэтых ніў.

Вам не зашкодзяць строгія парадкі:

Лепш змрок турмы, чым чорны гвалт
пятлі. Хіба не так?.. А горкія выпадкі

У практыцы маёй, на жаль, былі.
Пад шыбеницай, як ратунку, моляць
У судзьдзяў — пажыццёвых
ланцугоў...

Каліноўскі: Я б не прасіў.

Капітан: Ну, што ж...

Ах, моладзь, моладзь,

Шкадую вас! Бывайце. Я пайшоў.

[...]

*«Ледзь толькі мы склікаць на бой атрады,
Варшаву падтрымаўшы, пачалі,
Інтрыгамі і коштам чорнай здрады
Да ўлады ў Вільні белых прыйшлі.
Яны застацца прагнуць на чале
Паўстання, намі ўзнятага... Але
Хамуціус, хоць змушаны панамі
Пакінуць Вільню, праз сваіх людзей
Падтрымлівае з Гродні сувязь з намі,
Мы — з вамі. Так і будзе надалей.
Не трацім мы надзей у абцугі
Дваранства ўзяць. Хамуціус Другі».*
З ліста Малахоўскага ў атрад Віславуха

Змова

*Канец лютага, год 1863. Вільня. Касьцёл. У
захрысным пакоі сабраліся на нелегальную
сустрэчу прадстаўнікі камітэта «белых»
— Гейштар, Аскерка, Яленскі і камітэта
«чырвоных» — Каліноўскі, Малахоўскі,
Чаховіч. Сход вядзе камісар з Варшавы —
Дзюлеран.*

Дзюлеран: Цішэй, сябры! Адну мы
варым кашу.

Малахоўскі: Але ядзім з катла не аднаго.

Дзюлеран: Пан Малахоўскі, на сустрэ-
чу нашу Я вас паклікаў не дзеля таго,
Каб зноў распачынаць

старыя спрэчкі.

Час, ведаеце самі, не такі...

Пан Гейштар, пан Яленскі не ваўкі,

А вы і Каліноўскі не авечкі.

Паўстаньне ўзняўшы, вы не свой урад
У Вільні абвясцілі, а — разлад!

Я вас пазваў... Чаму не ў поўным
складзе Ваш камітэт?

Дзе Длускі Баляслаў?

Каліноўскі: У Ковенскіх атрадах.

На пасадае Начальніка.

Дзюлеран: Дзе Козел?

Каліноўскі: Я паслаў у Пецярбург яго

па ваяводу.

Гейштар: (да Дзюлерана) Хто ж гэта?

Дзюлеран: Серакоўскі. Даў ён згоду
Заняць у нас пачэсны свой пасада.

Гейштар: Дзяржаўны муж.

Аскерка: Герой!

Яленскі: Я вельмі рад..

Дзюлеран: Дзе ксёндз Мацкявічус?

Каліноўскі: У Панявежы.

Малахоўскі: Адтуль чакаем мы на вецер
сьвежы... Пазваў да лесу шляхту і сялян
Карэва ў Троках. Круціць завіруха
Пад Лідаю. Паўстанцы Віславуха
Сутычку з войскам мелі ля Сьвянцян.

Дзюлеран: Дык вось...

Я склікаў вас не для нарады.

Малахоўскі: А для чаго?

Дзюлеран: Для перадачы ўлады.

Каліноўскі: Вам?

Дзюлеран: Гейштару. Чытайце, ёсьць
загад з Варшавы — распусьціць Часо-
вы ўрад, стварыць «Адзьдзел».

Каліноўскі: (Бярэ загад.)

А кіраваць «Адзьдзелам»

Не нам прапанавана тут, а белым.

Дзюлеран: Іначай, Каліноўскі, не магло
І быць. І вам лічыцца трэба з фактам.

Аскерка: «Чырвонае», ці левае, ці як
там Яшчэ — рэвалюцыйнае крыло
Для справы адраджэньня —

костка ў горле.

Яленскі: Традыцыі шляхецкія не ўмёрлі,
Зноў будзе так, як некалі было.

Каліноўскі: Не прызнаём!

Аскерка: Як так?

То воля ўрада Цэнтральнага.

Каліноўскі: То ганьба!

Малахоўскі: Здрада!

Чаховіч: Здрада! То гвалт!

Гейштар: Прашу зважаць на цішыню.

Мне загадана — быць за старшыню!

Каліноўскі: А пану Дзюлерану пры
«Адзьдзеле» За камісара. Ён і тут як
свой:

«Чырвоныя» раптоўна «пабялелі».

Ці не за вашай, старшыня, спіной
Адбыўся цуд сьвяцейшы ў афарбоўцы?

Малахоўскі: Пан Дзюлеран
прыслугачом у іх!

Каліноўскі: Але, як гаварылі ў
Якушоўцы,

Няма дурных, паны!.. Няма дурных!
Заместа Малахоўскага — Аскерка...
Вось ваш загад! Бярыце, Дзюлеран!
Я чуў, што не здароў на шлунак пан,
Яму згадзіцца тонкая паперка.

Дзюлеран: Ну, гэта ўжо — нахабства!

Аскерка: Крымінал!

Яленскі: Як слухаць можна, я не разумею!
Адступніка аддаць пад трыбунал!

Дзюлеран: Аддаць!

Каліноўскі: Судзіць сабраліся ідэю
Братэрства, роўнасьці... Чаму б і не?
Любы прысуд ваш — гонар для мяне.
Судзіце. За братэрства я гатовы
На той памост, дзе кат сячэ галовы.

Гейштар: Вы супраць нас?

Малахоўскі: Мы супраць чорнай змовы.

Гейштар: Адступніцтва не сыдзе
гладка з рук Адступнікам.

Ёсьць жорсткія законы На гэты конт.
Пра вашыя імёны Мы знаць дадзім
праз наш, замежны друк.

*Каліноўскі, які нешта піша, сядзячы за
столікам, насыцярожаеца.*

Каліноўскі: Выходзіць, нас —
жандарам на расправу,

А нашыя імёны — на няславу.

Гейштар: Выходзіць, так! На гэта ёсьць
правы. Мы з вамі памяняліся на ролі:
Мы — штаб паўстаньня, радавыя — вы.
Закон ваенны парушаць даволі!
Што скажа Каліноўскі?

Каліноўскі: Я не стану адказваць пану.
Я на гэты раз Варшаве, не яму, даю
адказ. І трапіць ён не вам, а Дзюлера-
ну у рукі, Гейштар!

Гейштар: Красамоўны жэст!

Каліноўскі: Вазьміце, Дзюлеран.
Тут наш пратэст! Зь ім разам
выпраўляецца ў дарогу Паўстаньня
лёс. (Да Гейштара.) А вас прашу к
парогу, шаноўныя.

Яленскі: Вы чулі?

Аскерка: Што за тон!

Каліноўскі: Так, так, паны... Я за-
стаюся Богу Маліцца тут.

Я дзіўны бачыў сон...

Хто разгадаць яго мне дапаможа,
Ды так, каб сон нядобры — не ў руку?
Па Вільні ехаў на чацьверыку.

Хто б думалі? — вядомы ўсім вяльмо-
жа. Сядзеў на козлах знакаміты пан...
Яленскі з Гейштарам караньнікамі

Былі ў яго, і, стрыгучы вушамі,
Аскерка — справа, зьлева — Дзюлеран.
А ззаду воз жандар штурхаў рукамі.

На возе — дамавіна. У труне
Ляжаў мужык, даўно знаёмы мне.
Ён, бедны, век галеў, зямлі чакаў,
А дабрадзеі, што коней паганяў,
Рашыў яму адмераць тры аршыны.

О, Божа літасьцівы мой, адзіны,
Перакулі на брук жалобны воз,
Зрабі, каб крэўны брат мой уваскрос!

*Абураныя Гейштар, Яленскі, Аскерка і
Дзюлеран пакідаюць касьцёл. З бакавых
дзьвярэй уваходзіць ксьндз і Антанас
Мацкявічус, таксама ў адзеньні ксяндза.
Яны спыніліся, слухаюць Каліноўскага.*

[...]

Каліноўскі: Уваскрасай, народзе мой
сярмяжны,

З маўклівых курганоў і дамавін.
Паўстань для новай бітвы, дух адважны,
Як з каменю агонь, як дым з агню.

Мацкявічус: Амін!

Каліноўскі: Мацкявічус? Адкуль ты?

Мацкявічус: Костас, браце, што за
скандал у богаўгоднай хаце?

Выходзячы, паны крычалі: — Хам!
Хто іх пакрыўдзіў?

Каліноўскі: Негасьцінны храм.

Малахоўскі: Не так было. Тут хам
самога Бога,

Каб выгнаць іх, хаўруснікам зрабіў.

Мацкявічус: Хамуціусам

грэшніка такога

Я б за кашчунны ўчынак ахрысьціў.

Хамуціус і Хам — не проста цэзкі.

Хамуціус! Хіба не выклік дзёрзкі у гэтым імені?

Каліноўскі: Яно нашмат гучнейшае.

Мацкявічус: Ну так! (Да ксяндза.)

Ідзі, мой брат, У спіс касьцельнай кнігі спавядальнай Хамуціуса прозьвішча ўпішы. Ён грэх прызнаў.

Здымі з душы апальнай

Той грэх. Дай супакой яго душы!

Ксёндз: Іду. (Выходзіць.)

Каліноўскі: Ты з Панявежы?

З поля бітвы?

Мацкявічус: Яшчэ ў нас ціха. Я для пільных спраў Сюды прыехаў... Бог, відаць, малітвы Твае пачуў і вось мяне прыслаў. Я з весткай, што замежныя дзяржавы Рашылі падтрымаць нас і дэмарш цару рыхтуюць.

Каліноўскі: Гэты слых?

Мацкявічус: З Варшавы

Прывёз такую вестку біскуп наш,

што ў Ворні.

Каліноўскі: Што ж, цяпер мне зразумела

Чаму паны спяшаліся ў касьцёл,

А Дзюлеран паводзіўся так сьмела.

З замежнымі дзяржавамі за стол

Жадаюць сесці! Не благія планы!

Малахоўскі: Стаць на чале

паўстаньня, то — разьлік!

Каліноўскі: Яны не спадзяюцца,

што мужык

Для іх пачне цягаць з агню каштаны.

Дык вось адкуль — высакародны гнеў,

Паток патрыятычных слоў узнёслых!

Малахоўскі: А ты, Кастусь, як у ваду глядзеў...

Каліноўскі: Так... Так... Іх падганяючы, сядзеў Сам граф Старжыцкі на высокіх козлах!

[...]

Канцылярыя Мураўёва

Мураўёў і чыноўнік Масолаў.

Мураўёў: З цікавасьцю чытаў я

дзёньнік ваш.

Мне спадабаўся ў ім запал юначы,

Жывое слова, бойкі карандаш.

Што ж, бласлаўляю і жадаю ўдачы

Далейшай нашаму карандашу,

Каб ён у апісаньні мяцяжу

Трымаўся летапіснага настрою,

Заходзіў за парадай да мяне.

Дзяржайце!.. Што, дарэчы, за мяжою

Апошнім часам пішуць аб вайне

З паўстанцамі?

Масолаў: Зьявілася паэма,

Напісаная прозаю. А тэма

Яе — пакуты інсургентаў. Кроў,

Якая льецца пад выццё ваўкоў,

Сьвіст куль...

Мураўёў: ...І каламбуры Мураўёва.

Чытаў. Не адмаўляю, пачуцьцёва

Напісана. Ніяк не могуць слоў

Забыць маіх: што я, хоць Мураўёў,

А толькі выпаў гонар мне належаць

Да Мураўёвых, не да тых, якіх

Калісьці вешалі, а да жывых,

Прыбыўшых з місіяй караць і вешаць.

Паэма ў прозе... Не заціхла бура

Ваяк-пісак у шклянцы каламбура.

Паэма — што? Была карыкатура,

Дзе над Расіяй я — хто б думаць мог! —

Пяньковую пятлю, як німб, трымаю,

Мяцеж — апірышча яе! — з-пад ног

Пакутніцы абцасам выбіваю.

Ідэя знамянальная!.. Я знаю,

З якіх яна пазычана галоў.

То «Колакал», то Герцэн, Агароў!..

Мяцежных блох набраліся ў іх будцы

Тутэйшыя, чырвоныя дабудцы,

Цяпер вярнуць Расіі хочуць іх.

Запомніце. Не выпадковы штрых!

Ён нарысіста з важнай думкай

зьявжа...

Уваходзіць ад'ютант.

Ад'ютант: Дазвольце патрывожыць?

Мураўёў: Што там?

Ад'ютант: Ваша Правасхадзіцельства,

ёсьць навіна, Якой даўно чакалі. Вось

яна! (Працягвае тэлеграму.) Зрабіце ла-

ску глянуць, а таксама Рашэньне ад-

паведнае прыняць па тэлеграме.

Мураўёў: З Мінска тэлеграма,

Ад Лосева... Ну, што ж!.. Удакладняць

Не будзем. Сьвятаянскія мур

Салдатамі надзейна ачапіце.
Бярыце роту, дзьве, а мала — тры.
Схапіце Каліноўскага! Судзіце!

Ад'ютант выходзіць.

Закончыўся як быццам паспяхова
Жандарскага палкоўніка ваяж.
Разблытаўся клубок!.. За вамі слова,
Масолаў. Навастрыце карандаш,
Запісвайце ў свой дзёньнік,
літаратар:
Нарэшце ў сеці трапіў нам Дыктатар,
Кароль мяцежны!.. Я яго злаўлю
І сьвіты каралеўскае пазбаўлю,
І кропку, што падобна на пятлю,
Ваенна-палявым судом пастаўлю
На аркушы апошнім мяцяжу.
Што трэба больш? Запісвайце.
Масолаў: Пішу.

*Дамініканскі будынак. Камера № 3.
Каліноўскі і Масолаў.*

Масолаў: Вы знаеце прысуд свой,
безумоўна?

Каліноўскі: Але.

Масолаў: Я разумею, нетактоўна,
Ды і не час пытаньні задаваць.
Я скромны нарысіст. Хачу пісаць
Пра час наш успаміны.

Каліноўскі: Мне ўсё роўна. Прывык
да сьледства. Можаце пытаць.

Масолаў: Наш час — арэна боек...

Як пасьмелі

Вы, раб яго, не Бог, а чалавек,
Аддаць жыцьцё юнацкае на зьдзек
Уладару вядзьмарскай каруселі?
Дужэйшыя скарыць яго хацелі,
Ды не змаглі. Не выйгралі вайну.

Каліноўскі: Я ім не стаўлю гэтага ў віну.
Яны ляглі ў зямлю, мы сьледам ляжам.
Ды нехта ж прыйдзе, стаўшы
мсьціўцам нашым,

І скруціць д'яблу рог, як барану.

Не раджу адпяваць нас канчаткова.
Чакае зерне наша на ўзыход з ральлі.

Масолаў: На ўвазе маеце народ?..

Каліноўскі: Яшчэ свайго не вымавіў
ён слова.

Масолаў: Але чаму?!. Пакуль з

Варшавай вы Спрачаліся за ўладу, за
правы Сярмяжнай Беларусі і Літвы,
Па вёсках, пад наглядам Мураўёва,
Цар касаваў прыгонныя правы.
Каліноўскі: Страх касаваў. Тут
не цара заслуга: Збаялася сякер
мужыцкіх пуга

Прыгоньніцтва. Праз мутны Рубікон
Не цар, паўстаньні страшны сьлед
праклалі. Яны крывёю фарбавалі
хвалі Ракі пад назвай д'ябальскай
— Прыгон. Ён многіх паглынуў. Мы
можам згинуць,

Кат можа нам заткнуць зямлёю рот,
Але сякеры пушчаны у ход,
Ужо з крутога берага не скінуць,
Не сьцерці наш, на ім прыкметны, знак.

Масолаў: Яшчэ хачу спытаць.

Хто вы? Паляк Альбо літвін? Ці
беларус, якога Не ведае ніхто, апроч
лясоў, Ды лесуноў, ды курнага паро-
га?.. Хто будзеце?

Каліноўскі: Мне дваццаць шэсьць гадоў.
Край беларускі, з матчынай калыскі
Да гэтых дзён, мне дарагі і блізкі.
Я сын яго і ганаруся тым,
Што зь ім паветрам дыхаю адным.
Я знаю, маюць права ўсе народы
На ўвагу праўды, шчасьця і свабоды.
Я зычу ўсім дабра.

Масолаў: А рускім, нам?

Каліноўскі: Я прыяцель Расіі, той,
якая Дабра жадае нам, а не панам,
Сваім і польскім, той, што не жадае
Свайму народу згубнага жыцьця,
Бурлацкіх стогнаў, катаргі кандаль-
най. Яшчэ пытаньні ёсьць?

Масолаў: Не!.. Спавадальнай
Размовай, бачу, злоўжываю я.
Хто вы — я зразумеў. Вы сацыяльнай
Сусьветнай рэвалюцыі дзіця.

*Масолаў выходзіць з камеры. Каліноўскі
садзіцца за стол, дзе для яго патрэб стаіць
чарніліца, ляжыць папера. Бярэцца за пяро.*

*Піша. Незаўважаны ім, у камеру
ўвайшоў капітан.*

Капітан: Дазвольце прывітаць!

Каліноўскі: А! Капітан!

Капітан: Пазналі?..

Не заслаў яшчэ туман

Стрэч нашых вольных сьветлыя
хвіліны?

Каліноўскі: Няўжо і ў вас таксама
выспеў план

Пісаць аб днях мінулых успаміны?

Капітан: Крый Бог!..

Славеснасьць, кажучы банальна,

Супрацьпаказана са школы мне.

Каліноўскі: Прыйшлі ў былой пакаяцца
віне, Што скончылася для мяне фаталь-
на? Прыйшлі, каб дакараць? Не трацьце
слоў. Як і раней, магу я капітану
Сказаць, што не прасіў, прасіць не стану
У судзьдзяў пажыцьцёвых ланцугоў.
Ці, можа, што суду няясна?

Капітан: Ясна усё. Даўно.

Ствараючы зямлю,

Бог даў на гора людзям адначасна

Дабро і зло, каханьне і пятлю...

Прыйшоў, каб вызваліць, пакуль не
позна,

З астрога Кастуся... Марыся сьлёзна

Прасіла. Я адмовіць ёй не мог.

Каліноўскі: Не веру.

Капітан (наказваючы прадпісаньне)

Што ж, зірніце на паперу. Загад?

Каліноўскі: Загад.

Капітан: Фальшывы... Бачыць Бог,

Іду дзеля Марысі на падлог,

На крок, недаравальны афіцэру.

Я вызваляю вас, мяне яна

Ратуе, як злачынца, за мяжою,

Паабяцаўшы жонкай стаць маёю.

Як бачыце, нас трох бяда адна

Зьвязала непазьбежнасьцю адною.

Другіх, на жаль, магчымасьцяў няма.

Каліноўскі: Узяць Марысю капітан
гатовы У рабства?

Капітан: Папікаеце дарма.

Не я, яна прадыхавала ўмовы,

Я — толькі раб няшчаснай прапановы.

Не я цяпер рашаю лёс яе, —

Заложніцы сьвятой любові свае,

Любові, якой не мне даваць парады, —

Над ёй адказ ваш мае сілу ўлады.

Прымаеце свабоду?

Каліноўскі: Не прыму.

Капітан: Няўжо Марысю кінецце ў тур-
му? Так, так! У манастыр!.. І вам не
шкода Красы, якой аздобіла прырода
Яе?.. А я — гатоў маліцца ёй,
Аб косах марыць, як сьляпы

аб цудзе!

Каліноўскі: Зазнаўшы лёс

нявольніцы, не будзе Марыся ўжо

Марысяю былой.

А я, аддаўшы глуму і пакуце

Усё, што сэрца лічыць дарагім,

Хіба не стану для яе чужым?

Не!.. Хай даруе мне высакародны

Злачынец, толькі ў час

перадсьмяротны

Я за сваю свабоду не прадам

Яе свабоду!

Капітан: Што сказаць мне вам?

Я не шкадую, што пабачыў вас,

Шкадую толькі — што ў апошні раз!

*Капітан пакідае камеру. Каліноўскі
падыходзіць да закратаванага акна.*

Каліноўскі: Там, за акном, —

абрыс пятлі мае...

Жыцьця, што праўдзе я аддаў дазваньня,

Не шкода... Шкода толькі ў час расстаньня

Мне волі ў полі, як народ пяе,

На небе сонца, на зямлі каханьня.

(Бярэ са стала ліст да Марысі.

Чытае ўслых.)

«Марыська чарнабровая мая,

Дзе ічасьце, доля ясная твая?

Усё прайшло і не збылося ў часе.

Адна страшэнна горыч засталася,

І каменем на сэрца смутак лёг.

Калі ўжо нас за нашу праўду Бог

Пачаў караць і, з вісельняй у згодзе,

Нам прападаць прызначыў пры ўваходзе

У вечны сад, то мы хутчэй загінем,

Чым скардзіцца пачнем на марны лёс,

Хутчэй ад ічасьця і саміх нябёс

Адмовімся, а праўды не пакінем...»

Каліноўскі зноў сеў за стол. Абапёрся на яго

рукой... У камеру, пакінуўшы незачыненымі
дзверы, увайшоў малады чалавек... Але гэта
ўжо не ява, а сьненне.

Каліноўскі: Тут адзіночка, а не
прахадны Двор... Госьць дзвьярэў з
падвойнымі замкамі Не зачыніў.

Малады чалавек: Так. Кастуся яны
Цяпер з астрога выпускаюць самі.
Пайшлі са мной!

Каліноўскі: Куды? Я не ўяўляю
Хто ты такі. Мяне ты знаеш?

Малады чалавек: Знаю
І помню Кастуся даўно, з часоў
Свайго маленства. Я магу паймённа
Пералічыць усіх яго сяброў,
Арцёма, і Мальвіну, і Лявона,
І іншых... Я па сьцежках тых блукаў
Над Нёманам, дзе ён гуляў з
Марысай,

Вянкі і пальцы, як вянкi, сплятаў.
Здзіўляешся? Дарэмна. Не дзівіся.

Каліноўскі: Адкуль ты можаш
ведаць гэта?

Малады чалавек: З кніг.

Каліноўскі: А!..

Малады чалавек: І яшчэ са
сьледчых пратаколаў.
Чаму ты пазмрачней ад слоў маіх?

Хадзем ад мёртвых продкаў да жывых
Патомкаў. Не схіляй на грудзі голаў.

Каліноўскі: Чакай... Жыцьцё, на
жаль, у нас адно...

Малады чалавек: Бяры пяро,
паперу, верш прачуты,

Што ты Марысі склаў, а заадно
Вазьмі з сабою і яе пакуты,
Вынось адгэтуль і цяжкі свой крыж,
Нічога тут не пакідай... Ты спіш?

Паспі перад дарогай... Заўтра рана,
Пад гук трубы і пошчак барабана,
Цябе канвой на плошчу павядзе.
Натоўп расступіцца і прагудзе
Трыццацітысячнымі галасамі.

Пасьля, калі яго бязладны хор
Пачне сьціхаць, бядзе наперакор,
Вясёла страсянуўшы валасамі,
Ты сьмела ўыздзеш на круты памост
І станеш перад сьмерцю ў поўны рост.

Праз мутнае акно сваёй пятлі
Зірнеш у вочы людзям, а калі
Зямлю асьвеціць сонца, што ў засадзе
Таілася да гэтае пары,
Ты ўчуеш песьню жаўранка ўтары,
Убачыш мужыка на даляглядзе
З канём і сошкай і шапнеш: «Ары!»...

[...]

КУЛЯШОЎ Аркадзь (1914—1978) — на-
родны паэт Беларусі (1968). ПАЭМА
«Хамуціус» (1974) — апошні твор, які
выйшаў з-пад ягонага пяра.

Пятро Ламан

БАЛАДА 1863 ГОДА

Вось і ўсё. Я дайшоў да мэты.
Сеча стала маім каханьнем,
Палажыла на дол угрэты,
Хутка вып'е маё дыханьне.

.....
Сярод ночы суняўся вецер.
Занялося неба пажарам.
Зоркі, зоры... Мой боль ці месяц
Успывае барвяным шарам?

І мацнее лучнасьць абдоймаў,
Захліпаюцца вусьны шчасьцем.
Цьвердзь зямная... Нябёс прадоньне
Закалышацца і пагасьне.

Новы сьвет узарве павекі,
На сьвядомасьць абрыне раці.
Непарушнай будзе давеку,
Белакрылая наша Маці.

Твой вьстун, твой ахвярны бусел
Ці ўратуе душу сьляпую?
Чым ты ёсьць? Чым ты заўтра будзеш?
Чым дзяцей сваіх нагадуеш?

Што сягоньня апора праўдзе —
Лік, аблічча, сьвіное рыла?
Пакаянны крык: «Пакарайце!»?
Зло, што пашчу сваю раскрыла?

Перакручаная прастора
Працінае жывое сэрца.
Прычасьці мяне, маці, горам,
Ля душы тваёй дай сагрэцца.

Наша сёньня настане потым.
Па зьнявечаных нашых гоняч
Сеем заўтра крывавым потам,
А за намі ляціць пагоня.

Меч на доле. Памру пад небам.
Чую, зноў грутаны гарляюць.
Пзрастаю духоўным хлебам.
Хлеб і воля не паміраюць.

Што нашчадкам да нашай сьмерці?
Іх маланка жыцця цікавіць.
Быць паходнямі нашым сэрцам.
Хай жа поле сваё шукаюць!

Ураган пад радном прасторы.
Не парваць векавую повязь.
Не замкнуць на замок прастору.
Род не згасне, пакуль ён помніць.

.....

Боль дыханьня ніхто не верне,
Вось і вочы мае застылі.
Быў ахвяраю — буду зернем,
Узмахні, мая маці, крыльлем.

1988

ЛАМАН Пятро (1949) – актор, паэт, прэзідэнт. І калі напачатку ў тэатральнай дзейнасьці за П. Ламанам лічылася нягуста вобразаў (начынаў актор з масоўкі, выконваючы ў сьлянным «Несьцерку» ролю «пятага куста за сёмым дубам» — дык у паэзіі

П.Ламан — голас адметны, непадкупны, таленавіты.

Юрка Лявонны

КАСТУСЬ КАЛІНОЎСКІ

...Слухай, вёска, запечная, цьмяная!
Вестку волі Кастусь прынёс...
— Тваё цела ў нязьлічаных ранах,
Ланцугамі акован лёс...

— Выхадзі-ж на паўстанак, жытнёвая,
Час памерацца сілай даўно!
Засьпяваеш тады песьні новыя,
Як прагоніш зь зямлі паноў.

Нікне ў цьвечені рань цёмна-шэрая.
Шмат загінула там, на масту...
Беларусь Кастусю паверыла —
І пайшоў на паўстаньне Кастусь...

Бізуны... Бізуны... Зорка бліскае.
А ў лясох — для паўстанца прастор!..
Ой, крывавае туман на Лукішках
І над Горадняй крыўды стон...

Да змаганьня прызыўныя тоны
Строфы коўкія ў сэрцы выбілі..
...Беларусі палеткі звоняць
Шэрагам шэрых шыбеніц.

І надоўга, надоўга замоўклі
Кастуся агнявыя словы.
І праводзілі белыя воўкі
Мураўёўскія прапановы...

Разгуляліся ветры па полю,
Але памяць аб тым не замесьці,
Хто аправіў мужыцкую волю
У паўстанцкія, смелыя песьні!..

За чырвонай мяжой — шал і лёскаць.
Але стануць і там у калёны —
Не адзін Кастусь Каліноўскі,
А такіх, як ён — мільёны!..

1928

Лявонны Юрка (сапр. Лявон ЮРКЕ-ВІЧ, 1908-1937) — паэт, у 1936 г. арыштаваны і, праз год расстраляны (у Курапатах?). Ягоную жонку, Яўгенію, саслалі на 8 гадоў, адарваўшы ад маленькай дачушкі.

Васіль Макарэвіч

АПОШНЯЕ СЛОВА
КАЛІНОЎСКАГА

— Мне у вочы, каты, пільна
гляньце!

Там гнеў бушуе, нібы сьмерч.
Гуляў на панскай пагулянцы я,
нібыта у бітве голы меч.
Удзень і ноччу, калі вёскаю
праносіліся важакі,
чапляліся за Каліноўскага,
нібы дзядоўнік, мужыкі.
Храплі дарогі ад галоты,
і ля палацаў на зары
блішчалі люта і галодна
наточаныя тапары!
Хацеў не вершам і не словам,
кап'ём, што ўзьнімае раць,
удоўж і упоперак саслоўі
як чарназём, пераараць.
Каб, уцякаючы ад кары,
гублялі хіжыя паны
свае маёнткі у пажарах,
як з плеч уласных — жупаны.
Каб селяніну бяз прынукі,
нібы слухмянае цяля,
з даверам торкнулася у рукі
яго карміцелька-зямяля...
Густое віленскае неба,
будзь слову сьведкай,
што з касьцей,
калі зямлю укорміш гневам,
меч на магіле прарасыце.
І гнеў падасыць яго ў рукі,
каб за сабой павесьці у бой,
калі не сыну, то унуку
у сьвітцы шэрай ільняной.
...Бывай, народзе мой!..

1971

МАКАРЭВІЧ Васіль (1939) — паэт.

Валеры Маракoў

ЧУЕШ, БЕЛАРУСЬ?

Кастусю Каліноўскаму

Былі імкненьні, мары, барацьба,
Былі пажары бацькаўскіх палеткаў.
Ўзьнімала сыяг свой
Галыцьба — іх пачуцьцё і радасьці іх
Сьведку.

Кляпалі косы, плавілі сякеры,
На панскі чэрап плавілася сталь.
Ў разгары іх вялікай веры
Ён на чале, павадыром іх стаў.

Любоў і вера...
Мары й маладосьць...
Хто іх стрымае прагнаю рукой,
Дзе зьдзек,
Дзе каштаваньне ёсьць —
Не можа быць там ціша і спакой.

Кіпела сэрца над нядоляй краю,
Ўздыхаў наш край балотнымі
грудзьмі.
Тут пад пятой расійскіх генералаў
Душыўся ён крывёю і сьлязьмі.

Ішла стыхія... Воля... І адплата...
Палаў касьцёр ў расхрыстаных
грудзёх.
З любоўю сына, Друга, Брата
Ён аддаваў юнацкае жыцьцё...

О, Беларусь! Ці чуеш ты, ці чуеш?..
Твой лепшы сын распяты за цябе.
Няўжо ў грудзёх тваіх начуе
Яго вялікіх дум разьбег?

О, мабыць не, Я чую твае словы...
Я чую твой пылаючы уздым —
Яны, як радасьць песьні
Новай Даюць натхненьне й веру
Маладым.

1928

МАРАКАЎ Валера (1909 — 1937) —
паэт. У 1935-1936 двойчы арыштава-
ны. Расстраляны 29.10.1937 г.
Публікацыя С. Панізьніка:
Новы Час, — 2003. — №2(7).

Ніна Мацяш

МАНАЛОГ КАХАНАЙ
КАСТУСЯ КАЛІНОЎСКАГА

«...галубка... чарнабровая мая...

мая галубка...
галубка... чарнабровая мая...
мая галубка...»

О Божухна неміласэрны!.. Костусь!..
Не па свайму мяне абраў ты росту.
Не па свайму. Ты дужы. Я слабая.
Ты сьмерць прыняў за ўвесь

гаротны люд.

А я адно табой была жывая.
А мне адзіна ты быў сонцам тут.

Цябе няма — і сонца мне пагасла.
І не сарваць бязьлітаснай пятлі
Цяперка з долі і маёй уласнай,
Як з долі нашай роднае зямлі.

Шторанку б'юць па сэрцы барабаны:
Я зноў на плошчы думкамі ў журбе,
Дзе ў кожным новым
вязьні зацкаваным

Кат зноў і зноў, зноў вешае — цябе!

Кастусь, Кастусь! Саколе
мой адзіны...

Паглянь з-пад зорак
на Варшаўскі шлях,
Як тысячамі гоняць пабрацімаў
На катаржную згубу ў кайданах.

Ты зь імі, ў іх. Для іх ты быў —
як з крыцы.

Са мною ж ты... «Марыська, заспявай
Любімую маю, што пра ўдавіцу...»
Цяпер яе галосіць цэлы край!..

«Прывыкайце, чорны вочы,
Адны начаваці:
Няма майго міленькага,
Не з кім размаўляці.
Няма майго міленькага,
Няма гаспадара,
Каму бы я пасьцелечку
Пухаву паслала...»

Я знала: шчасьце наша немагчыма,
Пакуль лютэе самаўладства гнусь.
Тваёй любоўю, верай і айчынай
Адна была жанчына — Беларусь.

Кастусь, Кастусь! Няўжо
не збыцца мроі,
Няўжо дарма жывіла люд яна:
Каб не ўнямелай наймічкай — сястрою
Суседкам стала наша старана?!

Каб разам зь імі зьнебыла галечу,
Нароўні годна свой вяршыла лёс,
Каб ані цар, ні пан не сьмеў калечыць
Душы яе, асьлеплае ад сьлёз.

Так прадзірацца праз такія церні,
Ускласьці столькі жыццяў на алтар
Свабоды — і няўжо з такога зерня
Не ўскаласуе годнай волі дар?!

Гараць, гараць двары, сялібы, вёскі,
Паўсюль балюе царскі глум і зьдзек,
Сьціскае грудзі пах крыві і воску,
І ўжо няўцям, дзе зьвер, дзе чалавек...

«Наварніся, мой міленькі,
Да з таварышамі,
Калатніце міраедаў,
Каб яны не ўсталі!..»

Не вернешся. І я ўжо не крануся
Твайго крутога, мужага чала.
І ласкаю тваёй не загаруся.
Адшчыравала радасьці пчала.

Не разамкну няшчаднай скрухі кола.
Не адбаліць табой душа мая.
Не адгучыць ва мне

твой сумны голас:

«Галубка, чарнабровая мая...»

Ён мой навекі — скарб пяшчоты гэтай,
Што мне ў сучеку ў сьмерці вырваў ты.

Хай над тваім апошнім заповітам
Закаркалі ўжо груганы лухты, —

Яшчэ не ўсе так подла, нізка ўпалі,
Каб слаць цару халуіства адрасы;
Яшчэ не ўсіх так моцна закавалі,
Каб зноў не ўзьняць сякеры ці касы;
Яшчэ твой воблік родны Беларусі.

Кастусь, мой Костусь,
любы мой Кастусе.

1987

ПЕСЬНЯ КАСІНЕРАЎ

Заходзіць барвовае сонца,
Бы наша скіпелая кроў,
Пралітая не за чырвонцы —
За край бяз паноў і цароў.

Дрыжы, распадлеае панства,
Як рэха паўторыць стакроць:
Нянавідна вашае лганства,
Нясьцерпны бізун і аброць!

Ёсьць воля і ў лютым прыгоне,
Мы маем з чаго выбіраць:
Зьяднацца пад сьцягам Пагоні
Ці тупа, як быдла, канаць.

Дрыжы, распадлеае панства,
Як рэха паўторыць стакроць:
Нянавідна вашае лганства,
Нясьцерпны бізун і аброць!

Пашчэрблены ў ярасьці косы
Аб шаблі й штыкі маскала:
Ужо не памрэ безгалоса
Пакутніца наша зямля!

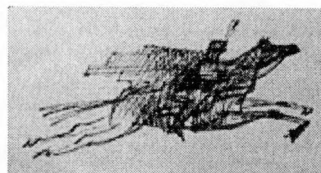
Дрыжы, распадлеае панства,
Як рэха паўторыць стакроць:

Нянавідна вашае лганства,
Нясьцерпны бізун і аброць!

Заплача бяроза над намі,
Тужліва сасна загудзе,
Барвовае сонца на памяць
У лёс Беларусі ўпадзе...

Дрыжы, распадлеае панства,
Як рэха паўторыць стакроць:
Нянавідна вашае лганства,
Нясьцерпны бізун і аброць!

1988

МАЦЯШ Ніна (1943—2008) — па-
этка і перакладніца (зь нямецкай,
польскай, украінскай, французскай).
Лаўрэат Літаратурнай прэміі Саюза
Пісьменьнікаў Беларусі імя Аркадзя
Куляшова (1984).

Міхась Машара

СЬМЕРЦЬ КАСТУСЯ

КАЛІНОЎСКАГА

(Урыўкі з паэмы).

I.

Паўстаньне згашана, зламана,
Надзея згублена ізноў,
Па Краю ўсім крываваць раны
Пад дзікі рогат казакоў.

Гуляюць царскія найміты,
Гуляюць каты і прымус!
Літва і Польшч крывёй заліты,
Ляжыць стаптанай Беларусь.

У замець сьнежную, уночы,
І там, і тут сьмяротны крык —
Сялян бязьлітасна ласкочыць
Крывёй заліты царскі штык.

І там, і тут — пажары сьвецюць
На доўгі-доўгі сьнежны шлях.
Ідуць па ім паўстаньня дзеці,
Ды з ланцугамі на нагах.

Казак і кат... Пятля і куля,
На згашшых вогнішчах — крывёй
Спраўляюць п'янае разгулье,
Над «усьмірэнной» стараной.

І трупаў, трупаў — Божа слаўны!
Хто не расстрэляны — вісіць,
Хто не павешаны — сасланы,
Або за кратамі сядзіць.

II.

Паўстаньне згашана, зламана,
Крываваы цешся Мураўёў:
Літва і Беларусь — стаптаны
Ляжаць памочаны у кроў.

Усюды пуга і кат маскоўскі
Здавілі грудзі ўсім жывым
І на'т сам слаўны Каліноўскі
Ужо ня страшны болей ім.

І імя грознае «Дыктатар»,
Ня страшна болей маскалём.
Хаця ня з бою, — а праз здраду,

За кратай звоніць ланцугом.
Пануры мур — вастрог... і краты
У лёху цёмным і сырым;
Як зьвер затраўлены дыктатар,
Сядзіць зьняможаны зусім.

О лёхі! Як страшна чуць сябе між вамі,
І знаць, — што згінеш тут адзін.
Тады, як сонца над палямі,
Прастору шыр і неба сіль!

Чаргой праходзюць успаміны
У сумных думках змагара: —
Нястрашна гінуць... Трэба — згіну!
Але каб згінуць не дарма!

О, мой народ! О, Край мой сонны,
Цябе слабы я — ня збудзіў!
Ты сьпіш, як спаў душой пакорны
І сонны блудзіш, як блудзіў.

І на'т ня чуеш мукаў сына,
Якога выдаў сам на крыж.
За грэх які? — Якія віны?
За што бязьвінны ты цярпіш?

Дакуль-жа будзеш спаць, народзе,
Дакуль у блудзе й цемнаце,
Чужнік ў дзікім карагодзе,
Таптацца будзе па табе?

Душу акутала няволя,
У паняверцы зьніч твой згас,
Цярпеньне, гора і нядоля
У хаце сталі на папас.

III.

Маўчаць мury... маўчаць нямыя, —
Нічым няўзрушаны вастрог.
Нядолі сьведкі векавыя, —
Ды што ім боль людзкіх зьнямог?!

Адзін змагар па лёху ходзіць,
Зь ім дум яго мяцежны рой,
Як-бы праверыць шлях свой хочыць,
Ці суд трымае над сабой.

— Кастусь, Кастусь, ты згінеш, братка,
Ты лішні стаў ў людзкой сям'е
Каму свой сыяг пакінеш спадкам
І думкі вольныя свае? —

І тыя дробныя зярняты,
Што ў ноч кідаў з размаху ты,
Ці ўзойдуць там, ля шэрай хаты,
Ў Краіне сну і цемнаты?

І змоўкне кліч «Мужыцкай Праўды»,
Патухне душ бунтуючых аўтар,
Бо вы загінеце абодвы,
І ты — і Яська-Гаспадар.

Усіх другіх малую жменю,
Як лісьце вецер разьнясе.
Мо' толькі ў новым пакаленьню,
Пра вас хтось песьню прапаяе.

Прыму усё!... Зьнясу пакорна і лагодна!...
І нават моладасьць маю
Аддам, як дар, Краіне роднай!
І сэрца жар!.. І ўсю бунтарную душу!

Аднога толькі ня выбачу,
Адно з сабой я панясу, —
Табе народ — нярупнасьць нашу,
І веру чыстую маю!

IV.

Заласкатаў засоў іржавы
І стораж дзьверы адчыніў:
— Там клічуць вас на суд
дзяржаўны,
Ідзем са мной, — прагутарыў.

На суд, на зьдзек, на глум крывавай!
На суд апошні йдзем, Кастусь!
Алтар дыміцца — трэ' ахвяры,
За сонны грэх твой, Беларусь.

Літву і Польшч крывавай шматай
Пакрые сёньня шмат сыноў.
Яны ішлі з Табой, дыктатар, —
Ісьці за імі будзь гатоў.

V.

Пакой вялізны і шырокі,
Ў муры панурым і старым
Заняў сялібай суд высокі, —
Вайсковы суд сабраўся ў ім.

Тры заслужоных генэралы,
«Яго вялічства», цара,

У вапалеты яны прыбраны
Судзіць сабралісь бунтара.

Навокал столу селі чынна,
Наўзбоччу — грозны пракурор
І слугі ўсе, як быць павінна,
Як увялося з даўных пор.

А на сыцяне — арол «двуглавы»,
Карона царская над ім —
Сымболь тыраніі крывавай
І перамогі над слабым.

Як быццам жартамі над праўдай,
Сымболом праўды лёг на стол
Перад судзьдзямі — сьмех дапраўды —
Хрыста расьпятага сымболь.

І так вясёлы генэралы,
Як бы спаткалісь на піру.
Ня дзіў — сышлісь крывавай справай
Служыць крываваму цару.

Старэйшы зь іх рукою тлустай
Махнуў таўпе пакорных слуг.
Таўпа варушыцца паслушна,
Згадаць яго уладны рух.

І адчынілі дзьверы з кратай.
У таўпе жандараў-вусачоў
Ідзе на суд Літвы дыктатар —
Патомак слаўных Крывічоў.

І скрыжаваліся пагляды
Вачэй судзьдзі і вязьняра. —
У вязьня думная пагарда,
А люта злосьць — ў судзьдзі была.

Жандары шчыльнаю таўпою,
Вядуць і садзяць змагара
І шашкі выняўшы, канвоем
На варце сталі бунтара.

VI.

Судзьдзя адкашляўшыся й паважна
Вялізну кнігу расхрыстаў
І тонам срогім і выразным
Свой суд пытаньнем распачаў: —

Судзьдзя: — Зь якога роду?
Дзе жыў — І як завуць?

Кастусь: — Я з беларускага народу,
Яму служыў, А імя — ўнукі ўспамянуць.

Судзьдзя: — Ня будзьце вы
такім упартым,

Пазвалі вас тут па загаду
Вышэйшай ўлады, — не пара
На жарты. — Вы бунтавалі проці ладу
І волі бацьошкі-цара?

Кастусь: — Але, я бунтаваў!
Вы — правы,

У гэтым шчыра прызнаюсь!
Падняў я першы сыяг крывавы
За працы люд! — і Беларусь.

Ня трэ' нам ласкі прымусовай!
Ня трэба нам апякуноў.
Ваш цар крывавы гнёт вяковы
Пад вывескай — славян братоў! —

Сабраўшы нацыяў бяз ліку,
Ў Расею-матушку сваю,
Вы аддалі сям'ю вяліку
На жор хіжацкі маскалю.

І кожны рух «самазашчыты»
Плямён славянскае сям'і
Вы каты — царскія найміты,
Ў пажарах топіце й крыві.

Ўжо блізак, блізак дзень расплаты
Для вас — народаў грабары.
Штыхамі й петлямі вы, каты,
Той ня стрымаеце пары.

Судзьдзя: — Маўчы!
Бо дарага заплаціш,
Так нас абразіўшы й цара.
Ты, як вар'ят на сонца скачаш,
З пустою думай бунтара!

Ты, ты бунтар! — мяцежнік дзікі!
Ты — абаронца мужыка?!
На лад магутны і вялікі
Як паднялась твая рука?

Дык знай: заплаціш нам багата,
Дыктатар хамаў і рабоў!
Ты згінеш марна ў лапах ката,
У пятлі вярхоўкі між стаўпоў.

Кастусь: — Так, ізноў вы правы, правы!
Я ня збудзіў народных мас,
Прайграў я справу, генэралы,
Заплатай сьмерць прыму ад вас.

Ня страшна сьмерць і вашы кпіны!
Даўно аддаў я справе усё,
А сёньня толькі для Краіны
Аддам — жыцьцё!

Пракурор: — Яшчэ ня страчана надзея,
Яшчэ ня згублена усё.
Адкрыў намеры нам і дзеі —
Даруем мы табе жыцьцё.

Судзьдзя: Падумай...
Наш цар ёсьць міласьцівы,
А за цябе папросім мы
І будзеш ты ізноў шчасьлівы,
Вясёлы, вольны і жывы,

Адкрыў нам толькі бяз утайкі
Ліхіх памоцнікаў усіх,
І главароў мяцежнай шайкі
Літоўскіх, польскіх і сваіх.

Кастусь: — Такой агіднаю цаною,
Жыцьцё сабе я ня куплю.
Таргуйце вы, паны, сабою —
Я кроў братоў не прадаю.

Судом ня вашим я асуджан,
Ад вас я толькі сьмерць прыму,
Бо кожны слаб з вас і заблуджан
Судзіць мяне — й маю віну.

Есьць суд патомкаў, ёсьць і Бога;
За шлях пражыты на зямлі.
Ня вы, — яны асудзяць срога.
Вы ж — гістарычныя нулі.

Ня вам, ня вам судзіць, паверце,
Народнай волі змагароў:
Авотны мы усе памерці
І рэдка хто — прадаць гатоў.

Вы памылілісь, генэралы!
Дарма спакусы... Я — ня ваш!
І вашых «срэбранікаў» мала,
Я — барацьбіт, а ня Юдаш.

Усё прыму... на'т мукаў болі
І толькі тутака зьмірусь,
Адно — ня здраджу я ніколі
Працоўны люд і Беларусь!

Няхай — памру!
Вы — сьмерць расславіце маю.
З крывавых мукаў у сэрцах ўнукаў,
Я ў помсьце жорсткі і багаты,
Як агняцвітам расьцввіту
На гібель вашу, каты!

Судзьдзя: Маўчы! Даволі гэтых думаў!
Ня сьмей рабіць нам прыгавор,
Мы над судом ня сьцерпім глумаў.
За вамі слова, пракурор.

Пракурор: Я доўга гутарыць ня буду,
Высокі Суд, — тут ясна ўсё,
Я дамагаюся прысуду
Сьмяротнай кары для яго.

Ён дзіка йшоў супроць улады
І волі рускага цара,
Са сьцягам помсты і пагарды,
З вар'яцкай мэтай бунтара.

І пакананы — перад вамі
Гразіць асьмельваецца тут,
І робіць гордымі славамі
Усей манархіі прысуд.

Мяцежнай думаю зацяты,
Прыгатаўляў ён гібель нам.
Няхай-жа сяньня, ў дзень расплаты,
Высокі Суд! — ён зьгіне сам.

Судзьдзя: Што скажаш ты на абарону
Сваіх сьмяротна цяжкіх він?
Свой тон, мяцежнага разгону
Пакінь! Ты пакананы і адзін!

Кастусь: Не пакананы перад вамі,
Ты памыліўся зноў, судзьдзя.
Паўстануць тысячы за намі,
Бо згінем мы — не барацьба.

Мяне асудзіце, я знаю
І зьгіну я — няхай.
Цаной жыцця распачынаю
Я барацьбу за родны край.

Са мной ня згінуць мае дзеі
І дух народнай барацьбы;
Не пераможыце ідэі
Вялікай праўды на зямлі.

Судзьдзя: Пакінь мяцежныя
пагрозы,
Дарма нас помстаю ня страш.
Мы праўду вашу пераможам,
Як кожны рух і протаст ваш.

А лепш, дыктатар разьвянчаны,
Главар бунтуючых рабоў,
І нашай праўдай пакараны,
Спаткацца з сьмерцю будзь гатоў!

Кастусь: О, я даўно гатоў!... памру...
А вам прыпомняць сьмерць маю!

Судзьдзя: — Маўчы!
Даволі глumu слухалі твайго!
Жандары! — вывесьці яго.

VII.

І лёха зноў ў сырой вязьніцы
І ў ёй Кастусь адным адзін
І думы зноў яго крынічуць,
У сьмяротным ходзе каляін.

— Памру, памру!.. няхай... ня шкода
Пражытых дзён і на'т жыцця,
Бо ёсьць патрэбнай для народа
Ахвяра гэтая мая.

О, Беларусь! — мая Марыська!
Каханьне шчырае маё.
Бывай! — расстаньне надта блізка,
Бывай змаганьне і жыццё!

Бывай няволя і пакута,
Народ, засьмягшы у паўсьне,
Яшчэ няскора скінеш пугу
І жыць пачнеш сабой сабе.

Народзе, ўстанеш! — і парукай
За лёс твой сёньня сьмерць мая.
Зь нядолі зьдзеку, крыўд і мукаў
Паўстанеш — да жыцця!

Ня вер, ты толькі, мой народзе,
Ні дабрадзеям, ні паном.
Куй новы лёс, з сабою у згодзе

І вер — сабе і мазалём.
 Спаткае чорны час — ня гніся,
 У буру моцным будзь — ня трусць!
 Мяне успомніш — памаліся,
 А я з-за сьвету адклікнуся.

І не прадам цябе, ня здраджу,
 Ні на гары, ні у лагу,
 Я зблудзіш ноччу — я дараджу,
 Знайсці дарогу памагу.

Бывайце й вы, сябры змаганья
 З-пад знаку белага арла.
 Мы разам йшлі аж да расстанья,
 Хоць мэта розная вяла.
 [...]

VIII

У Вільні рух маскоўскіх падхалімаў,
 Лукіскі пляц людзьмі занят.
 І шыбеніца паміж імі —
 Пад шыбеніцай — царскі кат.

Зігцяць, блішчаць штыхі жаўнераў,
 Грыміць сярдзіта барабан,
 Празь іх паходкай цвёрдай смелай
 Ідзе наш Каліноўскі сам.

І зь ім яго сябры змаганья,
 Героі Польшчы і Літвы.
 Разьбіткі грознага паўстанья,
 Народу верныя сыны.

На эшафот Літвы дыктатар
 Усходзіць цвёрдаю нагой. —
 Навокал ціш... а прокуратар
 Прысуд чытае прад таўпой...
 [...]

І згінуў ён — ахвярны і вялікі,
 Пад шум таўпы і буба гук
 Павіс — змагар Кастусь.

І з тых ніхто ня чуў каго ён клікаў,
 У апошні час сьмяротных мук, —
 Бо спала Беларусь.

1934.

МАШАРА Міхась (1902-1976) — паэт,
 драматург. Вязень сьлянянскіх
 турмы на Лукішках (1928-1932), пасля

Вячаслаў Міхасёнак

НАД ПЛІТОЙ, ДЗЕ ТОЛЬКІ ДАТА
 «1863»

Калі віхура ў краі стыне,
 Тады у лютасьці і дыме
 Паходню першы хто падніме
 За годнасьць і абраз?
 Быў час, хто пастаяў за нас,
 Хто ўспомніў раптам аб Айчыне.

У недаспелы час узняты
 Штандар з Пагоняю вар'яты
 Змаглі ў крыві людской абмыць.
 А тыя, што не ў час паўсталі,
 Ляглі на родныя скрыжалі.
 Ля нашых вербаў і крыніц,
 Яны зямлю сваю абнялі,
 Упаўшы крыжам, ніц.

Стаю у распачы і крыўдзе
 І веру: час такі надыдзе —
 Зірне гісторыя сама,
 Што вечнага агню няма.

Ім вечнага агню няма.

1987

МІХАСЁНАК Вячаслаў (1941—2002)
 — паэт, краязнаўца. Паходзіў з
 Пастаўшчыны, але амаль усё жыццё
 яго прайшло на Маладзечаншчыне,
 дзе настаўнічаў у Дуброўскай шко-
 ле. Аўтар адзінага прыжыццёвага
 зборніка «Сіняе рэха» (Слуцк, 1997).
 Ягонае персаналіа ў іматтамо-
 вым біябібліяграфічным слоўніку
 «Беларускія пісьменьнікі»
 не адназначна.

Сяргей Новік-Пяюн

БЕЛАРУСКАЯ МОВА МАЯ

*Не пакідайце ж мовы
нашай беларускай,
каб не ўмёрлі!
Францішак Багушэвіч*

Як пяшчотныя сонца касулі,
Што прыносіць з сабою вясна,
Мяне цешылі песьні матулі,
Што па-крыўску паяла яна.

У садку ля маеі роднай хаты,
Што ўпрыгожыў квітнеючы май,
Беларускія хлопцы й дзяўчаты
Крыўскай песняй свой славілі край.

З роднай мовай на вуснах змагаўся,
Каб свабоднай была Беларусь,
І загінуў на пляцы лукішскім
Наш герой Каліноўскі Кастусь.

Ў беларускай мове дзяржаўнай
Літоўскі Статут — наш закон —
Сваім коштам у Вільні слаўнай
Выдаў канцлер Сапега Лявон.

Мужнай працай праславіў Краіну,
Свае кнігі пакінуў нам ў дар,
Слаўны доктар Францішак Скарына
Першы наш беларускі друкар.

Роднай мовай сваёй ганаруся,
Гэта скарб наш навекі адзін,
І ніколі яе не зракуся —
Беларусі адданы я сын.

**Якуція, пасёлак Нэлькан,
лагер НКУС, лагпункт № 4,
шахта № 27.
Красавік 1946 г.**

НОВІК-ПЯЮН Сяргей (1906—1994) —
паэт-песеньнік, аўтар славутай песьні
«Зорачкі». Быў вязьнем трох турмаў:
польскіх, нямецкіх і расейскіх.

Сяргей Панізьнік

*Нямаш браткі, большага шчасьця на
зэтым сьвеце, як калі чалавек у галаве
мае розум і навуку. Тагды ён толькі
магчыме жыці ў багацтве, па праўдзе,
тагды ён толькі, памаліўшысь Богу,
заслужыць неба, калі збагаціць наву-
кай розум, разаўе сэрца і радню цэлым
сэрцам палюбіць. Яська гаспадар з-пад
Вільні*

Сэрца разьвіваць — не слугаваць,
Жыць па праўдзе, не хлусіць нікому,
Гаспадарна Беларусі-дому
Годнае найменьне набываць.

Бог пакінуў, ачумелых, нас
Адзіноканькіх на раздарожжы
Зь вераю, што шлях
праторым гожа, —
Безь ярма ў яшчэ адзін калгас.

Дзе ты, Яська, з промнямі ў вачох?
Я стаіўся на глухой паляне:
Раптам неба грывне, як паўстаньне,
І спытае: «Перамог спалох?»

Каліноўскі блісьне маланьнёй:
— Будуць вашы сэрцы разьвівацца
Ў шырыню, каб у радню сабрацца, —
Стануць непакорнай вышынёй.

1988

ПАНІЗЬНІК Сяргей (1942) — паэт,
перакладнік. Сабраў багаты аўдыё
і відэа архіў з гісторыі айчынай
літаратуры й культуры.
Публікацыя паводле: Панізьнік С.
Прысьвячэньні... — Вільня, 2004.

Пімен Панчанка

ТРОЕ

Паміж эпох, невыразных і шэрых,
Сярод пакутнікаў і герояў
У Беларусі было найвялікшых трое:
Каліноўскі, Купала, Машэраў.

Цяжка складаць пра найлепшых радкі:
Болем працяты ўсе мае строфы.
Нават шэпату іх не чутно: «Браткі»:
Каму пятлю накінулі,
Каго скінулі ў прорву,
А хто загінуў ў аўтакатастрофе...

На плошчы каля Лукішак
На свой народ
Глядзеў перад сьмерцю Кастусь.
І плошча яго апошнім выдыхам
дыша: «Чуеш, Беларусь!»

А дзядзька Янка заўсёды ў турбоце
Аб родным народзе,
Каб навучыліся землякі
Людзьмі звацца.
Партызаны, партызаны,
Беларускія сыны пачалі, як волаты,
За волю змагацца.

Была вайна. Да яго нахлебнікі лезьлі.
А ён штодня пра Беларусь думаў:
«Новыя вершы напісаць пара»...
Зь дзевятага паверха
У пралёт паміж лесьвіц
Скінулі нашага песьняра.

А калі Пётр Міронавіч загінуў,
Доўга партызанскія ўдовы плакалі,
Бо яму аднаму толькі верылі;
Прыносілі на магілу кветкі
І ў спёку, і ў стынь...

Вуліца Каліноўскага, Вуліца Купалы,
Проспект Машэрава
І яго журботная песьня
Хатынь.

1990

ПАНЧАНКА Пімен (1917—1999. — на-
родны паэт Беларусі.

Юрась ПАЦЮПА

МАНАЛОГ ПАЎСТАНЦА

Памяці Кастуся Каліноўскага

Страх на ветры бязбожным спалю...
І хоць зоры не зычаць лёсу —
бласлаўляю на подзьвіг зямлю,
бласлаўляю на вечнасьць нябёсы.

Далягляд ружавее ад коней,
вечар хіліцца ля вады,
ціха-ціха шарэе над гонямі...
боль у сэрцы, як водгук хады.

Сёньня маю сябе і нічога,
барабаншчык здалёку б'е.
Што знайдзеш? Ноч пустэльнія
чорнай...
Заўтра ты будзеш мець сябе.

1988

ПАЦЮПА Юрась (1965) — па-
эт, літаратуразнаўца. Доўгі час
прырабляў на хлеб выкладчыцкай пра-
цай у Гародні, потым у сталічным вы-
давецтве «Мастацкая літаратура».

Цяпер перайшоў у Беларускую
Акадэмію Навук, дзе працуе навуковым
супрацоўнікам.

Уладзімір Пецюкевіч

КОНЬ КАЛІНОЎСКАГА

Зямля пад ворагам гарыць —
 Ідуць за Волю змагары — Касіянеры.
 А перад імі на кані
 Іх палкаводзец малады,
 Крылата-сьмелы.
 — Наперад, з Богам, ваяры! —
 Кружляе голас угары
 Над полем сечы.

Конь Каліноўскага ляціць —
 Цок-цок-цок-цок,
 дзінь-дзінь-дзінь-дзінь!
 — За Беларусь! — лунае кліч.

Шугае мужных вояў раць,
 Грымяць іх стрэльбы і блішчаць
 Маланкі-косы.
 Стаіў дыханьне край лясны —
 Няроўны бой вядуць сыны
 З навалай грознай.
 О Божа, дай ім устаяць,
 Свой дух ваярскі захаваць
 Непераможны!

Конь Каліноўскага ляціць —
 Цок-цок-цок-цок,
 дзінь-дзінь-дзінь-дзінь!
 — За Беларусь! — лунае кліч.

Мне сьніцца сон далёкіх дзён:
 Плыве над краем цокат-звон
 І гул суровы —
 Касіянеры ў бой ідуць,
 Аж навакол лясы гудуць,
 Бары-дубровы.
 Імчыцца конь праз дым-агонь,
 Нясе ён вершніка свайго
 У несмяротнасьць.

Конь Каліноўскага ляціць —
 Цок-цок-цок-цок, дзінь-дзінь-дзінь-дзінь!
 — За Беларусь! — лунае кліч.

2004

ПЕЦЮКЕВІЧ Уладзімір (1943) — паэт,
 аўтар араторыі «Зорка палын».

Алесь Пісьмянкоў

КАСТУСЬ І МАРЫСЯ

Не сумуй,
 не сумуй,
 Беларусь,
 Па-над крыўдай сваёй узьніміся.
 Імя слаўнае ўспомні Кастусь
 І адданыя
 Вочы Марысі.

Белавежжа паслухай лясы.
 У іх пошуме ратныя былі.
 Гэта вояў тваіх галасы.
 Іх забілі,
 Але не забылі.

Брукаванкаю Вільні іду,
 Там,
 Дзе нашыя сны не збыліся.
 І аб вечным гамонку вяду
 З Кастусём і Марысяй,

З Кастусём і Марысяй...

ПІСЬМЯНКОЎ Алесь (1957—2004) —
 паэт.

Мікола Пракаповіч

ШЛЯХІ

1410 год

Коні хрыпяць зьдзічэла,
 песня плыве ў прасьцяг...
 Бела-чырвона-белы
 па-над харугвай сыця.
 А за спінамі вояў
 Бацькаўшчына ляжыць,
 а на іх дзідах — воля
 гранямі зіхаціць.
 А на шляху ў іх — Грунвальд.
 Сыцішыўся родны край...
 Не замаўкай, харугва,
 не замаўкай — спявай...

1863 год

Не на сыцяжынку вузкую
 я клічу вас, дзецюкі,—
 шляхцічы беларускія,
 браты мае — мужыкі!
 Не на бяседу стольную,—
 песняй будзіць абшар,
 а за Айчыну вольную,—
 з ворагам твар у твар.
 Можа, не ўсе мы вернемся
 кожны на свой парог,
 але няма наперадзе
 іншых у нас дарог.
 Падрыхтаваны вісельні,
 і навакол віжы.
 Можа, не ўсе мы выстаім,
 але Беларусі — жыць!

1980-я

Гісторыі шлях — пераход па этапу:
 жыцьцё да жыцця — вярста.
 ...О, як гэта цяжка — падняцца ў атаку,
 калі за спіной — пуста...

1993

ПРАКАПОВІЧ Мікола (1948) — паэт.

Алесь Разанаў

АРЫШТ

КАСТУСЯ КАЛІНОЎСКАГА

Аблога... Крокі... Ляск...
 Прыцёмненыя сыцены,
 і дрогкай сьвечкі бляск,
 і на парозе цені.
 І месяц паўз акно
 сьлізьне, як паражэнец —
 На схіл усё адно...
 Як зваць вас?
 Вітажэнец.

Утойваюць мury,
 сыцярожкі бор таемны
 да іншае пары
 імя яго нядрэмна.
 Да іншае пары
 пакінуты сякеры,
 да іншае пары
 сышлі касіянеры.
 І запазычан край,
 і аціхаюць зьнічы...
 Хавай, хавай, хавай
 сапраўднае аблічча!
 О, наступ нематы —
 нябога... выраджэнец...
 І ўжо зьнікаеш ты...
 Няма ўжо...
 Вітажэнец...
 Ні вучняў, ні сяброў...
 Сарвецца шлях памглены...
 Як волю і любоў,
 дае нам час імёны.
 Учэпяцца... — зь пятлёй —
 не выбіцца... — ажэняць...
 Па той бок — што па той?..
 Па гэты — Вітажэнец.
 Заўжды — адзін адказ,
 утойваньне... змяншэньне...

Але прыходзіць час
імя і ўваскрашэння.
Ўсе ніты ў сувой,
у заклік пагалоскі
зьяднаць – і стаць сабой!..
Як зваць вас?
Каліноўскі.

*Разанаў Алесь (1948) — паэт.
Публікацыя С. Панізьніка: Новы Час,
2003. №2(7)*

Іван Рубін

1863

Гулкі ляскаць калёс.
Іскры. Цокат падкоў
Патрывожыць здалёк
Скляпані ўсіх вякоў.

Лёду тоненькі хруст.
Лёсу сыпее прадвесьне.
Беларусь... беларус..
Зачыналася песьня.

Калясіць каляя
Ад павета к павету.
Дзецюкі!
Доля хай жа свая
Прарасьце запаветам

Дзецям вашым і ўнукам,
Дарагою ПАГОНЯЙ,
Без царовай прынукі,
Без расейскіх законаў.

*Рубін Іван (1954—1993) — паэт.
Трагічна скончыў свой
жыццёны шлях 28 чэрвеня 1993 г.
Публікацыя С. Панізьніка:
Новы Час, 2003. №2 (7).*

Рыгор Семашкевіч

КАСТУСЬ КАЛІНОЎСКІ

I

Вочы на сьвет закрываць не трэба —
Ёсьць у прыроды туманныя дні.
Вось і завешчаны далеч і неба.
Як праз ваду — вечарамі агні.
Што вы, туманы, у сваім вар'яценьні
Так замуцілі вякі і гады
на прастор наш барвова-асеньні
Зноў нацягнулі далёкай бяды?
Зноў я адкінуты вамі, туманы,
У перабыты бязьлітасны час.
Стук?
Гэта быццам бы бой барабанны.
Крык?
Перад сконам, паўстанцы, да нас!
Скончана ўсё. Так паспешна ў лёхах
Сьвітку мужыцкую здэёрлі з
плячэй.
Гэтыя ж тут, недзе блізка, патроху
Гаснуць бяз жалю любімых вачэй.
Воды сыцюдзёныя, гнуткія кладкі —
Трэба палотны бяліць.
Я не кравец, не шавец аніякі,
Трэба кашулі смяротныя шыць.
Голас ад гора дрыжыць і нямею —
Трэба ісьці галасіць.

Я і магілы капаць не ўмею —
Мёртвых жа трэба ў дол апусьціць.
Толькі ідзі, ідзі і не падай.
Доўга туман над зямлёю стаіць.
Сходзяць туманныя дні з лістападам.
Сонца праглянула..
Жыць!

2

Вось далакоп, і шавец я, і столяр..
Доўга стаялі туманныя дні,
Твар мой зьбялеў ад жалобных
застольяў,

І зьледзянелі пагляду агні.
 Столяр, калыскі на шчасьце майструю
 Для немаўлятаў усіх.
 Я і шавец, і абнову любую
 Шыю для сьвятаў зямных.
 Вось я рыдлёўкаю грунт наш капаю
 —
 Дрэўца, хлапчук, пасадзі.
 Вось я і сумную песню спяваю
 Там, дзе нядаўна блудзіў.

1966

Не! не з нас пачалося,
 Не пры нас прападзе
 Той саюз — сугалосьце
 Дарог і людзей.
 Ты, зязюля, накажаш
 Пра дарогу ізноў.
 А дарога раскажа
 Боль вякоў. Боль гадоў.
 ...Мчалі коньнікі ноччу,
 Падганяла іх злосьць,
 Не туманяцца вочы,
 Шлях прапаў. Мэта ёсьць.
 Хто паўстанцаў, іх, вызнаў,
 Вывеў боль на расу?
 Коні цуглі пагрызьлі.
 Глядзі — разьнясуць!
 Леглі хлопцы на грывы,
 Рукі ў жорны зубоў
 Конскіх! Толькі маўкліва
 З пальцаў капала кроў.
 Ціха іскаркі-кветкі
 З кропель тых прарасьлі,
 Безгалосыя сьведкі
 Ля дарог узышлі.
 Крыкам лебедзяў раннім,
 Сосен стогнам сухім,
 Курганом безыманным,
 Нават ценем начным.
 Ты, дарога, нам вернеш
 Іх дыханьне і дзень,
 Хоць адзінае зерне

З жыта іхніх надзей.
 І за тым летуценьнем,
 Што так хочам знайсці,
 Як за сьветлым натхненьнем,
 Мы гатовы ісьці...
 ...Зноў зязюля кукуе,
 Дыхаць стала лягчэй.
 Хлопцы, пэўна, пачуюць:
 Сабяруцца хутчэй.

АПОШНЯЯ НОЧ КАЛІНОЎСКАГА

Заўтра ўсё... Заўтра сьмерць.
 Мяне выведучь каты.
 Сакавік на двары... Яшчэ тыдзень —
 і птушкі дамоў.
 О буслы, дзеці сонца! Летучы,
 адшукайце вы хату,
 Дзе жыве маё шчасьце, якога ў
 жыцьці не знайшоў.

У вясновай красе! Ясна чыстая,
 нібы бяроза.
 Вуснаў не цалаваў і яе не насіў
 на руках.
 Птушкі! Людзі казалі... Прашу вас
 праз сьлёзы —
 Укiньце вы ёй праз комiн маленькага
 хлапчука.

Хай ён будзе маім! Тую дзеўчыну
 вы папрасіце.
 У краіне цяпер будуць вісельні,
 зьдзекі і жах.
 Будзе слухаць ён жаль перапёлкі
 ў стоптаным жыце,
 Песьні ціхіх з прызбаў па вечарах.

Веру — кроў мая ў сэрца яго
 застукоча.
 І калі прыйдзе час новай гнеўнай
 касьбы, то ізноў,
 Хай жа пільнымі будуць і ноччу
 і днём яго вочы.
 І пажары палацам! За мову,
 за сьлёзы, за кроў!..
 Хлопчык мой! Я цябе, дарагі, абдымаю.

1967

Тацьцяна Сівец

ДЗЕ ТЫ, КАСТУСЬ КАЛІНОЎСКІ?

Хутка Радзіма голасам боскім
Зноўку пакліча: «Кастусь
Каліноўскі!»

Шмат «абаронцаў», ды сэрцы іх
з воску —
Дзе палымяны Кастусь Каліноўскі?

Невінаватых за кратамі мноства —
Ты не баішся, Кастусь Каліноўскі?
З праўдай ідзем на ілжывае войска —
Сьцяг утрымай наш,
Кастусь Каліноўскі!

Годзе гібець нам у крыўдзе і горы!
Час ужо кропкі ставіць — не коскі!
Хтосьці іншы ты быў яшчэ ўчора —
Сёння ты — мужны Кастусь
Каліноўскі!

2003

СІВЕЦ Тацяяна (1982) — паэтка, журналіст. У 2011 г. — галоўны рэдактар часопіса «Маладосць», а са снежня таго ж года 2011 г. — галоўны рэдактар штодзённіка «Літаратура і мастацтва».

Янка Сіпакоў

ПЯТЛЯ КАСТУСЯ КАЛІНОЎСКАГА

Нялёгка быць вераўчанай пятлёю
І чакаць тваёй шыі, хлопча...
Лепей з табою я звозіла б сноп'е, —
Калёсы аж квокчуць, а мы на возе;
Снапы я, вяроўка, ўціснула моцна,
Казыча калосьсе — аж хочацца
чыхнуць;
Я — лейцы таксама ў руках тваіх
цёплых...
Нялёгка чакаць тваёй шыі, хлопча!

Я магла б нарадзіцца й абрусам,
Якія ткаў добра калісьці твой бацька.
Мяне б заслалі на стол сьвяточны,
Пітвом і ядою мяне б пазаставілі,
І ўсе гулялі б да самае раніцы
Твае заручыны з чарнабровой
Марысай...
Страшна чакаць тваю шыю, хлопча!

Ці мала на што вам трэба вяроўка,—
Спачатку трымала б я вашу калыску,
А потым магла б зрабіцца і
гушкалкай
Для вашых дзяцей. І яны б любілі
На мне гутатацца да самае столі,
А вы, іх калышучы,
шчыра б сьмяяліся...
Жудасна абвіваць тваю шыю, хлопча...

А магла б я стаць і аборами
Да лапцей тваіх. І з табой тады
Мы пайшлі б таптаць небасхілы
Гэтым вечным мужыцкім абуткам,
Гэтай вечнай мужыцкай праўдаю, —
І сьвятло б мы выкралі ў ночы...

Скінь мяне з шыі, хлопча!
Памажыце хутчэй яму, выракі...
Памажыце хутчэй...
Памажыце...

Кляніце мяне, стагодзьдзі!
Кляніце,

Мяне клянiце!
Моц маю, людзi, клянiце!

1966

ШЫБЕНИЦА
Беларуская балада.
XIX стагодзьдзе

- Каго любiш?
- Люблю Беларусь.
- Так узаемна!

(Пароль паўстанцаў 1863 года)

Як вецер над плошчай прагуў кiрмашовай,
Аж сьнег ад дыхання, здаецца, растаў.
Спакойна прыйшоў пад нядрэмнай аховай
I горда сам-насам зь пятлёю ён стаў.

Канечне ж, сябры па паўстаньню ў
народзе
Стаяць i спакояць бунтоўную кроў.
I сам ён на плошчы таксама
прыходзiў,
Калi там каралi вось гэтак сяброў.

Стаяў мiж людзей, нiбы сьмяг
ачышчэньнем,
Хоць бегчы ад жуду хацелася прэч,
Нiбыта ў вачэй ён прасiў
прабачэньня,
З кiмi нiколі не будзе сустрэч.

Цяпер i ў самога ўжо доля такая —
Ён пойдзе к сябрам, пакарыўшыся ёй...
А вiсельня ў Вiльнi чакае, чакае,
Нявернiкi-каты гуляюць зь пятлэй.

Жывога хутчэй збыць у мёртвыя хочуць,
А можа, i ў iх страх знайшоўся на дне?
— Мне так замянаюць ягонья вочы...
— Ты знаеш, яны замянаюць i мне...

Ах, каты! I вам ужо вусьцiшна стала.
Нялёгка i вам дастаюцца харчы.
Не толькi мы кормiм вас хлебам i салам,
Мы ўмеем i праўдзе мужыцкай
вучыць.

Вось так цэлы край узялi i забiлi
I вырвалi мову з глытнiцы жывой,

I памяць забралi, каб казкi i былі
Навек зарасьлi бадылём, крапiвой.

Са школаў павыгналi роднае слова,
У сьвiтцы мужыцкай не ўлезцi туды.
На шчырых, сумленных
наладзiлi ловы,
Як воўчыя ямы — царовы суды.

Нянавісьць, што доўга пад стрэхамi
спее,
Рабам за жыцьцё нават стане важней.
Той жне, хто пасее, той жне, хто
пасее,
Хто праўду пасее, той волю пажне.

Мне блiзкая цемра выстуджае грудзi
А катам, здаецца, акропна ўдваяне...
— Мне так замянаюць сагнаныя людзi.
— Яны замянаюць, ты знаеш, i мне.

Бывай, мой народзе! Жывi ж ты, багаты!
Спакойна памру я, крывiна твая —
Зямлю атрымае, гавораць, араты.
А шляхты паменела як не ўдвая!

Яшчэ не прасохлi паўстаньня
скрыжалi
Ад дымнай крывi i няскораных сьлёз.
Мяне ж, як асочнiка, каты змушалi,
Каб я на сяброў па змаганьню данёс.

Вось так маю чэсьць i мой гонар
караюць,
Ды к самапавазе i тут я прыйду.
Я быў пракуратарам цэлага краю,
Цi ж мне апускацца ў такую брыду?!

Зь дзяцiнства прыстойнасьцi знаю
прычыны
I сам ненавiдзець прывучаны зло.
Звычайная шчырасьць — заўжды
дабрачыннасьць,
Шпiёнства — заўсёды агiдным было.

Усё, што жывецьмець, — навечна мiнае,
У вочы магiльнае цемрыва тхне...
— Ты знаеш, а мне цiшыня замянае.
— Яна замянае, ты чуеш, i мне.

КАМІЛА

У 1863 годзе ў менскай турме, калі паўстаньня Янку Жмачынскага вялі на расстрэл, Каміла Марцінкевіч са сваёй камеры кінула яму пад ногі букет...

Самотных лянных галубоў
турэмная варта карміла...
Адкуль да Айчыны любоў
у сэрцы дзявочым, Каміла?
Адтуль, дзе люцынкаўскі лес
дзіцячыя помніцы мянушкі?
Ці мо ад Агінскага п'ес
і сьветлых мелодый Манюшкі?..
Цябе выклікалі на біс
і Вільня, і Менск, і Варшава..
Радзіму ці славу любіць,
без бацькі, сама вырашала.
Ды лёс на шляху перастрэў
не брычкай вясельнай пры белі...
...Паўстанца вялі на расстрэл,
і дзьверы
працягла
рыпелі.
Турэмны суцішыўся пляц.
Сачылі наглядчыкі строга.
Здавалася, дзьверы рыпяць
у кожным расейскім астрогу!
А вязьні глядзелі ўсьлед,
абняўшы іржавыя краты.
І вылецеў раптам букет...
І доўга шапталіся каты:
«...адкуль яны кветкі бяруць?..
Падзяка ў спыненым часе
паролем:
«Люблю Беларусь...»
на вуснах яго запяклася.

СКОБЛА Міхась (1966), паэт, адметны аўдыёжурналіст. Склаў дзьве фундамэнтальныя паэтычныя анталогіі: «Краса і сіла: беларуская паэзія XX стагодзьдзя» (2003) і «Галасы з-за небакраю: паэзія свету ў беларускіх перакладах XX стагодзьдзя» (2008), якія аніяк не пад сілу аніякім нашым акадэмічным літаратуразнаўцам.

Сяржук Сокалаў-Воюш

ПЕСЬНІ КАСІНЕРАЎ

Паўстанцам 1863 г. прысьвячаецца

ВЕРШ ЯК УСТУП

Шыхт зважай! Крокам руш!
І углыб бязь меры
Ускалыхнулі пушчаў глуш
Песьні касінераў.

І плылі удаль яны,
Множила іх рэха
Ад Бярэсьця да Дзісны
Па сялянскіх страхах.

* * *

Гэй, вандроўнік-пілігрым,
Сын касьцельнай брацьці,
Не ўрагуе боскі рым
Вастрабрамскай маці,
Не заменіць дух сьвяты
Сьвятасьці Айчыны,
Дык хутчэй пазбаўся ты
Мірскай аблачыны!

Гэй-галом, лад на злом,
Што ж ты ў жалёбе — крэпе.
Скрыдлы Волі гэй-галом
Ад анёльскіх лепей!

Устрыманьне і псалмы
Не квіток да раю,
Калі ў гэткім пекле мы
Дома паміраем.

Боль на дзвюх шчаках нясу:
Што падставіць, пане?
Ці сякеру, ці касу?
Як там у пісаньні?

Гэй-галом, лад на злом,
Што ж ты ў жалёбе — крэпе.
Скрыдлы Волі гэй-галом
Ад анёльскіх лепей!

* * *

Зноўку зарніцы у небе Радзімы палаюць,
Прашчураў цені з сівых курганоў
паўстаюць,
Я іх рамяны ля ўласных плячэй адчуваю,
Нашыя песьні іх мужныя вусны пяюць!
Ты, чарнабрыва, даруй і чакай на узлеску,
Дзе крывічанкі чакалі каханых сваіх,
Дзе іх вачамі нас сёння страчаюць
пралескі

З расою — сьлязінкамі іх.
Кроў на сумётах і гронкі каліны на белі,
Як вышыванкі у нашых хлапцоў і дзяўчат...
Думкі, і душы, і рукі у нас не зьнямелі,
Ведаем: сьмерць — гэта нават
паўкроку назад!

Хтось пасьлізнуўся і тварам у тхлань
 балаціны,
 Вабяць кагосьці чужыя стугі і крыжы,
 Толькі упарты шыбуе абранай сыцяжынай,
 І вораг кіпіць на нажы.

КРЫШИ

Былі крыніцы сінімі
 І ад крыві чырвонымі,
 А груганы над плынямі
 Кружлялі натамлёныя,
 Маўчалі вербы ніцыя
 І берагі узорныя,
 Чаму ж цяпер, крыніцы, вы
 Наўсцяжж такія чорныя?

Ці чорны дзень, ці страшны год,
Ці маrazy, ці крыгі,
Ці тае сьнег, ці тае лёд,
А ўсё няма адлігі.

Былі крыніцы сінімі —
 Была вада халоднаю,
 За інямі, за стынямі
 Паіла нас нязгодаю,
 Былі часіны сонныя
 І ярыя са смагаю,
 Была вада чырвонаю,
 Паіла нас адвагаю.

Ці чорны дзень, ці страшны год,
Ці маразы, ці крыгі,

Не таяў сьнег, не таяў лёд,
Але былі адлігі.

Чаму ж цяпер, крыніцы, вы
Наўсёцяж такія чорныя?
Даўно паснулі рыцары,
Сышлі часіны зорныя.

Надыдзе раньне сьвежае,
І новы дзень абудзіцца,
І зазьвініць капежамі,
І збудзіцца, і збудзецца.

І ясны дзень, і зорны год
Са спекаю і стыгаю,
І будзе гэты карагод
На ўсе часы адлігаю.

* * *

Хвацкія малойцы, хлопцы-касінеры,
Харалужны корд ды песня на запас.
Секлі вам галовы за цара, за веру,
Толькі вашы коні ратавалі вас.

Толькі вашы коні, ды ў душы адвага,
Ды агонь вачэй, ды матчына сьляза,
І зіхцела воля над ваяцкім сьцягам,
І жыла надзея на канцы ляза.

І жыла надзея, і лілася песня,
І гучала рэха хлопцам у адказ:
«Калі лёс загінуць — справа
уважэсць,
Справа уважэсць, як прыспее час!»

МАНАЛОГ

КАСТУСЯ КАЛІНОЎСКАГА

Дзецюкі! Хіба здушылі
 ў вашых душах прагу волі?
 Ці братамі, што ў магіле,
 нехта вымаліў патолу?
 Ці спынілі вас у лёце,
 дзідай скінуўшы на травы?
 Ці на сьлізкім павароце з панталыку
 збіў няправы?

Да вясны дажыць патрэбна,
да вясны, да вясны.

Душы зноўку прагнуць бою,
грудзі — вольных вятроў.
Што з таго, што сьвіткай зрэбнай
ледзь прыкрытыя яны,
Як пад кожнай сьвіткай тою
сэрцы мужных ваяроў.

Хай зьвярэе цар у шале, хай
у шале цар лютуе,
Мы пазбавім сэрцы жалю,
мы сваю зямлю ўратуем,
Мы крывёй і мазалямі
зможам іхніх блagarодзій,
Зможам тых, хто маскалямі
назваюцца ў народзе.

Толькі шыбеніцы рукі,
чорнай шыбеніцы.
Дацягнуліся да шыі і не здрадзілі, не!
Упіліся, бы гадзюкі, бы

цярновыя вянцы,
Потым войкнулі нямыя і застылі, як у сьне.

Што з таго, што я загінуў?
Касінэрам меней стала,
І ўсяго, а над Айчынай
не паменшала навала.
Дык ухопім разам зброю,
спляжым зьвера, зьнішчым зьвера,
Каб зьвінелі над зямлёю
песьні вольных касінэраў.

Беларусь, мая матуля, Беларусь,
Беларусь,
Заквітней чароўнай краскай,
паланіўшы абшар.
Ні пятлі, ні здраднай кулі не
скарэўся твой Кастусь —
Касінер адвечны Яська, што з-пад
Вільні гаспадар.

АПОШНІ БОЙ ВАЛЕРЫЯ ЎРУБЛЕЎСКАГА

Наскок казачы не суняць.
Маланкі шабель, куляў град,

Але мы мусім бой прыняць,
І я гукнуў: «Назад!».
Нязвыклы заклік супыніў
І нацягнуў аброць,
А гулкі бор прагаманіў
Маё «назад» стахроць.

Назад... Назад... І коні рвуцца ў бой.
Назад... Назад, Калі супарат за табой.

Пазаднік сьсечаны ушчэнт,
Навокал звон, навокал кроў,
Ды не здаецца інсургент,
Ён помсыціць за сяброў,
За вечны гвалт, за вечны здзек,
Бо до ўжо моўчкі спаць,
Ты — чалавек. Ты — чалавек!
І позна адступець.

Назад... Назад... І коні рвуцца ў бой.
Назад... Назад, калі супарат за табой.

Клінок ударыў у клінок.
Казак ня ўседзеў у сядле.
І я прасунуўся на крок
Да вольніцы, але
Клінок другога казака
Ў маіх касьцях завяз,
І я, зьяляцеўшы старчака,
Гукнуў апошні раз:

Назад... Назад... І коні рвуцца ў бой.
Назад... Назад, Калі супарат за табой.

СПОВЕДЗЬ ВІТАЛЬДА ПАРФІЯНОВІЧА САМОМУ САБЕ ПЕРАД АБРАЗАМІ

З кім я зьвязаўся, чаго я хацеў,
Як я дайшоў да няславы астражнай?
Слушна сказаў мне
палкоўнік вяльможны:
«Нізка упаў, бо высока ляцеў».

З косамі ў бойку... за кім, для каго,
Хіба у нас гэтак блага ў дзяржаве?
Людзі — на волі, злачынцы — на лаве,
Рэкі не выйшлі нідзе з берагоў.

Жыў бы як трэба, чаго вар'янец?
Мне ж васемнаццаць,
яшчэ васемнаццаць,
Вось бы падняцца, хоць раз
ды падняцца,
Хай сабе нізка, але палянец.

Сьвет — гэта чорны узрушаны вір,
Я ў ім маленькі, нябачны вандроўнік,
Слушна сказаў мне
жандарскі палкоўнік:
«Нехта схаваўся, а ты — у Сібір».

Скульля, не выйшла, ніхто не пазьбег
Кары суровой, заслужанай кары:
Пеглі, ці кулі, ці простыя нары
Там, дзе адвечныя кедры і сьнег.

Я ж адпрацую, я усё замалю,
Новаю верай і праўдай сагрэты.
Што вы казалі, палкоўнік, на гэта?
Рады старацца за ваша: «Хвалю!»

ВЫРАК ПАЎСТАЊЦКАГА СУДА МУРАЎЁВУ-ВЕШАЛЬНІКУ

Чаму гэтак ціха? Ці тлустая скіба
Раты заляпіла, што голас аслаб там?
Ці нашыя бабы у родных сялібах
Дзяцей нараджаць
развучыліся раптам?

Не тлустае скібы кавалак спакусны,
Не бабы, што іншую долю спаткалі,
А выгук звярыны
з запененых вуснаў,
Што пырскалі сьлінай,
ды юхай сыцякалі.

У выгуку тым вынішчэньне народа:

Упартых — фізічна,
астатніх — маральна,
Каб мы не згадалі ні племя, ні роду,
Ні тут і ні там — у зямлі заўральнай.

І край затаіўся зубром у засадзе,
А ведама здаўна, што зубр —
не маруда,
Вось твар цудатворнай
у цудным абкладзе,
Маліся ж, чужак,
спадзявайся на цуда!

А цуда не будзе, уласнай крывёю
На лёсе Радзімы,
што сёньня у кратах,
Шыхты касінераў — мужыцкія воі,
На сьмерць асуджаюць забойцу і ката.

Калі ж абароняць злачынцу нябёсы
Ці служак-сабак незьлічоная зграя,
У дзецях прадоўжацца нашыя лесы,
І вылюдка гэты прысуд пакарае!

ВОЛЯ І ПЯТЛЯ

Гэй, ляці у высі, малады саколе,
Быццам на далоні
пад скрыдлом зямля,
А па ёй, як глянуць,
ходзяць навакольлем,
Ходзяць навакольлем Воля і Пятля.

Што ж яны блукаюць,
што на сэрцы маюць?
Недзе там у пушчах аж займае дых,
Маладыя хлопцы Вольніцу шукаюць,
А Пятля шукае хлопцаў маладых.

І няма спакою у юначых душах,
І зямля пад коньмі,
як агонь, дрыжыць.
Воля дасыць ім крылы,
а Пятля задушыць,
Ды ўжо лепш зь Пятлёю,
чым бяз Волі жыць.

Над сялянскай хатай,
 над сялянскім полем,
 Дзе ўздымае колас сьвежая ральля,
 Над маім народам, над ягонай доляй,
 Над ягоным лёсам Воля і Пятля.

* * *

За спіною прыстанкі і бразгат
 дзьвярэй у каморах,
 Мацюкі канваіраў і нары адны на траіх,
 А наперадзе спяць
 незнаёмыя пушчы і горы
 У засьнежаных кедравых футрах сваіх.

Я валюся у сьнег і ляжу
 у халодным сумёце,
 Паднявольным не жыў і
 памерці такім не хачу,
 Лепш ад кулі сканаць,
 зьнерухомець на лагерным дроце,
 Лепш аддаць сваё цела на зьдзек крумкачу.

Пахавальнаю песьняй
 завея ахутвае плечы,
 Вартавыя на вышках
 пра цёплае мараць жытло,
 І кашуля — на дрот,
 і адчайны скачок у цямрэчу,
 Мой скачок у цямрэчу сягонья —
 скачок на сьвятло.

Дык ратуйце ж мяне,
 здратаваныя катаргай ногі,
 Замятай, завіруха,
 гарачы скрываўлены сьлед.
 Тут чужая зямля, тут
 чужыя навокал парогі,
 Тут нямае надзея, сказаў бы, напэўна, паэт.

Толькі мы не паэты.
 Варожаю чорнаю зграяй
 Ахрысьціў нас чужынец
 і з пальцамі вырваў пяро,
 Беларусь мая маці, Ты чуеш
 як мы дагараем?!

І зіхціць наша кроў
 на варожых руках, як таўро.

Не спыняйцеся, людзі,
 зірніце на вашыя рукі,
 На далоні суседзяў,
 знаёмых, сяброў і гасьцей.
 Што ж спыніліся вы,
 мае родныя дзеці і ўнукі?!
 Што ж спыніліся вы?!
 Ну, вядома, спыніцца прасьцей!

Брэх сабак за спіной.
 Хто ўратуе і хто абароніць?
 Друк кядровы, ды глыз,
 ды надзеі прыцемнены дым,
 Ды не зьнішчыць пагоняй таго,
 хто жыве пад Пагоняй,
 Хто нясе яе ў сэрцы,
 ў параненым сэрцы сваім.

РЭКВІЕМ

За Праўду, за Волю паўстаў ты, мой брат,
 Ламаючы краты й кайданы.
 І гучна зьвінеў тваёй песьні набат,
 І болю не ведалі раны.

Ты сьмела нас клікаў у праведны бой,
 А мы толькі глуха маўчалі:
 Закутыя жахам пайсьці за табой,
 Пакорліва зьдзекі страчалі.

За Праўду, за Волю паўстаў ты,
 мой брат,
 Ламаючы краты й кайданы.
 І гучна зьвінеў тваёй песьні набат,
 І болю не ведалі раны!

СОКАЛАЎ-ВОЮШ Сяржук (1957) —
 паэт. Уся прыведзеная нізка твораў
 ўзята з выданьня:
 «КРОЎ НА СУМЁТАХ»
 (Першая кніга паэта).
 Менск, 1989.

Віктар Стрыжак

ПАМЯЦЬ

Над народам, над воляй гарбацеў
Двухгаловы арол невыносны...
Хто ж ты,
Краю майго Гарыбальдзі?
Каліноўскі.

Воля прагнула плечы распраміць.
І зямля мая марыла нашча,
Гневам грукала у чорную браму
Чорнай волі манаршай.

Ды пайшоў у рыззі і абносках
Край бяз боскай парады
У пятлю з Каліноўскім
І «Мужыцкаю праўдай»...

Толькі петлі згніваюць дачасна,
Калі памяць народа, як пойма...
Толькі подзьвіг за шчасьце
Вырастае ў помнік.

І ступае гісторыя важна.
А было б праз гады невыносна,
Каб сказаці: Няважна,
Хто такі Каліноўскі...

1980-я гг.

*Стрыжак Віктар (1955—1995) —
паэт, паходзіў зь вёскі Заспа, што
ўсупыч з Гарошкавым, адкуль Ана-
толь Сус. Нейкі час Віктар быў маім
аднакурснікам па філфаку;
уражаны маімі архіўнымі знаходкамі
пра кампазітара Міхала Грушвіцкага
прысьвяціў мне верш (1976 г.).
Здаецца, гэта было ўчора...
Потым мне давялося (разам з Алесем
Пісьмянковым ды Уладзімірам Мару-
ком) адвозіць яго ў труне
ў родную
рэчыцкую
зямлю.*

Анатоль Сус

ВЯЧЭРА ПЕРАД КУПАЛЬЛЕМ

Вячэра перад Купальлем...
Мне чуецца, як зьвіняць
Пашкевічанкі каралі,
на нітцы іх сорака пяць.

Наўмыснасьць ці супадзеньне:
гэты журботны лік...
Ставілі на калені
паўстанцаў амаль жывых.

Сканалі, ды ўсё ж не сталі,
помнілі, як Кастусь
ступіў на сьмяротныя шалі
з думаю пра Беларусь.

— Ты з намі, ты з намі, браце! —
мне чуецца, як крычаць
няскораныя паўстанцы
з ратугамі на плячах.

ВІЛЬНЯ, 1864 ГОД

Перад сьмерцю зязюля кувае,
перад сьмерцю жыцьця многа зычыць,
а паходня, як сонца, палае,
ды жыцьця, як агню, не пазычыць...

Ты адкуль прыляцела, зязюля?
Можа, гоніць цябе па ўсім сьвеце,
быццам ястраб, шалёная куля,
быццам коршак, драпежны вецер.

Сьціхні ж, сьціхні, дурніца-птушка!
Ці не чуеш: гудуць вяругі,
вецер шыбенікаў гушкае
і, як коршак, ірве харутвы.

Памаўчым... Не збылася воля,
толькі лепшых сяброў забрала
і пакінула сярод поля
кос ды вілаў зламаных джалы.

Памаўчым, але боль не сьцішым —
будуць помніць забойцаў раны.
Слоў і клятваў не трэба лішніх,
шлях да волі навек абраны.

*Сус Анатоль (1959—2005) — самы
таленавіты наш паэт-сучаснік, які
рана пакінуў сваю няўтульную радзіму.*

Тацьцяна Сямірская

АПОШНЯЯ МАЛІТВА

Я сьмяротнік Кастусь Каліноўскі,
Я змагаўся і зваў да змаганьня.
Гарады паўставалі і вёскі,
Віс над катамі біч пакараньня.

Мы жадалі, жадалі свабоды
І не ведалі слова «пакора»!
Быў той час — як бурлівыя воды,
Як шаленства кіпучага мора.

Але ўпэўненасьць у перамозе
Была толькі імгненьнем надзеі,
І па складзенай з мрояў дарозе
Мы прыйшлі да пакуты падзеньня.

На прастор паланянке-дзяржавы
я гляджу праз турэмныя краты.
О Радзіма! З прадоньня няславы
цябе вызвапіць вершнік крылаты.

Сёньня — дзень мой апошні, быць можа,
І не ўбачу я з катамі бітву.
Калі ёсьць ты ў сусьвеце, о Божа,
Ты пачуеш маю малітву.

Мая сьмерць хай не стане папрокам
Тым, хто жыць застаецца. Не трэба
Шкадаваць. Я быў дрэнным прарокам —
Не чакаю спагады ад неба.

Хай народ, што знёс віхар крывавы,
Не адчуе яшчэ адной страты.
О Радзіма! З прадоньня няславы
Цябе вызваліць вершнік крылаты!

1998

*Сямірская Тацьцяна (нар. 1979)
— паэтка. Выкладае гісторыю
роднай літаратуры на філфаку
Белдзяржуніверсітэта.*

*Публікацыя наводле: Апошняя малітва
// Першацвіт. 1998. № 3. С. 34-35.*

Максім Танк

КАЛІНОЎСКИ

(Урыўкі з паэмы)

2

У абозе

Гараць агні абозныя.
Сьнег кружыцца, вірыць.
Пра чуткі — зьвесткі розныя
Паўстанец гаварыў:
— Над хатамі бяздольнымі
Устае дзень для сялян, —
Казаў, што будзем вольнымі
Сам Сьвітка-атаман...
Другі, пад елкай стоячы,
Пад ветру шум густы,
Пярэчыў яму горача,
Апёршыся на штык:
— Эх, штосьці мне не верыцца
У байкі для малых:
Мы б'ёмся за аселіцы,
За нечыя валы!
Зямля — дзе глянеш — панская,
Вада, лес, дол, гара.
Прыелася мне ласка іх
Горш бацюшкі-цара.
Паны сягоньня «мілья»...
Але пільней глядзі,
Каб нас пад плечы віламі
Хто зь іх не падсадзіў...

А трэці, шрот сартуючы,
Пытаў раз, можа, сто:
— Але, скажы, гаруючы,
Змагаемся за што?
Даўно ад раны хворы я —
Калі ж прыйду дамоў, —
Зноў крывасмокі-ворагі
Загоняць у ярмо.

Хтось галасы трывожныя,
Прыйшоўшы, абарваў.
Каля агнёў разложаных
Сам атаман стаяў.
— Пільнуйце коней, коньніца,
Падсыпце ім аброк,
Глядзіце, ў парахоўніцах

4

Сьнег на шыбеніцах і на твары

Першы мешчанін: Трэба лепш
захінацца ў кажух.

Настаўляй, Клім Іваныч, каўнер!

Гэткі вецер! Табе я кажу:

Паміраць не хацеў бы цяпер.

І за гарнец гарэлкі ніхто

Не пайшоў бы нат ямы капаць.

Бачыш: сьнег, быццам белы патоп,

Пачаў вуліцы хваляй змываць,

І нясе, і плыве, і вірыць,

І чорт ведае рвецца куды;

Быццам полымем неба гарыць,

Студзень люта узняў сьнежны дым...

Другі мешчанін: Прашу мне

дараваць, гаспадзін,

Ці не можна ў вас аганьку?

Вы на плац ідзяце так, адзін?..

Клім Іваныч, а гэта мой кум.

Каліноўскі: Вельмі рад...

Я Вітаўт Вітажэнц.

Думаў, сёння вучыць не пайду.

Ды, прызнацца, хацеў паглядзець,

Як на сьмерць гэта людзі ідуць.

Першы мешчанін: Павучыцельна,

што і казаць.

Учора — бачылі — гналі ў Сібір,

Або як ўскалыхнулі ксяндза?

Апісаць бы мог толькі Шэкспір!

Мы вось так — Клім Іваныч і я —

Ходзім разам заўсёды на пляц...

Каліноўскі: А мне школьная праца мая

Не дае нават часу паспаць.

Каго ж сёння вядуць на парад?

Першы мешчанін: Чуў, здаецца,

студэнт зь іх адзін,

Пецябургскі... так... нейкі Ігнат...

З Каліноўскім атрады вадзіў.

Вось ідуць... Барабанная «дроб»

Зараз сыпне, мяцелючы сьнег...

Клім Іваныч, плячмі — праз народ!

Не відаць за галовамі мне.

Выбачайце! — ступіў на нагу?..

Вось жанчынам не варта глядзець.

Сьлёзы... што ж гэта я не магу

Бачыць, дзе наш стаіць Вітажэнц?..

Каліноўскі: Вядуць... Нядаўна

гутарыў зь імі...

Апошнюю ноч сядзелі

ў смалярні да дня, —

Раіліся, каб вясной зноў штыкамі

сталёвымі

Над краем штандары паўстанья

узьяць...

З натоўпу: — Пастараніцесья!

— Дайце глянуць!.. Маладыя,

А, нябось, пасівела, глядзі, галава...

— Эх, пацягнуў іх чорт нейкі за шыю —

Захацелі з царом ваяваць!..

— Цішэй там, — чытаюць!..

Каліноўскі: Шукае вачыма знаёмых.

Бачу, брат, слаўна ідзе!

Не зламалі цябе

у засьценках сьцюдзёных,

Не зальюць каты кроў народнай мяцеж!

Ды ідзе не на сьмерць ты, здаецца!

Даўна, помню, калісь ты так

бодра хадзіў,

Пецябург... вечары... а за пазухай Герцэн,

У сэрцы «Колакала» калыхаўся прызыў,

Пра Уладзімірку песню любіў ты

І Някрасава сумны напеў...

Прашумела жыцьцё

прыдарожнай ракітай,

Рана дзень твой зарой адзьвінеў...

З натоўпу: Вось паднялі!**Мешчанін:** А мы вас шукалі...

Бачыце, вецер калыша, тварам

глядзяць на раку.

А можа, з такой вышыні відаць ім

зарэчныя далі.

Выбачайце, я зноў бы у вас

папрасіў аганьку.

Бачыце, сьвет ужо новы, іншыя людзі.

Што такім шыбеніца, катарга, сьмерць?

Вось ці на добрае толькі народ яны

будзяць, —

Як ваша думка, гаспадзін Вітажэнц?..

А мяцель іх калыша... атуліла,

бы ў саван сьцюдзёны...

Вы ідзяце?

А я пастаю, недалёка мне.

Ці не плачаце вы?

Мо' хто родны загінуў, знаёмы?

Каліноўскі: Што вы?..

Гэта толькі на твары растаяў сьнег...

5. Дзецюкі

*Каб расталкаваць людзям,
у чым праўда, я пішу пісьмо...
Яська Гаспадар, «Мужыцкая Праўда»*

Паўстанец: Лепей ляж; адпачынь.

Ужо высока выплыла Сітца.

Чуеш, з стрэх ночы капае сінь

І адліга б'е ў акяніцы.

Каліноўскі: Сон мяне ўжо даўно
не хмарыць.

Толькі сплюшчу вочы гарачыя; —

Паплывуць вобразы,

як вандроўныя хмары:

Бачыш тое, што хацеў бы не бачыць —

Адных шыбеніц гай.

А загледзішся ў снежна-ўзмяцелены дым,

Бачыш, катаржнікаў за Уралам сьляды

Замятае пурга...

Не хутка мяне зморыць сон

І пяро пакіне рука.

Народ яшчэ дрэмле, маўчыць, быццам звон

Без стальнога свайго языка.

Трэба закінуць пабоцні,

Ударыць гулкую медзь.

Ты не ведаеш, як трывожна і моцна

Патрапіць звон гэты гудзец...

Можа, кончу да дня напісаць.

Трэба шчырае слова народу,

Ды такое, якое б заўсёды

Пад сярмягай магло б запалаць.

Паўстанец: Чуў я, грамату цар прыслаў,

Паны сілу разводзяць па хатах.

Усюды сельская стража пільнуе дарогі сяла.

Як народ ты разбудзіш, дыктатар?

Чуеш — сёння адліга, Вясна.

Вецер ў Нёмане зоры купае.

Толькі днямі, ночамі ад нас

Вырай ў сінюю даль адлятае.

Малахоўскі дзе твой?

Шмат каго страх за межы суседнія гоніць

Горш, як сівер асеньняй парой

Залацістае лісьце клёнаў.

Каліноўскі: Хай бягуць баязьліўцы
ад слоты,

Гром пачуўшы і шолах траў.

Усе, хто гэтых барознаў потам

Не паіў і не засяваў.

Вецер іх размяце і раскіне,

Быццам лісьце сухое з гальля,

Па дарогах чужых і краінах,

І забудзе іх хутка зямля.

Можа, зьлягуць засе́вы, і дымам

Вораг пусьціць стрэхі сёл.

Але што ж — каранямі ўрасьлі мы

У гэту гліну, пясок і падзол.

А мінуць навальніцы і цені

Хмараў шэрых, і ўбачым да дня,

Як на пасеках нашых з карэньня

Зашуміць, зацьвіце маладняк.

Не заплюшчваюцца мае вочы,

Сам ты мо' адпачыў бы лепш.

Трэба заклік да раніцы кончыць, —

Ты па сёлах яго разьнясеш.

Апранешся ў торбы, лахмоцце,

Можа, возьмеш цымбалы і кій.

Хутка золак зазьяе на плоце,

Хутка... Трэба пісаць...

«Дзецюкі!...»

6. У карчме

[...]

Падарожны: Ходас! Ты гарнец яшчэ

мо' паставіш адзін,

Трохі закускі? Хутчэй варушыся!

І ты, падарожны,

зайграеш нам потым, хадзі!

Здаецца, цябе ўжо бачыў, —

знаёмыя рысы?

Кажаш — блудзіў па кірмах.

Лепей было б,

Каб граў ты «лявоніху» тую,

што скачуць у бітвах,

Або вяселье.

А то ў цябе хіба столькі і слоў,

Колькі змясьцілася ў торбе тваёй

ці ў малітвах.

Дзед: Прайшоў я ўдоўж, папярок

Беларусь і Літву.

Людзей бачыць усякіх прышлося.

Адны любяць пад песьню схіліць галаву,

Зажурыцца, як неба увосень,

А другія, — дужэй, маладзей, —

Ім дай песьню, каб сыпала цьветам,

Сьмехам вуснаў дзявочых — каб ад

сонца было весялей,

Але я заспяваю вам гэту:

«Калісь Кастусём яго звалі ў
 Мастаўлянах,
 У Гарадзеншчыне клікалі Сьвіткай сяляне,
 З-пад сіняга Бугу па горны Уральскі стром
 Цар ахрысьціў яго — Бунтаўшчыком.
 Галавы яго царскія слугі шукаюць,
 Па дарогах хітрыя петлі стаўляюць,
 Праклінае кат Мураўёў
 І папы медным гулам званоў...»

За акном сьнежныя ўсхліпы сіліцца
 вецер узняць.
 Яснай усьмешкай дзяцінства пад
 пальцамі дыхаюць струны,
 Часам ўздымаючы накіп з песьні
 крыштальнага дна,
 Лашчацца яркімі хвалямі шумна.
 Недзе дарожныя вербы сівыя
 шумяць...
 Гурбцяцца звонка загоны...
 Нат чуваць, як на струнах хвалюецца
 сьнежная гладзь,
 Як трывожна ў мяцелі званы,
 праклінаючы, звонаць.

«А ён полем шырокім на коніку едзе.
 Празь лясы прабіраецца шэрым
 мядзьведзем;

Праз азёры і рэкі плыве шчупаком,
 А над хмарамі кружыць арлом.
 Ходзіць ён па шырокай

зямлі і склікае,

Малайцоў і дружыну сабе выбірае;

Усе асілкі — сасонкі ў бары —

Сілы ў кожнага столкі у тры.

Ходзіць ён па дарогах, загонах,

Сілу царскую крышыць і гоніць,

А як царскіх змяце наймітоў, —

Дабярэцца да панскіх двароў».

І здаецца, што у прыдарожнай
 карчме

Вецер сьвежы смалісты паваяў;

Пругкіх струн перабор, песьня ў дыме
 — ў сасновай імгле;

Звоніць крыльлямі ў шыбы завая.

Агонь крыецца — белы кажан —

ў залатыя карчы,

Раз, другі бліснуў, ціха залопаў.

Цемень павуціньнем з выгнурых

бэлек карчмы
 Зьвісла нізка на плечы,
 на струны, на шопат.

«Прыйдучь дні, аб якіх вякі варажылі,
 Пра якія у казках адно гаварылі:
 Дзе задумаў, — свабодна пайшоў,
 Ні равоў, ні гранічных капцоў.

Ці з сахой па бязмежнай старонцы,
 Ці зь сяўнёй, даганяючы яснае сонца,
 Не абойдзеш і песьняй ўсяго —
 Колькі шчасьця, багацьця таго.

Кожны лірнік блізкіх і далёкіх суседзяў
 Зможа песьняй пачэснай адведаць, —
 І народзяцца песьні шмат раз
 Весялейшыя ў іх і у нас.

Ходзіць Сьвітка і ходзіць па краю,

Дзецюкоў і дружыну склікае

За сталы, на вяселье хутчэй.

Гэй, зьлятайцеся, сокалы, гэі...»

Падарожны: Слухай, Ходас,
 Нехта стукае ў дзьверы. Ідзі адчыні...

Першы гандляр: Сьнегам дарогі
 плывуць. Змарыліся коні.

Час і так неспакойны, а тут уночы

Яшчэ сівер у вочы сьнег гоніць.

Другі гандляр: За дзесятым слупом
 верставым

Усе вазы растрасьлі нам казакі ўчора.

Кажуць, арыштавалі караля Літвы,
 Пыталіся, ці не вязём з сабой порах.

Падарожны: А куды гэта ты
 выбіраешся, дзед?

Думаў тут начаваць, ці ў дарогу
 так пільна?

Дзед: Ужо гадоў маіх даўна
 асыпаўся цьвет,

Дык хацеў бы убачыць канец
 сваёй песьні і Вільню.

7

Пад звон шыб

[...]

Каліноўскі: І падумаць, каб гэтак рана
 Мяне ім удалося зьвязаць,
 Калі дома за нізкім парканам
 Толькі што залаціцца лаза;

Быццам сон... Толькі путы цяжкія,
Што ад Нёмна зьвіняць па Байкал,
Кажуць, буры шумелі якія,
Хваляў грозна ўздымаючы вал
Над прыгонам, няволяй і тронам.
Так нядаўна... прыпомніць каб...
Калісь з камітэта чырвоных
Дзюлерана выводзіў за карк.
Барацьба за зямлю, за свабоду,
І пуховыя мары паноў,
Каб, здабыўшы рукамі народу,
Усе правы загарнуць сабе зноў.
Але страх перад хмарай сялянскай,
Страх за скуру сваю паваліў, —
І пакорна дарогаю гразкай
У цень двуглавы арла папаўзьлі.
Яны думалі — згасьне паўстаньне.
Што ён зробіць, пакінуты, сам,
Гэты ў шэрай сярмязе паўстанец —
Яська, Сьвітка, Кастусь, гэты хам?
Але сёння ўжо добра пазналі,
Як не лёгка ў народзе згасіць
Нашу праўду, калі яна пала
Іскарай бунту у стрэх каласы.
Ужо заўтра за віселиц цені
Мы агнём адказаць бы маглі...
І падумаць, падумаць — сьцены
У гэткі час чалавека ўзялі!..

І далей па пясчаных абшарах
Пойдзе скуты народ пад ярмом,
Пакуль гнеў зноў зьбярэцца у хмару
І не ўдарыць з маланкаю гром.
Край дарогамі рознымі зрэжуць,
Будуць крыжам і мовай дзяліць,
І ўзьвядуць палыновыя межы
Папярок здратаванай зямлі.
Нават памяць магіл нашых голых
Гандляры будуць красьці не раз.
Напішу... хоць з-пад шыбеніц голас
Да народа мо' дойдзе у час... —
Звоняць шыбы пчаліным гулам.
Дзень рассыпаў праменьняў пясок.
Пакідае апошні прытулак,
З сьцен сплываючы кроплямі, змрок.
За дзьвярмі атупелыя крокі.
Мы ужо!.. не, мінулі... пайшлі!..

Цяпер недзе на плёсах далёкіх
Мыюць пер'е зарой жураўлі...
Можа, я з рыштаваньня убачу
Блізкіх, родных, сваіх сяброў:
Раз апошні прыйдуць разьвітацца
З сёл, лясоў, з баявых шляхоў.
Трэба слова бадзёрае кінучь,
Каб паднялі галовы вышэй.
Крокі зноў... Б'е другая гадзіна...
Стражнік: Каліноўскі!

Выходзьце хутчэй!

8

Канец песьні

[...]

І працяжна па натоўпе шумным
Чутна песьня лірніка плыве;
Задуменна ўтораць перагудам струны,
Песьня ўсё мацнее, да сябе заве.

«Калісь Кастусём яго
звалі ў Мастаўлянах...»

З залатой царкоўнай званіцы-цыбулі
Плэснула басам медзь у гарачы шум і пыл.
Шэрая сетка хмар
захад імглою зацягнула.
Кружачы, тонуць утары галубы.

«Кажа цар цівунам:

«Вы паноў падкупіце,
А мужыцкага мне атамана злавіце!»
І паны за наш пот, мазалі нашых рук
Прадалі Кастуся ў рукі кату-цару...»

Нехта крыкнуў: — Пець не давайце! —
У лёне чубоў бліснуў пагон і брылёк.
Кругом гусьцей сталі плечы, ногі,
абутыя ў лапці.
Недзе заціснуты стражнік у натоўпе змоўк.

«Прывялі Кастуся. Сядзіць цар
з сваёй сьвітай,

Кажа так Кастусю: «Дзецюкоў ты
мне выдай,
З кім чырвонае піва, брагу хмельную піў,
З кім ты лётаў між хмар, з кім зямлю
ты будзіў.

Дам бабровую шапку і шубу сабольлю,
Колькі вокам акінеш, чарназёмнага поля,
На дадатак — чырвонцаў кісет.
Можа, лепей табе на асіне вісець?..»
Не спужаўся Кастусь, не заплакаў.
Зазьвінеў ланцуг, як казаў цару:

«Дзякуй!

Там, дзе слаў вецер нiў залатых абрусы,
За шырокім сталом хмелiў мёд галасы.
Абысьцi гэткі стол — працяцелi б гады —
Як жа ўспомнiць усіх дзецюкоў
маладых?
Як успомнiць, з кiм лётаў свабодны i дужы?
Толькi глянь, колькi кружыцца
птушак
Над маеi галавой!

І як зьлiчыш над Нёмнам,
над быстраi Дзьвiной?

І дароў мне тваіх, цар, не трэба:
Маю шапку я — сiняе неба.
Шубу — лесу зялёнага цень,
А зямлi — сонца нат не абойдзе за дзень.
І нямала чырвонцаў, багацьця:
На папялiшчах панскіх, магнацкiх

палацаў,

Як дыхне толькi вецер — жар,
як той самацвeт, —
Не адзiн бы i сёння насыпаў кісет...»

Бярэма пылу вецер на плечы ўскiнуў,
У поле панёс, дзе шумела лаза;
Пасьля вярнуўся, пачаў на нiтках сiнiх
Буйныя пацеркi дажджу нiзаць.
Пiла сухая зямля, фыркалi конi.
Шляхамi, дарогамi гул расплываўся вясёлы.
Па касагорах, авеяных звонам зялёным,
Заскрыпелi калёсы, развозячы
песьню па сёлах.

1938

Максiм Танк (сапр. СКУРКО Яўген;
1912—1995) — народны паэт Беларусi,
шматгадовы старшыня Саюза
пiсьменьнiкаў Беларусi.

Мiкола Трафiмчук

КАСIЯНЕРЫ КАЛIНОЎСКАГА

Нiбы вульлi, абуджаны вёскi,
Нiбы сьвечкi, маёнтка гараць...
Супраць гнёту падняў Калiноўскi
Мужыкоў гарапашную раць.

Дзецюкi! Час тастаў!..» — плыне
рэха.
У сякерах i косах зямля.
Зьдзеки i путы вялiкiм грэхам
На галовы ляглi маскалям.

Гармат ядры аруць узьлескi,
Конi ўланаў скапыцiлi рунь...
На памдогу iдзе Ўрублеўскi!
Зьзяюць косы маланкамі ўкруг.

Апустошаны ў вёсках гарышчы.
Хiба сьнiла такое каса?
Не мурог яна косiць i сьвiшча,
Як заўжды, з-пад яе не раса...

З вiзантыйскаi i рымлянскаi верай
Згуртаваныя праўдай адной,
Не касцы цяпер — касiянеры
За жыцьцё сваё сталi сыцяной.

Дзён тых слава яшчэ не зачэзла!
...І каб бачылi людзi ўсе,
Б'ю паклоны я двойчы пачэснай,
Старамоднай сялянскаi касе.

1978

Трафiмчук Мiкола (1950) — паэт,
выдавец.

Галіна Хінка-Янушкевіч

МАЛІТВА КАЛІНОЎСКАГА

АДЗІНЫ ВЕРШ

Стаптаны Край, дзе гвалт і сьмерць.
Зьнішчэньне родаў...
Паўстаньне лепей, чым цярпець
Зьняваг з Усходу!

Званы склікалі маладняк
З усіх палеткаў,
І Каліноўскі быў юнак
Сярод падлеткаў.

Адзін фасон, адзін памер
Шляхетных строяў.
А Каліноўскі быў жаўнер
Сярод герояў.

Ўсе дзецюкі прынялі бой
За нашу Веру.
А Каліноўскі быў герой
Сярод жаўнераў.

Адліга. Холад. Боль ад ран.
Штыкі. Параза...
Усе кулі — ў грудзі дзецюкам,
Палеглым разам.

Над цэлым Краем — ночы змрок,
Стогн разьвітаньня...
А Каліноўскі не ўцёк
Для ратаваньня.

Ахвярай здрады стацца лепш,
Чым здрадзіць Веры.
З-пад шыбеніц напісан верш
Ад Касінера.

Хто гэтку мужнасьць меў калі —
Сьпяваць так звонка?!
Зь пятлёй, чырвонай ад крыві
На шыі тонкай...

Адзіны верш — як Запавет
І шлях да мэты...
Вы, Каліноўскі, ёсьць Паэт
Сярод паэтаў!

З таго самага
Сьветлага-сьветлага-сьветлага
Сьвету
Я маюся, маюся, маюся
За вас
І прашу прабачэньня
Дагэтуль
За Паўстаньне ня ў час.

З таго самага
Белага-з чырваньню-белага
Сьвету
Я сумую, сумую, сумую
Па вас.
І прашу прабачэньня
Дагэтуль
За палеглых ня ў час.

РУЖЫ НАС КЛІЧУЦЬ

Як бы там ні было —
Ня ўсё травой парасло.
Нашыя ружы нас клічуць —
Паліце!

Як бы там ні былі —
Ня ўсё травой прарасьлі.
Нехта яшчэ жывы!
Дрыжыце!!!

2012

*Хінка-Янушкевіч Галіна (1962) —
мастак-графік, ілюстратар кніг,
у тым ліку твораў класікаў (Ф.
Багушэвіча, Р. Барадуліна, В. Дунін-
Марцінкевіча, Л. Геніюш, У. Караткевіча,
Я. Коласа, А. Куляшова, В. Ластоўскага,
У. Някляева, С. Пясэцкага, М. Танка і
інш.)*

Кастусь Цьвірка

КАЛІНОЎСКИ – АПОШНЯЕ СЛОВА

*Бывай здаровы, мужыцкі народзе.
Яська-гаспадар з-пад Вільні*

Такі іскрысты сёння сьнег!
Такія белыя аблогі!
Тут, на зямлі, — не ў сьне, не ў сьне! —
Апошнія лічу я крокі.

Да перакладзін чорных тых
(Чаму бялеюць іх сукі?)
Ўсе дваццаць шэсьць гадоў маіх
Вядуць сталёвыя штыкі.

Даруй мне, тата, і бывай:
Я не вярнуся ў нашу хату.
Больш не адчуць рукою, знай,
Тваёй далоні вузлаватай.

Даруй, Марыська, родны птах,
Я і цяпер, нібы дарункі,
На збітым твары, на губах
Нясу твае ўсе пацалункі.

Даруй, даруй: б'е час разлукі
І тую шыю, што твае
Так моцна абвівалі рукі,
Вяроўка сёння абаўе.

Даруйце мне, што ў час юначы
Сябе я гэтак не бярог.
Паверце вы: я жыць іначай
Не мог, не мог, не мог, не мог.

Вы знаеце: ні канакрадам,
Ні казнакрадам я не быў
І казытлівы пах улады,
Паверце, ў ноздры мне не біў.

Я не таму йду паміраць:
Мне напляваць на тыя троны,
На каралёў усіх кароны,
На крык іх скарбаў — напляваць!

Пячэ мне сэрца боль другі:
Як ластаўку, на згубу
Няшчасны край мой дарагі
Дзярэ арол двухдзюбы!

Мужык, у крук сагнуты, тут —
Ці спёка, ці разводзьдзе —
Валочыць паншчыны хамут
З стагодзьдзя у стагодзьдзе.

Цар толькі прывід волі даў:
Па ўсіх палях наўкольных
Адзін бізун, як і гуляў,
Ізноў гуляе вольна.

Ды што цару народа энк,
Што сьлёзы паланянкі:
Абы ён толькі піў ды еў
Ды ладзіў пагулянкі.

Цары ж са смакам хочуць жыць,
Жыць з сэнсам і бяз сэнсу!
Народ ім трэба, каб давіць,
Народ ім трэба, каб даіць.

Ну, а каб лёгка клаўся ён
Пад царскія падэшвы,
Вылазяць зграі халуёў
Для «апрацоўкі грэшных».

О, я вас знаю, халуі,
Пасобнікі разбою!
Адна ў вас мара — на чай
Вам кінулі б паболей.

Перад дваром вы — бараны,
Угоднікі, маўчальнікі —
Вам хоць бы выбіцца ў чыны,
Пралезьлі б у начальнікі.

Што праўда вам, што вам народ,
Што Бацькаўшчыны гора!
Вам свой напхаць бы толькі рот,
Сваё здаволіць горла б.

Вы ўміг тупы цара дэкрэт
«Правесьці ў жысьць» гатовы.
З усіх амвонаў і газет
Нам «чысьціце» галовы.

А пікні вам — як чорны зброд,
Вы ўсіх распяць ахвочы.
Заткнулі вы народу рот
І завязалі вочы.

О так! З народа можна ўсё рабіць:
Масты масьціць, вяроўкі віць,

Гнуць дугі, круціць атосы,
Калі ён нямы, безгалосы!
Вось так, народ, ты ланцугі
І цягнеш век, нябога.
Табе убілі у мазгі,
Што гэта ўсё ад Бога.

Ты за цара ў агонь прывык
Ісьці, хлусьнёй аглушаны,
А цар тваёй рукой, мужык,
Цябе ж самога й душыць...

Калі на край мой крумкачы
Ляцелі хіжым роем,
Вучыў ты, бацька: лепш маўчы
Ды беражы здароўе.
Я не паслухаў, выбачай:
Безабаронны, клікаў край.

І я пайшоў у навальніцу,
У бой зацяты — нож на нож.
«Мужыцкай праўды» бліскавіцай
Я расьсякаў нямую ноч...

Цяпер — бывай, бывай, народ.
Даруй за мой канец такі.
Зрабіў я ўсё — на эшафот
Вядуць сталёвыя штыкі.

Усё маўчыць, за небакраем —
Палёў засьнежаных абрус.
Мая прыгнутая, глухая,
Мая льняная Беларусь.

Там да сяўбы — мне добра бачна —
Ужо ладзяць новыя плугі.
Ты знай, жандар: не ўсё ў нас страчана —
У далях спее бой другі.

На скатаванае зямлі
Зьбірай жа, люд мой, новы гром.
Я знаю: прыйдзе час, калі
Тут станеш ты гаспадаром.

Бывай здаровы, мужыцкі народзе,
Жыві у шчасьці, жыві у свабодзе
І часам спамяні пра Яську свайго,
Што загінуў за праўду для добра твайго.

1969

*Цьвірка Кастусь (1934) — паэт,
празаік, фалькларыст, выдавец (з 1996
нязьменны кіраўнік залатой сэрыі
«Беларускі кнігазбор»).*

Алесь Чобат

«ЧОРНЫЯ КАСІНЕРЫ»

Primo

Дождж над мястэчкам...
Бясконцы, як смутак Бога.
Вечнай дарогай сьцякае
свая праклятая гліна.
Масток над рэчкай. Закутак
даўняга і былога.
Жыве, працуе, здыхае
моўчкі гэта краіна.
Постаці з мокрых магілаў
кружаць па навакольні —
нашыя, і чужыя,
і тыя, хто сам не знае...
Краіна не мае мужа.
З панам жыве ў няволі —
і ёй непатрэбная воля
ні з чужакамі, ні з намі.
Лепшыя польскія курвы
з нашых растуць пакаёвак.
Лепшыя рускія блядзі
з нашых растуць каханак.
Бывай! мы ўсе паміраем —
ніхто не схаваецца ў словах.
Тут нават Цябе не будзе,
у кожны крык цалаванай...

Secundo

Вось міма чорных вокнаў
губернскага месца
ляціць генерал Мураўёў,
тутэйшыя скачуць за сьвітай —
падпанкі, падафіцэркі,
падбрэхі з дарогі цеснай
праціснуліся, пралезлі
мала не да міністраў.
Пан губернатар спаўняе
прысягу цару і Расеі.
Свайго не мае нічога —
нічога й тут не пакіне.
А мы? Калядныя дзеці,
зробленыя з пахмельля...
А мы? Яшчэ хутаране —
і страшна служыць Айчыне...
Слухай, дык хто ж мы такія?

Усіх халуёў праблема,
 усіх падшыванцаў мука,
 усіх слабакоў пакута...
 Схіляюцца лёгкая цені,
 падаюць на калені,
 робяць з Расеі Эўропу —
 не прападае мінута...
 Чэсьць вам, героі гною!
 Бог вас крые-ратуе!
 Дзеткі вашыя пойдучь
 на стэпы ды акіяны
 служыць імперыі гіблай,
 якая ўжо ванітуе,
 якая нават ляніцца
 каваць для дурняў кайданы...

Tercio

Кінуў мужыцкі анёл
 Храм На Крыві, Беларусь.
 Яна пад сынкамі-чыноўнікамі,
 як пад казачым харунжым...
 — Вешаць, вешаць і вешаць!!! —
 кулакі сысціскае Кастусь.
 А дзе ж іх усіх павесіш!
 Народ гэты просты і мужны.

«Ну што вы яго шпыняеце,
 гады вы, саплякі?!
 Якой вам яшчэ свабоды?!
 Вы ж рускія, праваслаўныя!
 Ну што вы хочаце, сволачы?
 Каб край існаваў такі?!
 Шкада-а... Не даў Мураўёў
 над вашаю доляй права нам...»

Cvadro

Арышт. Нарэшце канец.
 Бяззбройнаму — гэта рай.
 Самотны змоўца й герой
 заўсёды памрэ спакойна.
 Бывай, «Росссия, ты матушка!»
 Бывай, «nadniemeński kraj»
 — Вешаць, вешаць і вешаць!!! —
 і гэта зусім не бойня.

Не бойня гэта таму,
 што вы на зямлі ніхто.

Не бойня гэта таму,
 што вам нічога не трэба.
 А той, хто вешаць хацеў,
 зашпільвае паліто
 і сам, як Ісус Хрыстос,
 празь пятлю ўзыходзіць на Неба...

Allegro

На могілках танцуе з крыжам крыж.
 Ты на Айчыне дарагой стаіш.
 Спакой. Дарога. Ноч і цішыня.
 Адзін народ другому не раўня.

Няхай падох бы, хто прадаў свой край?!
 — А хрэна! — кажа. —

Сам ты памірай...

Andante

Панны пад пудрай адною
 ды ў тонкіх сукенках.
 Баль пачынаецца...

Грошы, распуста і ноч.
 Дзесьці далёка блукае Хрыстос
 па засыценках,
 як арандатар, — і долі інакшай, апроч
 дымнай царквы і халоднага вечна касцёла,
 зноў не знаходзіць. А словы дарэмна
 ляцяць...

Бо ж у народзе і краі такога памолу
 вечную дур не разбіць, не спыніць,
 не стрымаць.

Панны пад пудрай адною...

Завязаны вочы...
 Схованкі, піскі ды шлохі па ціхіх кутах...
 Тое ж у простых сялянаў ды простых
 рабочых —
 толькі што горшая выпіўка.

Цяжкі іх шлях...
 Што паміж ножак у файных і тонкіх
 паненак —
 тое ж і ў гэтага краю адно ў галаве.
 Вось і Хрыстос, абмінуўшы
 апошні засыценак,
 нас пакідае і ў краі суседнім жыве...

Scerco

Эх ты наш рабочы клас дарагі!
 Як ты спраўна стаў
 пад бел-чырвона-белыя сьцягі!
 Як ты ў адзін голас за іх галасаваў!
 Калі табе ЦК заробку не даваў...

Эх ты наш калгаснік дарагі!
 І ты пайшоў пад гэтыя сьцягі!
 Калі твой старшыня й народны
 дэпутат
 за гэты сьцяг быў змушаны падняць
 й свой мандат...

Finale

Божа, калі Ты живеш на сьвеце,
 гэтым і прышлым,
 Божа, калі ты будзеш,
 памятай: тут нічога
 не зробіць такія дзеці,
 калі Ты сам нейкім цудам
 гэты край не разбудзіш...

Божа, калі Ты з намі,
 калі Табе не абрыдла
 ратаваць нас бясконца
 ад глупства, хамства і страху,
 Божа, зрабі каб здохла
 усё местачковае быдла, —
 а сэрца мне вырві, Божа,
 аддай галоднаму птаху...

Але ніхто не паможа —
 у рай не адчыніць дзьверы,
 і Ты прабач мяне, Божа, —
 позна Цябе я выбраў.
 Сьмерць падняла ў атаку
 чорных сваіх касінераў —
 яны такія ж, як нашы:
 у мокрых і брудных сьвітках...

1863 ГОД.

РАЗЬВІТАНЬНЕ З РАДЗІМАЙ...

Тут шлях адзін у выдуманай рай
 дае сваім жаўнерам гэты край —
 на сьнезе запяклася кроў, як хустка,

і мрояцца ў прабітай галаве
 ўсе маскі мёртвыя і тыя, хто жыве,
 а холад, сьлёзы, цемра, час і пустка,
 як павукі, снуюць паволі ніць,
 бяздушшам, страхам, здрадаю
 сьмярдзіць,
 і ўсё, чым жыў, дарэмна прападае,
 і толькі ў небе ёсьць дачка і ты,
 спакойны хутар, бераг залаты,
 Айчына вечная, свабода маладая...

1863

*«2 ноября в Ошмянской следственной
 комиссии были спрошены нижепоименованные лица и показали: 1. Казимир
 Иосифов Богушевич... имею четырех
 сыновей... Владислава, 25 лет, служившего
 офицером в Капорском полку, Францышка,
 23 лет, ушедшего в мятеж, Валериана,
 22 лет, имеющего должность землемера
 в Ошмянском уезде, Аполлинария, 18 лет,
 занимается дома хозяйством...»*

Са справы Часовага палявога аўдытарыяту
 Віленскай вайсковай акругі

Праўды хоча адзін, а спакою другі —
 кожны сам выбірае пагоні і ўцёкі.
 Прыйдзе сьмерць бяз чаргі, час
 разгорне сьцягі,
 і чатыры сыны - як чатыры дарогі.

Мы ніколі не дзякуем нашым часам:
 тут умовы не тыя і людзі не тыя,
 але кожны за зброю хапаецца сам —
 не схіляецца болей і вечна не ные.

Беларусы адны будуць век бедаваць,
 што аднойчы зашмат
 начыталіся кніжак,
 беларусы другія ідуць ваяваць —
 Каліноўскі Кастусь,
 Багушэвіч Францішак.

Іх чакае выгнаньне, турма і пятля,
 ім праз сотню гадоў не відно абеліскаў —
 толькі кліча зямля, толькі кліча зямля
 да Гародні, да Ліды, да Вільні,
 да Мінска.
 Генерал-губернатар і граф Мураўёў

на той час быў не горш за Цанаву
з Яжовым.
Біў шляхэцкую дур, піў
мужыцкую кроў,
спраўных гнаў на Сібір
зь іх тутэйшаю мовай.

Не прадайце народ, не дзяліце народ
на мужыцкія косы і штуцэры шляхты!
За няволі жыцьцё варта ўзяць волі
год,
гэта потым — на крыж, на Амур
і на шахты.

Нам цяпер, як раней,
валіць здрада пад дых,
але мертвыя сораму й страху не маюць,
нашы мёртвыя помняць
пра нашых жывых,
нашы мёртвыя нашых жывых
ўзьнімаюць.

КСЁНДЗ ФАЛЬКОЎСКИ - ПЕРШЫ ПАВЕШАНЫ НА КРЭСАХ У 1863 ГОДЗЕ

Паўставаць заўжды не той час.
Зноў ці рана, ці позна.
Але ксёндз вясковы чытае
з амбоны адозву -
гэта ўсё, што паўстанцкі Жонд можа
зрабіць пакуль.
А далей - толькі сьмерць ад казачых
шабляў і куль.

Імпэрыя моцна ваюе! Кругом яе
перамога...
Спачатку - ксяндза адвозяць
у Вільню, да Мураўёва,
потым - на вёсцы вешаюць.
І закопваюць бяз магілы...

На тым месцы сорака гадоў камяні
ўзыходзяць наноў.
Мужыцкія рукі тую работу рабілі.
І ўвогуле - на Беларусі лішніх
няма камянёў...

Людзі, і вы ўспамяніце таго
сьвятога ксяндза.
І хай хоць раз у жыцьці пацячэ
па душы сьляза.

ЧАС КАСІНЕРАЎ

Ты цяпер не адзін —
да народа вяртаецца вера
у другое жыцьцё.
Прэч маўклівасьць і згоду сваю!
І да нашых мясцін набліжаецца
час касінераў,
і наступіць на горла аднойчы
мой люд гадаў!

Нам не трэба дазволу...
Мільёны забітых за намі.
Гэта наша зямля,
гэта нашы лясы і палі.
І гудуць у нябёсах
паўстанцкія душы званамі,
а нашчадкі паўстанцаў
зьбіраюцца зноў на зямлі...

Зноў нас будуць душыць
з дапамогай глухіх ды спакойных.
Мы яшчэ павандруем
далёка за Нёман і Сож,
калі час касінераў
заменіцца часам бяззбройных,
калі час безгаловых
цялём папляецца пад нож.

Зноў «шалёных» няма!
Без гарантыі кроку не ступаць
і не вераць нікому,
і слова сказаць не даюць.
Гэта наша зямля,
гэта нашы адданасьць і тупасьць,
калі ў зьбітыя душы
яшчэ дадаткова плююць.

Толькі нам не канец.
Мы працяг да другіх пакаленьняў.
Грамадзяне з натоўпу
рабіцца людзьмі пачалі,
бо Кастусь Каліноўскі
застаўся ў душы і сумленьні,
а не ў голым граніце
застаўся на гэтай зямлі.

БРАТЫ

Сасна над магілай рыпіць,
 як вяроўка над пляцам,
 павешаны хлопцы за лёс
 быць народам такім -
 Кастусь на Лукішках ля віленскіх
 дрэў і палацаў,
 а мой дзядзька Толя у Скідалі
 ў сорака другім.

Абодва глядзелі цывярозымі
 ў неба вачыма,
 абодва ўсё ведалі — як і на што яны йшлі,
 абодвух забыла і кінула наша Айчына,
 а потым успомніла і
 аж узьнесла зь пятлі...

Патрэбу ў сьвятых на зямлі
 адчуваюць не тыя,
 хто плача па мёртвых і
 просіць палёгкі жывым;
 а моўцы пустыя і дробныя
 блазны сьвятыя,
 каму нашы хлопцы ўяўляюцца
 ценем пустым.

Хто спрытны хадзіць то наўкол,
 то шляхамі крывымі,
 хто рушыць магілы і помнікі
 ставіць ізноў,
 вы гэта сур'ёзна сябе
 палічылі жывымі?!
 А што ў вас жывога, апроч
 нашпаргаленых слоў?

Адна толькі праўда за вашым
 запісана збродам,
 як сьвет не дзяліўся б па волі сваёй
 і Масквы —
 вы шчыра й сумленьна быць хочаце
 разам з народам,
 каб цэлы народ заставаўся
 шалёным, як вы.

Спакой і выгода, калі пераціснуты
 болем
 астатнія душы за вечнай высокай
 сыцяной —
 і болей не чуюць братоў Кастуса
 з Анатолем,

забітых бяспамяцтвам лепей, чым
 сьлізкай пятлёй.

Сягоньня сьвяткуюць, хто выжыў
 дурным і сагнутым,
 але не загінуў разумным, прамым,
 маладым,
 і зычаць сягоньня чакаць адпаведнай
 мінуцы,
 а жыць да мінуцы нячутным,
 нябачным, нікім.

Няхай я не ведаю, чым нашы
 скончацца віны,
 і нават няхай не вярнуцца з
 калымскіх драгоў
 ды я не загіну і справы
 адвечнай не кіну,
 а проста ад'еду
 па чорнай дарозе братоў.

* * *

Як абрыдла тлумачыць, што ты яшчэ ёсьць,
 наша соль у крыві, наша чорная косыць,
 наша спадчына, наша Айчына!

Што прыблуда адсюль, што
 заехаўшы гусь —
 разумею цяпер, каго вешаў Кастусь
 і за што, і чаму так магчыма!

Як абрыдла даводзіць, што ты яшчэ тут,
 наш апошні прытулак і збураны кут,
 нашай памяці крык на паўнеба!

Што стагодзьдзе таму, што цяпер гадаўе —
 але кожны яшчэ атрымае сваё,
 ды не тое зусім, што вам трэба!

* * *

У паўстанцаў заўсёды прамы
 і аднолькавы лёс —
 Касінераў забітых апусьцяць на дол
 патаемна,
 А жывым касінерам з пакутай, —
 ці ўсё недарэмна? —
 Шлях на спёку Тэхаса або
 на сібірскі мароз.

Асірочаны край адступае на сорок гадоў,
 Каб ізноў агрызнуцца халодным
 і страшным жалезам,
 Да апошняга хутара біцца
 мужыцкім адрэзам,
 Тут малая цана на сваю і варожую кроў.

Апустэчаны край адступае глыбей і далей,
 забіваецца ў душы, цураецца
 ўласнае мовы,
 А ратунку не мае, і цэліць наган у галовы,
 Аж па ботах у ката сыцякаюць мазгі,
 як алей...

О, краіна упартых! Твой парастак
 толькі падрас,
 А зубамі скрыжэ, бо пануюць
 чужыя героі;
 Ён спачатку да кніжак, а потым ужо
 і да зброі —
 у паўстанцаў заўсёды прамы
 і аднолькавы лёс.

1992

GLORIA VICTIS *

Калі шмат гавораць —
 і ўсе пра радзіму!
 І людзей прысяжаць бяз ясных намераў,
 І калі не ваююць, а толькі гінучь,
 Што рабіць падпалкоўніку-інжынераў?!

Закладаюць цывільныя пераросткі
 Камітэт паўстанцкі ў адной Варшаве,
 Без паняцця нават пра рускае войска,
 Без ніякай зброі ў хвале і славе.

Што рабіць у гэтым пінскім балоце?!
 У прапітай шляхце з гнілых падворкаў,
 У чужым і дзікім простым народзе,
 У адвечным разбродзе Айчыны горкай...

Так бывае, што выбару не бывае.
 Таму — *gloria victis*, Апошні Дыктатар!
 Так цябе Гісторыя апраўдае.
 Так, як потым напішам, і будзе праўда.

13 студзеня 2013 года.

* *Gloria Victis* — слава пераможаным.

ЧОБАТ Алясь (1959) — паэт, эсэіст.
 Самы адметны сучасны творца,
 які не паходзіць з гуманітарнай
 галіны (па адукацыі канструктар).
 У тлумачэнні да апошняга верша
 дапісаў: «Папличніца Траўгута і
 пані Эліза Ажэшка была
 хроснай мамай прабабкі Аляся Чобата
 пані Фэліцаты Паўлоўскай».

Станіслаў Шушкевіч

ХАЙ ЛІТВА І БЕЛАРУСЬ
ЯМУ ПРЫСЬНЯЦА

Памяці Кастуся Каліноўскага

Кастуся вялі на сьмерць, на згубу,
 У вачах сьвяціліся і боль і мука.
 Камандзір канвою адазваўся груба,
 Барабан замёр і больш не стукаў.

Толькі з веек Кастуся сьлязіна
 На зямлю пад ногі не упала.
 Знаў сваю зямлю і быў ёй сынам,
 Знаў, што сьлёз на ёй, крыві нямала.

Глянуў ён на усход,
 дзе сьветлым пукам
 Промень сонца выбіўся з туману,
 І сказаў: — Не нам,
 дык нашым ўнукам
 Давядзецца на свабоду глянуць.

Хай Літва і Беларусь яму
 прысьняцца,
 Дзьве сястры, дзьве родныя краіны,
 Што, як волаты, змаглі узняцца
 І ісьці дарогаю адзінай.

1958

Шушкевіч Станіслаў (1908-1991) —
 паэт, празаік, шматгадовы вязень
 сталінскіх лагераў.
 Бацька палітыка С.Шушкевіча.

Леанід Якубовіч

КАСТУСЮ КАЛІНОЎСКАМУ

Вяртаюся я ў даўнасьць.

Прыходжу, як на суд.

Нясу свае учынкi, i клопаты нясу.

Трывожныя эпохі...

Гарачыя крыжы...

Ці горача я верыў i ці трывожна жыў?

Расп'ятыя за сёння,

узнятыя, як сьцяг, —

Вы верылі да скону у сонечны працяг.

Ішлі гады, міналі, ды велічны парыў

Нясьлі у сэрцах мужных

другія бунтары.

Агнём палае неба,

i водбліск — у вачах.

Магчыма, дзень пачаўся;

магчыма, дзень зачах?

Заве у даль дарога,

да строгай вышыні,

Пачатак ёй пакладзен ва учарашнім дні.

...Вяртаюся я ў даўнасьць.

Прыходжу, як на суд.

Нясу сваю трывогу,

сумненьні ўсе нясу.

Якубовіч Леанід (1948—1970) — паэт. Паходзіў зь вёскі Радкава на Салігоршчыне, дзе пасьля заканчэньня школы працаваў паштам, потым шахцёрам. Загінуў трагічна ў шахце.

Публікацыя паводле зб.:

Якубовіч Л. Я з вамі, вёсны.

Менск, Мастацкая літаратура, 1979

(без загалоўка, але з прысьвячэньнем:

«Кастусю Каліноўскаму»).

Язэп Янушкевіч

НАД МАГІЛАЮ АКУПАНТА

З думай пра

Кастуся Каліноўскага

У гэтым сьвеце здэвальваным

Няпроста застацца верным

Сваёй Айчыне, абрабаванай

Праз КГБ — сталінізм мадэрны.

Ня нашы ўжо рэкі, i неба адвечнае

Пілоты ня нашы вартуюць верна.

А нам — гаркота i боль спрадвечны

Угрызаюцца ў сэрцы,

ірвучь спрэс нэрвы.

Бо не пабачыць на ўласныя вочы

Сьцяг бел-чырвона-белы ў блакіце

Па-над Народам, што горда крочыць

З паставай годнай, у славе зеніце.

Хоць не аддалі злыдням на зьдзекі

Памяць дзядоў за Літву забітых.

Калі маскалі з сваёй картатэкі

Вымалі «герояў сьвяшчэнныя лікі».

Таго, хто лавіў паўстанцаў у пушчах,

Паліў сасьценкі, вешаў прыбітых —

Цягнуць цяпер у райскія «кушчы»:

«оклеветанный, но не забытый».

Яшчэ не хапае паставіць помнік,

Вадзіць дзяцей, каб паклоны білі!

Бы не народ мы, а хлеўны кормнік

I ўсё на сьвеце сваё забылі.

Ім — барышы i гэшэфт дзярмовы,

I «Нерухомасьць», i «Газ», i трасца.

Нам — запавет Бурачка:

Крэўнай МОВЫ

Ды Гоняў Радзімых трымацца.

Тады нашы ПЕСЬНІ i наша ВЕРА

Абярoгам могуць надзейным стацца,

Збавяць й унукаў ад паняверкі,

А акупантам ліхім —

i ў зямлі акупантамі звацца.

TWARZĄ DO SZUBIENICY

Konstanty Kalinowski (*Kastuś Kalinoŭski*) i

Powstanie Styczniowe w poezji białoruskiej.

Antologia

«... pisarze białoruscy wywierają na mnie wrażenie swoją moralną trwałością.

U was zajęcie się literaturą — prawdziwą literaturą -
wymaga nie tylko talentu, lecz również męstwa.

Oleś Irwaniec, Pisarz ukraiński.

Każdy naród szczeni się postaciami, których nazwiska kojarzą się z WOLNOŚCIĄ i BRATERSTWEM. U Bułgarów będzie to *Christo Bojczew*, u Węgrów-Madziarów — poeta *Sándor Petőfi*, u Włochów — *Giuseppe Garibaldi*, u Polaków — *Szymon Konarski*, u Rosjan - *Giercen, Dobrolubow*...

Dla Białorusinów takim narodowym bohaterem walczącym o wolność swojego ludu był Konstanty Kalinowski (1838–1864), uczestnik powstania 1863 roku na Litwie-Białorusi. W tym roku mija 175 lat od jego urodzin i 150 lat od powstania, które na Białorusi-Litwie nierozzerwalnie związane jest z jego nazwiskiem. Nie da się wyciszyć przesłania z Testamentu Konstantego Kalinowskiego: «Bo mówię tobie, Narodzie, spod szubienicy, że jeno wtedy pożyjesz szczęśliwie, kiedy nad tobą moskala już nie będzie». Jak napisał Pimien Panczanka: «*Fakty u nas i u was, // A prawda — u Boga*». Pamięć o naszych poprzednikach to nasz obowiązek, bo zapomnieć o nich, znaczy – zabić siebie. A my nie samobójcy. Do życia przywraca nas nieśmiertelne hasło Kastusia:

— *Kogo kochasz?*— *Kocham Białoruś!*

A zatem niech żyje Białoruś!

Antologia między innymi obejmuje spuściznę publicystyczną Konstantego Kalinowskiego, a więc siedem numerów pisma «*Mużyckaja prauda*» i trzy «*Listy spod szubienicy*», zamieszczone także w przekładzie na angielski *Janki Zaprudnika* i *Thomasa E. Birda* z 1980 roku, oraz pierwszy raz tłumaczone na polski przez *Czesława Seniucha* i *Jana Huszcę* i na ukraiński przez *Igora Lichawego*, *Olesia Irwańcia* i *Nat. Poźniak*.

W drugiej części znalazły się «*Poetyckie Kalinowskiana*», czyli 55 utworów białoruskich autorów, poświęconych tematyce Powstania Styczniowego oraz postaci jego bohatera Konstantego Kalinowskiego, zwanego «*Ostatnim królem Litwy*».

Wyboru dokonał i do druku przygotował pisarz i archiwista *Jazep Januskiewicz*.

ЛИЦЕМ ДО ШИБЕНИЦІ

Кастусь Калиновський та повстання 1863 - 1864 років
у білоруській поезії.

Антологія

«... білоруські письменники вражають мене своєю моральною стійкістю. У вас заняття літературою - справжньою літературою - вимагає не тільки таланту, але й мужності.»

Олександр Ірванець,
український письменник.

Кожний народ має свої постаті - синоніми слів «ВОЛЯ», «БРАТЕРСТВО». В українців - це Тарас Шевченко, у болгарів - Христо Ботев, у угорців - Шандор Пететфі, в італійців - Джузеппе Гарібальді, у поляків - Шимон Канарський, у росіян - Герцен, Добролюбов...

У білорусів таким національним героєм - борцем за волю рідного народу став Кастусь Калиновський (1838-1864) - керівник повстання 1863 року в Білорусі - Литві. Цьогоріч якраз виповнюється 175 років з дня його народження та 150 років з часу повстання, яке в Білорусі - Литві невідривне від імені Калиновського. Ніхто не в змозі заглушити його голосний заповіт: «Бо я до тебе з-під шибениці звертаюся, Народе, що тільки тоді житимеш щасливо, коли над тобою москаля вже не буде». Тут, як кажуть «Факти в нас та у вас, // А істина - у Бога.» (П. Панченко). Просто ми зобов'язані пам'ятати про попередників, бо забути їх - це себе втратити. А ми - не самогубці. Адже утверджує нас у житті безсмертний заклик Кастуся:

- «Кого любиш?»

- Люблю Білорусь!»

Тож - ЖИВЕ БЕЛАРУСЬ! (Слава Білорусі!)

У виданні подано спадщину К. Калиновського у вигляді семи чисел «газети» «Мужицька правда» (№ 1-7) і трьох «Листів з-під шибениці». Останні («Листи з-під шибениці») надруковано в давнішнім перекладі (1980 р.) англійською мовою (переклад **Янки Запрудніка, Томаса Берда**), а також вперше польською (переклад **Чеслава Сенюха, Яна Гушчи**) та українською (переклад **Ігоря Білінського, Олександра Ірванця, Наталки Позняк**) мовами.

Другу частину видання склала «Поетична Калиновськіана», до якої увійшли твори 55 білоруських авторів, присв'ячених темі повстання 1863-1864 років та постаті його провідника Кастуся Калиновського, прозваного «останнім королем Литви».

Автор-упорядник - письменник-архівіст **Язеп Янушкевич**.

FACING THE GALLOWES

*Kastuś Kalinoŭski (Konstanty Kalinowski)
and the Uprising of 1863—1864
in Belarusian poetry
Anthology*

«...Belarusian writers impress me with their
moral steadfastness.

Your being dedicated to literature — to the real (true) literature —
demands not only talent, but also courage.

Oles Irvanets,
Ukrainian writer.

Every nation has names that are synonymous to the notions of Liberty and Brotherhood. For Bulgarians — it is **Hristo Botev**, for Hungarians-Magyars — the poet **Sándor Petőfi**, for Italians — **Giuseppe Garibaldi**, for Poles — **Szymon Konarski**, for Russians — **Herzen, Dobrolyubov**...

For Belarusians such a national hero and a fighter for freedom of the native land became **Kastuś Kalinoŭski** (1838-1864) — leader of the 1863 Uprising in Belarus-Lithuania. This year will be the 175th anniversary of his birth and the 150th anniversary of the rebellion, which in Belarus-Lithuania is inseparably connected with Kalinoŭski. No one will be able to dampen his famous precept: «For I say to you from beneath the gallows, my People, that only then will you live happily, when no Muscovite remains over you.» Here though, as they say, «Both you and we have facts, but only the Lord knows the truth.» (*P. Panchanka*). But the thing is, we ought to remember about our predecessors, because to forget them — equals to killing oneself. And we are not self-murderers, are we? Because the thing that brings us back to life is the undying Kastuś' password:

— *Whom do you love?*

— *I love Belarus!*

For this reason — **Long live Belarus!**

The edition contains K. Kalinoŭski's heritage in the form of 7 publications of the «newspaper» «*Peasant's Truth*» (# 1-7) and three «*Letters from Beneath the Gallows*». The latter («*Letters from beneath the gallows*») are published according to the 1980 translation into English by **Yanka Zaprudnik** and **Thomas E. Bird**, as also for the first time in Polish (translated by **Czesław Seniuch** and **Jan Huszcza**) and in Ukrainian (translated by **Igor Lichovy**, **Oleksander Irvanets**, **Natalka Pozniak**).

The second part of the edition is composed of the «*Poetic Kalinoŭskiana*», that includes works of 55 Belarusian authors dedicated to the Uprising of 1863—1864 and the figure of its leader Kastuś Kalinoŭski, called «*the last king of Lithuania*».

Author and compiler of the edition is **Yazep Yanushkevich**, a writer and archive researcher.

Translated by **Damianusz**

ТВАРАМ ДА ШЫБЕНИЦЫ

«Калі над табою маскаля ўжо ня будзе!»	5
МУЖЫЦКАЯ ПРАЎДА	10
ЛІСТЫ З-ПАД ШЫБЕНИЦЫ	21
Listy spod szubienicy	27
Лісты з-пад шибениці	33
Letters «from beneath the gallows»	39
ТВАРАМ ДА ШЫБЕНИЦЫ	47
Спатканьне з легендай	48
НАТАЛЬЛЯ АРСЕННЕВА	50
Песьня Каліноўцаў	
Над паўстанцкай магілаю	
РАІСА БАРАВІКОВА	51
Кастусь Каліноўскі	
РЫГОР БАРАДУЛІН	52
1863 ГОД	
Якушоўка	
Каліновец	
Каса і сякера	
АЛЕСЬ БАРСКІ	53
Каліноўскі	
АЛЕСЬ БАЧЫЛА	54
Думы Каліноўскага [Дыптых]	
ДАНУТА БІЧЭЛЬ	55
Сэрца	
Якушоўка	
Вера	
Супольна	
На Пляцы Пятлі	
Цябе я ўспамінаю	
Вулка Паўстаньня	
Здалеча	
Але ўжо	
ВІКТАР ГАРДЗЕЙ	59
Кастусю Каліноўскаму	
ЛАРЫСА ГЕНІЮШ	59
Звычайны дзень, шляхі і раздарожжы...	
Кастусь Каліноўскі	

«Благаславенны край наш ад азёраў сіні...»	
НІЛ ГІЛЕВІЧ	61
Сьцень	
Папярэджаньне	
Балада пра пасланьне ад Кастуся	
Зварот	
АЛЕСЬ ГУРЛО	62
К. Каліноўскі	
АЛЕСЬ ДУДАР	63
Кастусь Каліноўскі	
АНАТОЛЬ ДЭБІШ	63
Кастусь Каліноўскі (<i>Трыпціх</i>)	
МІКОЛА ЕРМАЛОВІЧ	64
«Як верыцца цяжка...»	
АЛЕСЬ ЖАМОЙЦІН	65
Кастусь Каліноўскі (<i>Паэма</i>)	
З нізкі «Дудка між кайданаў»	
Балада пра ўцалелых паплечнікаў Каліноўскага	
ВАСІЛЬ ЖУКОВІЧ	70
Праўда Кастуся Каліноўскага	
...Пятлю здымаючы з Паўстанья	
ЯНКА ЗОЛАК	71
1863	
СЯРГЕЙ ЗАКОНЬНІКАЎ	71
Кастусь Каліноўскі	
ВАСІЛЬ ЗУЁНАК	72
Разьвітаньне Каліноўскага	
ЗЯНОН	72
Дзень жалобы	
Вечная Вільня	
Там, дзе ляжыць Кастусь	
МІХАСЬ КАВЫЛЬ	73
Вільня	
УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ	74
Нявесьце Каліноўскага	
З трагедыі «Сьмерць і Неўміручасьць»	
Прарок	
Павешаным 1863 года	
АЛЕСЬ КАСКО	77
1862 год. Слова Каліноўскага	
АРКАДЗЬ КУЛЯШОЎ	78
Хамуціус (<i>Урыўкі з паэмы</i>)	
ПЯТРО ЛАМАН	86
Балада 1863 года	

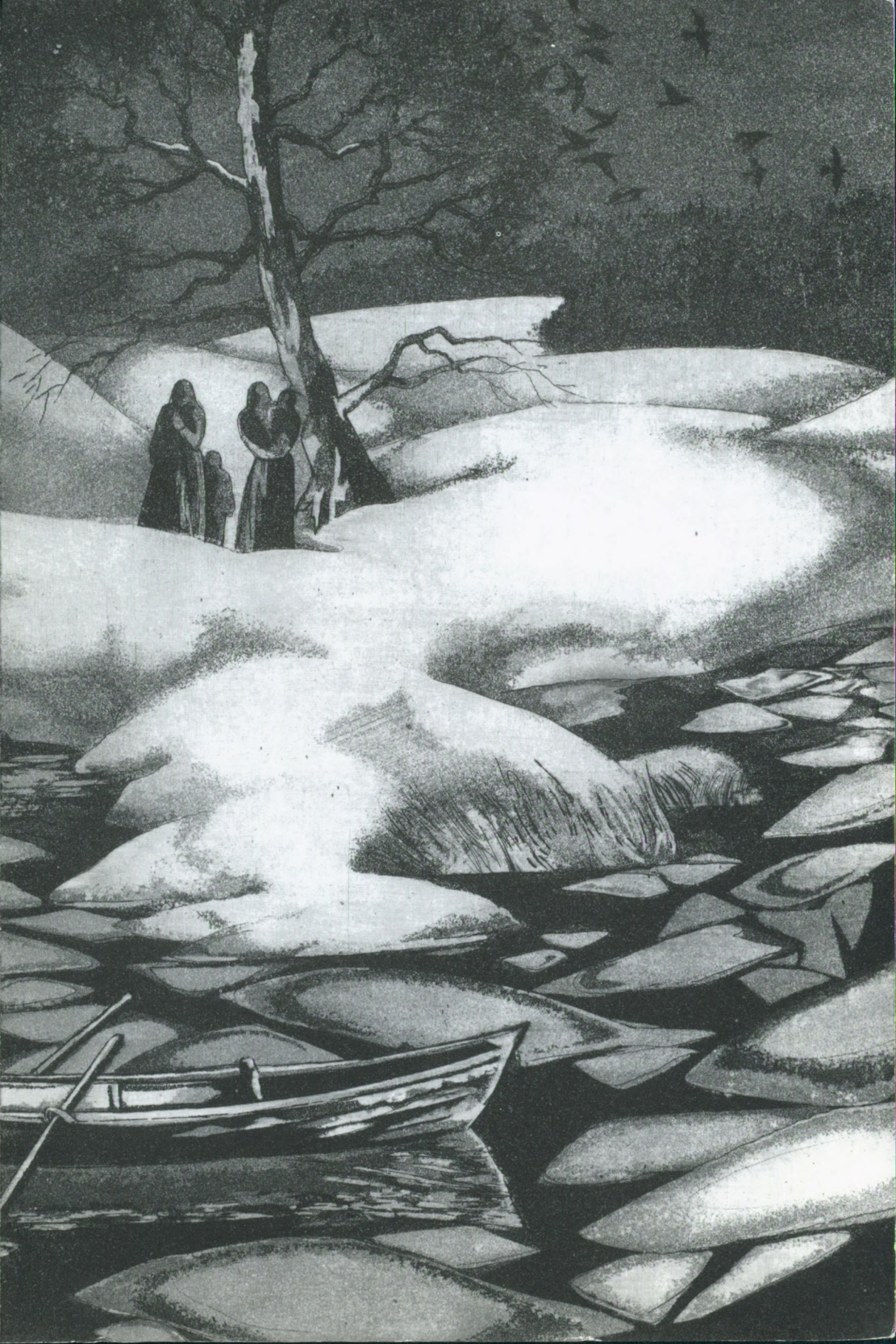
ЮРКА ЛЯВОННЫ	87
Кастусь Каліноўскі	
ВАСІЛЬ МАКАРЭВІЧ	88
Апошніяе слова Каліноўскага	
ВАЛЕРЫ МАРАКОЎ	88
Чуеш, Беларусь?	
НІНА МАЦЯШ	89
Маналог каханай Кастуся Каліноўскага	
Песьня Касінераў	
МІХАСЬ МАШАРА	91
Сьмерць Кастуся Каліноўскага (<i>Урыўкі з паэмы</i>)	
ВЯЧАСЛАЎ МІХАСЁНАК	95
Над плітой, дзе толькі дата «1863»	
СЯРГЕЙ НОВІК-ПЯЮН	96
Беларуская мова мая	
СЯРГЕЙ ПАНІЗЬНІК	96
«Сэрца разьвіваць — не слугаваць...»	
ПІМЕН ПАНЧАНКА	97
Трое	
ЮРАСЬ ПАЦЮПА	97
Маналог паўстанца	
УЛАДЗІМІР ПЕЦЮКЕВІЧ	98
Конь Каліноўскага	
АЛЕСЬ ПІСЬМЯНКОЎ	98
Кастусь і Марыся	
МІКОЛА ПРАКАПОВІЧ	99
Шляхі	
АЛЕСЬ РАЗАНАЎ	99
Арышт Кастуся Каліноўскага	
ІВАН РУБІН	100
1863	
РЫГОР СЕМАШКЕВІЧ	100
Кастусь Каліноўскі	
«Не! не з нас пачалося...»	
Апошняя ноч Каліноўскага	
ТАЦЬЦЯНА СІВЕЦ	102
Дзе ты, Кастусь Каліноўскі?	
ЯНКА СІПАКОЎ	102
Пятля Кастуся Каліноўскага	
Шыбеніца	
МІХАСЬ СКОБЛА	104
Баляда-Рэквіем. 1864	
Каміла	

СЯРЖУК СОКАЛАЎ-ВОЮШ	105
Песьні Касінераў	
ВІКТАР СТРЫЖАК	110
Памяць	
АНАТОЛЬ СЫС	110
Вячэра перад Купальлем	
Вільня, 1864 год	
ТАЦЬЦЯНА СЯМІРСКАЯ	111
Апошняя малітва	
МАКСІМ ТАНК	111
Каліноўскі (<i>Урыўкі з паэмы</i>)	
МІКОЛА ТРАФІМЧУК	117
Касіянеры Каліноўскага	
ГАЛІНА ХІНКА-ЯНУШКЕВІЧ	118
Адзіны верш	
Малітва Каліноўскага	
Ружы нас клічуць	
КАСТУСЬ ЦЬВІРКА	119
Каліноўскі – апошніяе слова	
АЛЕСЬ ЧОБАТ	121
«Чорныя Касінеры»	
1863 Год. Разьвітаньне з Радзімай...	
1863	
Ксёндз Фалькоўскі - першы павешаны	
на Крэсах у 1863 годзе	
Час Касінераў	
Браты	
«Як абрыдла тлумачыць, што ты яшчэ ёсьць...»	
«У паўстанцаў заўсёды прамы і аднолькавы лёс...»	
Gloria Victis	
СТАНІСЛАЎ ШУШКЕВІЧ	125
Хай Літва і Беларусь яму прысьняцца	
ЛЕАНІД ЯКУБОВІЧ	126
Кастусю Каліноўскаму	
ЯЗЭП ЯНУШКЕВІЧ	126
Над магілаю акупанта	

SUMMARY

Twarzą do szubienicy	127
Лицем до шибениці	128
Facing the gallows	129
ЗЬМЕСТ	130

107	СРЪПСКА РЕПУБЛИКА
108	БЕЛГАЈА
109	ПОЛСКА
110	МАЂАРСКА
111	ЧЕКОСЛОВАКИЈА
112	ЈУГОСЛАВИЈА
113	РОМАНИЈА
114	БУЛГАРИЈА
115	СРБИЈА
116	ХРВАТСКА
117	СЛОВЕНИЈА
118	МАКЕДОНИЈА
119	БЕЛОРУСИЈА
120	УКРАЈИНА
121	КАЗАХСТАН
122	УЗБЕКИСТАН
123	ТАЏИКИСТАН
124	КИРГИЗИЈА
125	МОНГОЛИЈА
126	КАЗАХСТАН
127	УЗБЕКИСТАН
128	ТАЏИКИСТАН
129	КИРГИЗИЈА
130	МОНГОЛИЈА
131	КАЗАХСТАН
132	УЗБЕКИСТАН
133	ТАЏИКИСТАН
134	КИРГИЗИЈА
135	МОНГОЛИЈА
136	КАЗАХСТАН
137	УЗБЕКИСТАН
138	ТАЏИКИСТАН
139	КИРГИЗИЈА
140	МОНГОЛИЈА
141	КАЗАХСТАН
142	УЗБЕКИСТАН
143	ТАЏИКИСТАН
144	КИРГИЗИЈА
145	МОНГОЛИЈА
146	КАЗАХСТАН
147	УЗБЕКИСТАН
148	ТАЏИКИСТАН
149	КИРГИЗИЈА
150	МОНГОЛИЈА
151	КАЗАХСТАН
152	УЗБЕКИСТАН
153	ТАЏИКИСТАН
154	КИРГИЗИЈА
155	МОНГОЛИЈА
156	КАЗАХСТАН
157	УЗБЕКИСТАН
158	ТАЏИКИСТАН
159	КИРГИЗИЈА
160	МОНГОЛИЈА
161	КАЗАХСТАН
162	УЗБЕКИСТАН
163	ТАЏИКИСТАН
164	КИРГИЗИЈА
165	МОНГОЛИЈА
166	КАЗАХСТАН
167	УЗБЕКИСТАН
168	ТАЏИКИСТАН
169	КИРГИЗИЈА
170	МОНГОЛИЈА
171	КАЗАХСТАН
172	УЗБЕКИСТАН
173	ТАЏИКИСТАН
174	КИРГИЗИЈА
175	МОНГОЛИЈА
176	КАЗАХСТАН
177	УЗБЕКИСТАН
178	ТАЏИКИСТАН
179	КИРГИЗИЈА
180	МОНГОЛИЈА
181	КАЗАХСТАН
182	УЗБЕКИСТАН
183	ТАЏИКИСТАН
184	КИРГИЗИЈА
185	МОНГОЛИЈА
186	КАЗАХСТАН
187	УЗБЕКИСТАН
188	ТАЏИКИСТАН
189	КИРГИЗИЈА
190	МОНГОЛИЈА
191	КАЗАХСТАН
192	УЗБЕКИСТАН
193	ТАЏИКИСТАН
194	КИРГИЗИЈА
195	МОНГОЛИЈА
196	КАЗАХСТАН
197	УЗБЕКИСТАН
198	ТАЏИКИСТАН
199	КИРГИЗИЈА
200	МОНГОЛИЈА

НАД ПЛІТОЙ,
ДЗЕ ТОЛЬКІ ДАТА
«1863»

Калі віхура ў краі стыне,
Тады у лютасьці і дыме
Паходню першы хто падніме
За годнасьць і абраз?

Быў час, хто пастаяў за нас,
Хто ўспомніў раптам аб Айчыне.

У недаспелы час узняты
Штандар з Пагоняю вар'яты
Змаглі ў крыві людской абмыць.
А тыя, што не ў час паўсталі,
Ляглі на родныя скрыжалі.
Ля нашых вербаў і крыніц,
Яны зямлю сваю абнялі,
Упаўшы крыжам, ніц.

Стаю у распачы і крыўдзе
І веру: час такі надыдзе —
Зірне гісторыя сама,
Што вечнага агню няма.

Ім вечнага агню няма.

Вячаслаў Міхасёнак, 1987

ЯЗЭПІ ЯНУШКЕВІЧ ТБРАПРАМІЦА ПІБІНІ